

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04551

DI ZIKHERE VEG

Samuel Menahem Fine

*Permanent preservation of this book was made possible
by Edward & Pearl Brody
in memory of
Katherine Park & Martin Brody*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די זיבערע זועג

בעאַבאכטונגען און ערקלעהרונגען אין
פילע פראַבלעמען אין יודענטום

ממני

שמואל מנחם הלוי פיין

רב בעיר דעטראַיט, מיש.

ומלפנים רב בעיר אפשא פלך קאָונא, ובעיר הפלך וולאדימיר,
ובעיר מאַסקווא ובעיר טווער במדינת רוסיא

מחבר הספרים "זכרון שמואל" ב' חלקים על התורה; "פון איין
ביגען קוואל" ב' חלקים; "איתן שמואל" למועדים וימים נוראים;
"ילקוט שמואל" על התונות, ברימצות והספרים; "אנשי שם",
ועוד ספרים בב"י בהלכה ואגדה

ת ר צ " ח

Quality Printing & Publishing Co.
1714 Chestnut Street
St. Louis, Mo.

אמור השנת נבול ידוע

אזהרה לכל יהין שום איש להדפיס ספר זה, וגם לא חלק ממנו,
ואף לא מאמר אחד, כי אם ברשות המחבר, או להזכיר
שם המחבר והספר

Copyright 1938, by Rabbi Samuel M. Fine

האדריסה להמחבר:

RABBI SAMUEL M. FINE

2664 RICHTON STREET

DETROIT, MICH.

78/12

DI SICHERE WEG

OBSERVATIONS AND COMMENTARIES
ON PROBLEMS IN
JUDAISM

By
RABBI SAMUEL M. FINE
OF DETROIT, MICHIGAN

1938

דער ספן איז געווירמעט צו
אונזער פאראיין "סט' ין-
קאהען פאמיליע סירקער",
וועלכער איז געגרינדעט גע-
ווארען אין חודש מנחם אב,
תרצ"ו, אין ניו יארק, נ. י.

THIS BOOK IS DEDICATED TO
STEIN-COHEN FAMILY CIRCLE
OF NEW YORK CITY
ORGANIZED IN JULY 1936.

צום לעזער

יעדע פארטיי וועלכע שטרעבט און ציעלט צו א געוויסע און באשטימט-
טע ריכטונג אין לעבען, גיט ארויס פון צייט צו צייט, ביכער און זשורנאלען,
וועלכע ערקלעהרען די נויטיגקייט פון דער פארטיי. איהרע גרונט־פרינציפען
און איהרע שטרעבונגען צו אלעס וואָס איז בעסער און שעהנער, נאָך איהרע
באגריפען, און איהר מיינונג, און גלייכצייטיג, פראָפאָגאנדירט זי אז מען זאָל
זיך אָנשליסען אין איהרע רייהען, און דער געשריבענער ווארט האָט טאָקע
א ווירקונג און ברענגט די געווינשטע רעזולטאטען. פאר וואָס זאָלען מיר אויך
נישט טאָהן וואָס אנבעלאנגט צו אונזער תורה כמתוקנים שבהם.

ארויסגעבענדיג סיסטעמאטיש פון צייט צו צייט, ביכער און זשורנאלען,
ערקלעהרען די הויכע אידעען פון דער תורה. אָנווייזען ווי די תורה שטרעבט
פאר דעם גליק פון דער מענשהייט בפרט און בכלל. און די וועלכע זיינען
געגען דער תורה, פארשטעהען איהר ניט, אדער ווילען ניט פארשטעהען די
באגריפען פון תורה.

ווארום, עס איז נאָך נישטאָ אזא ספר אין דער וועלט, מיט חוקים צדיקים
ומשפטים ישרים ווי דער תנ"ך. משה רבנו האָט מבאר געווען די תורה אויף
זיבעציג לשונות, כדי אַלע פעלקער זאָלען איהר פארשטעהן און לערנען.

דעריבער דוכט מיר, אז עס איז ראטהזאם, וואָס איך גיב ארויס פון צייט
צו צייט, אויך אזעלכע ספרים, וועלכע ערקלעהרען פארשידענע ענינים אין דער
תורה, אין דער אידשער אומגאנג־שפראך, אום אַלע זאָלען קענען געניסען פון
געדרוקטען וואָרט. און אויב מעהר אָדער ווייניגער וועט האָבען דער דאָזיגער
ספר, א ווירקונג אויף דעם לעזער. והיה זה שכרי.

המחבר,

שמואל מנחם הלוי פיינ

תוכן הענינים:

עמוד

7	די אייביגקייט פון דער תורה	(א)
17	תורה און לעבען	(ב)
24	בתי כנסיות ובתי מדרשות	(ג)
29	די תורה נעמט ארום אלע צווייגען פון לעבען	(ד)
38	די עשרת הרוגי מלכות	(ה)
43	די פאָרשידענע נעמען פון אונזער תורה	(ו)
48	די ריכטיגע ליניע פון מורחי	(ז)
51	תורה און ערד־אַרבייט	(ח)
59	דאָס רעכט צו לעבען אויף דער וועלט	(ט)
66	אַרגאַניזאַציע און אייביגקייט	(י)
70	תלמידי חכמים און עמי הארצים	(יא)
75	הימען שבת מאַכט רייך דעם מענשען	(יב)
79	דער ערפאלג פון תנוך דורך טעאָריע און פראַקטיק	(יג)
82	די לעהרע פון חנוכה	(יד)
88	פון וואַנען שטאַמט דער מנהג פון תשליך	(טו)
91	דער מענש מוז זיין זעלבסטשטענדיג אין זיינע מיינונגען	(טז)
93	אַרימקייט איז דער רעזולטאַט פון ליגען און פאַלשקייט	(יז)
95	דער איז אַ העלד, וועלכער פאַרלירט זיך נישט אין זיין געפאַלענקייט	(יח)

די אייבניגקייט פון דער תורה

אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן מ"ד נוצר תאנה יאכל פריה למה נמשלו דברי תורה כתאנה, מה תאנה זו כל זמן שאדם ממשמש בה מוצא בה תאנים, אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בה טעם.—ורש"י בפירושו: כל זמן שמשמש בה מוצא בה תאנים, שאינן מתבשלין בבת אחת אלא היום מעט ולמחר מעט, וכל שעה ראוי לאכול מהן. עירובין נ"ד).

אט פון דעם קורצען מאמר, קענען מיר לערנען און וויסען, זעהר גרויסע און וויכטיגע ענינים. און נעמליך, די אייבניגקייט פון דער אידי-שער תורה, פאר אלע צייטען, און פאר אלע פארשידענע תקופות, אין דער מענשליכער געשיכטע. ווארום אין דער היינטיגער מאדערנער און ציוויליזירטער וועלט, וואס א גרויסער טהייל פון דעם יוגענד האבען אקער געגעבען זייער נאקען צו דער תורה, און האבען זיך דערווייטערט פון מצות. אמונה איז זיי פרעמד געווארען, זיי בריקען מיט גאווה און האס אין אלעס וואס איז הייליג, און מראץ וואס ביי אונז איז אנגענו-נומען ווי אן אבסאלוטער אמת, דער כלל: "שאל איך ויגדך זקניך ויאמרו לך".

דאס הייסט, אז מיר דארפען זיך פארלאזען אויף די עלטערן וועל-כע האבען אונז געלערענט, קומען יעצט די קינדער און זאגען אדרבת, מען דארף דעם סדר איבערקעהרען, און דאס איז, אז די עלטערען זאלען זיך גאר לערנען ביי די קינדער; די עלטערען דארפען הערען וואס די קי-נ-

דער זאגען, און די ערשטע צו געהן אין פראַנט זאָלען די יונגע, און די עלטערן זאָלען געהן נאָך זיי.

זעהר אַ טרויעריגע ערשיינונג מערקט זיך פאר אונזערע אויגען, די עלטערן האָבען געבויגען זייערע קעפּ פאר די קינדער, און ניט ווי-לענדיג ווערט איינגעווארצעלט אַ אום געוויינטער געדאַנק ביי די על-טערן, אַז פיליכט זיינען טאַקע די יוגענד גערעכט אין זייערע מיינונגען און השקפות, אויך אויף דעם געביעט פון תורה און מצות, און מען דאַרף צו הערען וואָס זיי זאָגען, און באַשמעטיגען זייערע פרייע מיינונג-גען. און צו וואָס טאַקע זיך מוסר נפש זיין און אָפּהיטען אַלעס וואָס עס איז געשריבען אין תורת משה.

און אום גלייך מאַכען די קרומקייט, און אויסטרעטען אַ ריכטיגע גלייכע וועג. אויס וואַרצעלען די מעותים פון עלטערן דור, וואָס אַנבע-לאַנגט צו די קינדער אין זייער לייכזיניגען בליק אויף דעם ציעל פון מענטשען און אויף דעם גאַנצען וועלט באַשאַף, קומען אונזערע אמת'ע חכמים אין דעם אויבענדערמאָנטען מאמר און גיבען צו פארשטעהן, און שמעלען אונז אויף דעם אמת, אַז עס איז ניט אַזוי ווי מען רעכענט, און געמליך, אַז אַלעס וואָס אַנבעלאַנגט צו תורה און מצות, קענען מיר ניט און טאַרען ניט פארלאָזען זיך אויף דעם שכל און פאַרשמאַנד פון די יונגע, הערען זייער שטים און טאַהן וואָס זיי הייסען. וואָרום זעהר מיעף און גרויס איז דער חילוק פון תורה ומצות, ביי אַלע ערדישע קערפערלי-כע פאַרגעניגענס און תאות. און אַזוי ווי עס איז ווייט מזרח פון מעריב, אַזוי איז ווייט דאָס ערשטע פון די צווייטע.

וואָרום אין אַלע ערדישע קערפערליכע פאַרגעניגענס, איז דער מענטש פאראינטערעסירט הנאה האָבען און געניסען פון זיי, נור דאן, בעפאר ער האָט ערפילט זיין וואונש צו קריגען עס. איידער ער האָט זיך אַנגע-זעמיגט צו וואָס ער האָט געשמרעכט און זיך געיאָגט. ווען אַבער ער האָט ערפילט זיין פערלאַנג און צופרידענגעשמעלט זיינע קערפערליכע שמרעבונגען און פאַרגעניגען, דאן ווערט ער קאַלט און זוכט מעהר נישט צו קריגען דיזעס. און מאַנכעס מאַהל ווערט איהם גאָר אי-

בערדריסיג, ערפילענדיג אלע ערדישע וואונשען זיינע, און ער האָט
 איז גאַנצען חרמה אויף זיינע נאַכיאָגענישען צו עררייכען זיינע שמרע-
 בונגען, ווי די גמרא דריקט אויס: "רשעים מלאים חרמות".
 אָבער וואָס אַנבעלאַנגט תורה ומצות, איז פונקט דער היפּך. ווען דער
 מענש איז ווייט פון תורה ומצות און האָט ניט קיין אַהנונג אין דעם. ער
 איז לידיג פון יעדען ערהאַבענעם געפיהל, ער איז פוסט פון יעדע מדה
 נכונה, דאָן וועט ער ניט האַכען קיין אינטערעס צו תורה ומצות, לערנען
 און מקיים זיין. אדרבת, עס איז איהם אַבשטויסענד פון אַלעס און ער
 איז דאָס ממאס, און ווי איינער אַנמלויפט פון פיער, אזוי וועט דער באַ-
 טרעפענדער מענש, אַנמלויפען פון אַלעס וואָס איז הייליג; פון אַלעס
 וואָס האָט אַ פאַרקעהר מיט אידישקייט. דער רעזולטאַט איז, אַז פיעל
 ער דערווייטערט זיך פון תורה און מצות, דערווייטערט זיך פון איהם
 די תורה צוויי מאָהל אזוי פיעל. "אַם תעזבני יום יומים אעזבך".

אַנדערש אָבער ווען אַ מענש האָט מקבל געווען אויף זיך דעם יאָך
 פון תורה און מצות. ער האָט אויסגעקליבען די תורה פאַר אַ בעגליי-
 מערין אין זיין לעבען, עס פאלט איהם נישט שווער קיינע קרבנות, אבי
 אַפּהימען די תורה און מקיים זיין מצות. אין אַזאַ אַרם לעבען, וועט דער
 מענש זיך ניט באַנוגענען מיט וואָס ער האָט אין האַנט, פון פריהער.
 דער מענש וועט ניט בלייבען שמעהן אויף דעם וואָס ער האָט אַנגעזאָ-
 מעלט ביז יעצט. נאָר פון טאָג צו טאָג וועט ער געהן העכער און הע-
 כער, און געווינען אַלעס מעהר און מעהר. ער וועט אַנשמרענגען אַלע
 זיינע קרעפטען און פארטיפען זיך מעהר אין יודענטום.

און מיט אונזערע אויגען האַכען מיר געזעהן, און אויך האַכען אונ-
 זערע עלטערען דערצעהלען, און עס איז פאַרשריבען אין דער געשיכטע,
 ווי די פריהערדיגע צדיקים און חסידים האַכען זיך מוסר נפש געווען
 פאַר תורה ומצות. און מיר לערנען אין מסכת סוטה, י"ג, ת"ר בא וראה
 כמה מצות חביבות על משה רבנו, שכל ישראל נתעסקו בכוח והוא
 נתעסק במצות, שנאמר, חכם לב יקח מצות. דאָס מיינט צו זאָגען, קום
 און זעה ווי מצות איז געווען באַליבט אויף משה רבנו, אַלע אידען זיינען
 געווען פאַראַינטערעסירט אין גאלד און זילבער פון די בות מצרים, און

משה רבנו איז געווען פאראינמערעסירט אין מצות, מיט צו נעמען יוסף הצדיק'ס ביינער.

דרש ר' שמלאי, מפני מה נתאווה משה ליכנס לארץ ישראל, וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה אלא כך אמר משה, הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו על ידי (מוטה י"ד). דאם מיינט צו זאגען: דעריבער האט משה רבנו אזוי געוואלט אריין געהן אין ארץ ישראל, כדי מקיים זיין די מצות וועלכע מען קען זיי אויסהימען נאָר אין ארץ ישראל.

דרש ר' סימאי, מאי דכתיב אוהב כסף לא ישבע כסף, זה משה רבנו שהיה יודע שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולמות עד שלא נבחרו שלש שבארץ כנען, ואמר מצוה שבא לידי אקיימנה (מכות י'). דאם מיינט, משה האט געוואוסט אז די ערי מקלט וועלכע ער האט אויסגע-קליבען אין עבר הירדן וועלען ניט ערפילען זייערע פונקציעס בעפאר מען וועט אויסקלייבען נאָך שטעדט אין כנען, נאָר משה האט געזאגט, אז אַ מצוה וואָס איז געקומען צו דער האַנט וועל איך איהר מקיים זיין. משה רבנו וועלכער איז געווען פול מיט מצות ווי אַ מילגרונים (רמון), פון דעסמוועגען האט ער זיך ניט באַנוגענט מיט די מצות וואָס ער האט געהאט פון פריהער, נאָר ער האט געשטרעבט און זיך געיאַגט מקיים זיין נאָך און נאָך מצות.

און דאָס זעלבע געפינען מיר ביי תנאים ואמוראים, און שפעטער-דיגע גדולי ישראל אין אַלע ציימען, וועלכע האָבען געזוכט מיט אַלע זיי-ערע קרעפטען צו מאַהן וואָס מעהר מצות.

דעריבער ווען דער יוגענד אין אונזער צייט וועלכער האט זיך דער-ווייטערט פון תורה און מצות, איז ניט קיין וואונדער וואָס יעדער מאַג דערווייטערען זיי זיך מעהרער און מעהרער, און אַזעלכעס וואָס אונזע-רע עלטערן האָבען זיך קיין מאַהל ניט דאָס פארגעשמעלט.

און דאָס באַמערקט אונז דער אויבענדערמאָנטער מאמר, וועלכען מיר האָבען געבראכט: תאנים כל זמן שאדם ממשמש בהם מוצא מהם

מעס. צום ביישפיעל, ווען א מענש כאריהרט די תאנים און נעמט אין מויל אריין, דאן געפינט ער אין די תאנים א מעס און א געשמאק. אבער ווען דער מענש זאל די תאנים ניט ממש זיין און ניט נעמען אין מויל, דאן וועט ער קיין מעס און געשמאק ניט געפינען אין זיי, אזוי איז אויך מיט תורה און מצות. נור ווען דער מענש איז עוסק און באשעפטיגט זיך אין זיי, דאן פיהלט ער דעם געשמאק און זיסקייט, און וויל ערריכען אלעס מעהרער און מעהרער. אבער ווען דער מענש איז פויל, און וויל זיך ניט אינטערעסירען מיט תורה און מצות, איז ניט נור האט ער חשק אויפצוטהן אין תורה און מצות, נאר אויך דאס ביסעלע וואס ער האט אין האנט, ווערט איהם איבעריג, און עס פאלט אויף איהם ווי א שווערע לאסט, וואס צו יעדע מינוט וויל ער דאס אראפ ווארפען פון זיך.

דער אויבענדערמאנטער מאמר, ווייזט אונז אבער אן אויף נאך א גאר וויכטיגען פראבלעם אין אונזער לעבען, נעמליך, אז די תורה איז א אייביגע, און אלעס איז אנגעוואונקען אין איהר. אט די אלע פארשיע-דענע סאציאלע און קולטורעלע מיינונגען אין לעבען, אין אלע צייטען און אין אלע תקופות און דורות, איז פאראן זייער אפקלאנג אין דער תורה. הפך בה והפך בה דכולה בה. אלעס געפינט מען אין דער תורה. און רש"י אין זיין ביאור, אין אויסטייטשען דעם מאמר, איז דאס אונז מגלה. תאנים שאינם מתבשלין בבת אחת, אלא היום מעט ומחר מעט, וכל שעה ראוי לאכול מהם. דאס מיינט, אז פייגען ווערען ניט פארטיג אלע מיט אמאהל, נאר יעדען טאג ביסלאכוויים.

ווארום, איינס פון די דרייצהען עקרים, וואס מיר זאגען אין "אני מאמין", איז, אז אונזער תורה איז א אייביגע, זי וועט קיין מאהל ניט פארביטען ווערען אויף א צווייטער תורה, און קיין אנדער תורה וועט ניט עקזיסטירען פון רבש"ע. און דאס מיינט צו זאגען, אז די משפטי התורה, און מצות, זיינען אין איינקלאנג צוגעפאסט און צוגעטראפען פאר אלע צייטען אין דער מענשליכער געשיכטע, און פאר אלע פארשידענע פארמען אין לעבען, און פאר אלע סאציאלע פאסירונגען וועל-כע עס וועלען טרעפען אין דער וועלט. דעריבער מוזען מיר געפינען

דעם אפקלאנג פון אלע פארשיעדענע מיינונגען און שאמירונגען. אויב דער פונדאמענט זייערער איז אמת וצדק, האָבען זיי אַן אַרט אין דער תורה. און די תורה האָט שוין פון לאַנג אָנגעוויזען אויף זיי. און אויב ס'איז יאָ אזוי, איז ווי באלד, מיר געפינען פילע שמות אין אונזער צייט, אַז זיי האָבען אַן אַרט אין דער תורה, און די תורה האָט עס פאראויס געזעהן, און האָט עס בעהאַנדעלט, ואין לך חדש תחת השמש, קען מען אויך נעמען אין אַנבעטראַכט אַז אין פאַרלויף פון דער צייט, אין איהר היסטאָרישען וועג, און אין די פאַרשיעדענע סבות פון לעבען, דורך די נייע ערפינדונגען, וועלכע עס ווערען ענדעקט מאַג מעגליך, וועלען מיר געפינען אַ ריכטיגען און קלאַרערן מעס אויך אויף די מצות און חוקי התורה, וואָס היינט צו טאָג, ווייסען מיר עס ניט, און באַגרייפֿען ניט דעם מעס זייערען, ווי שעמנו, כלאים, קרבנות, פרה אדומה עגלה ערופה, א. ז. ו., אויך די מצות וועלען ענדעקט ווערען זייער ליכט און זייער גרויסקייט, און מיר וועלען מוזען מודה זיין אַז די מצות זיינען אַ נויטווענדיגקייט, און אַ לעבענס גייסט הערשט אין זיי.

און דעריבער איז דאָך די תורה אַן אייביגע לדור דורים, און וואָס מיר ווייסען ניט היינט, און ס'איז וואונדערליך אין אונזערע אויגען, ווער לען מיר עס ווייסען מאַרגען, אָדער שפעטער, און דאן וועט עס מעהר ניט זיין פאַרוויקעלט און פאַרדונקעלט.

צום ביישפּיעל גאָר אין די אַלטע צייטען, ווען די וועלט האָט זיך גענומען דאָן ערשט ענטוויקלען, און דער כח האַגרוף, דער פּויסט, האָט געשפּיעלט די הויפט ראלע, דער שמאַרקער האָט געהערשט איבער דעם שוואַכען, און דער גרעסערער האָט איינגעשלונגען דעם קלענערען, דער רייכער האָט זיך געהאלטען פּיעל העכער פאַר דעם אַרימאן, דער פּאָכרי-קאַנט האָט געדריקט זיינע אַרבייטער, און אַ גרויסער באַרג, האָט פּוּ-נאַנדערגעמילט די קלאַסען מענשען איינע פון די אַנדערע, און זיי זיינען קיינמאָהל ניט צוזאַמען געקומען, און קיין שום פאַרכינדונג איז נישט געווען צווישען זיי.

אַט אין יענער פּרימיטיווער צייט, ווען עס איז נאָך קיינעם ניט

ארויף דער געדאנק אז מען קען איין אַרדענען די וועלט אין אזא פאָר-
 מע, אז עס זאל נישט זיין קיין שטאַרקער און שוואַכער, גאָר רייכע און
 גאָר אַרמיקע, רויכער און גערויכטע, די פון דעם זייט זאלען לעבען אַ
 גוטען טאָג, זיך באַדען אין לוקסוס, נאַכגעבען אלע פאַרגעניגנס אין דער
 וועלט, און די פון דער צווייטער זייט, זאלען ליידען אַרמיקייט, נויט
 און אַנגסט, זאלען אויסגעהן פון הונגער און קעלם. אין יענער צייט
 האָט מען נישט בעטראַכט מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט, אויף די
 דינים פון שמיטת און יובל, וועלכע די תורה זאָגט אָן אויף זיי. שמיטת
 קומט אויסרייסען פון האַרצען די מדה פון גאווה און די אומבאַגרעניצטע
 שטאַלצקייט. דער רבוש"ע האָט געזאָגט, כי לי כל הארץ, זרעו שש
 והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי (סנהדרין ל"ט).

און ביי יובל שמעחת אויך, והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי כל
 הארץ. דאָס מיינט, אז קיין ערד קען נישט ווערען פאַרקויפט אויף אייביג
 פון איינעם צום אנדערען. ווייל די ערד באַלאַנגט צו גאָט. און פאַר-
 קעהרט, מען איז געקומען מיט תביעות און טענות פאַר וואָס האָט מאַ-
 קע די תורה געשריבען אַזעלכע דינים ווי שמיטת און יובל אז די ערד
 טאָר נישט ווערען פאַרקויפט אויף אייביג. און דורך דעם קען קיינער זיך
 נישט ערווערבען גרויסע רייכטימער און אייגענטום פאַר זיך און קינדער
 לדורות עולמים. אָבער מיט דעם גאַנג פון דער וועלט-געשיכטע, מיט די
 ענדערונגען וואָס קומען פאַר אין אלע הינזיכטען פון לעבען, וואָס עס
 האָט געהערשט ביז יעצט, סיי אויף דעם פאַליטישען געביעט און סיי
 אויף דעם עקאָנאָמישען געביעט, און אויך אין אלע צווייגען פון דער
 וויסענשאַפט, הערען מיר נייע שירים און נייע לידער. עס זיינען אויפ-
 געשטאַנען מענשען וואָס ווילען איינאַרדענען דעם גאַנצען לעבענס-
 סיסטעם אין אזא פאַרמע, אז עס זאל נישט זיין רויכער און גערויכטע. דרי-
 קער און געדריקטע, גרויסהאַלטער און געשלאַגענע. אמת, אז אַט דער
 געפלאַנטער אַרדנונג איז נאָך נישט געקומען צו זיין הויך ווי עס דאַרף
 זיין. עס איז נאָך נישט געפונען געוואָרען די ריכטיגע ליניע און די ריכ-
 טיגע וועג וואָס אלע מענשען זאלען קענען אין איהר געהן. עס זענען
 פאַראַן פילע געגנער צו די דאָזיגע פלענער, אָבער גענוג איז, אז די פלע-

נער שמטהען אויף דער מאַגעס אַרדנונג אין פילע מדינות און לענדער. מען דיסקוטירט און מען אַרגומענטירט שטאַרק וועגען דעם נייעם סיס-מעם, און עס האָט געשלאָגען טיפע וואַרצלען אין אַלעמענס הערצער. מ'קען זיך שוין ניט אומקעהרען צו דער אַלטער אַרדנונג אין לעבען ווי אין די אור-אַלטע צייטען.

אַט יעצט קאָנען מיר זיך איבערצייגען אין דער ערהאַבענהייט און וויכטיגקייט פון די דינים פון יובל און שמיטה, און וואָס דער מענשלי-כער פערשמאַנד, האָט עררייכט אין שווענדער יאָהרען, נאָך שרעקלי-כע רעוואָלוציעס און איבערקעהרענישען, נאָך פילע בלוט-פאַרגיסונגען, און פלאַמען פייער, נאָך אומגעווענע מלחמות און פאַרשידענע תחבולות, האָט עס שוין אונזער תורה לאנג געזאגט און באווארענט מיט שווענדער יאָהרען בעפאַר, און דאָס איז די דינים פון שמיטה און יובל, וואָס אַ גרויסער טייל פון די היינטיגע עקאָנאָמישע און פאָליטישע ער-רייכונגען, איז אַ אינדירעקטאַר רעוולטאַט פון אַט די דינים.

און אזוי באַגרייפען מיר נאָך פּרשיות אין דער תורה מיט דעם גאנג פון לעבען, און די אַנטוויקלונג פון דער אַלגעמיינער מענשליכער וועלט-געשיכטע, וואָס ביז יעצט האָבען מיר עס ניט פאַרשטאַנען, און נעמ-ליך, נאָך די סדרה יתרו, די פּרשה פון מתן תורה, וואָס ג' כ"ה האָט אויפגעשטורמט די וועלט מיט זיין געבען אידען אַ געטליכע תורה, אויף דעם באַרג סיני. און גלייך נאָך די סדרה יתרו ערקלעהרט אונז די תורה, די דינים פון קנעכטשאַפט. כי תקנה עבד עברי, האָט דען די תורה ניט געהאט קיינע אַנדערע וויכטיגערע פּראַבלעמען מיט וואָס און פון וואָס צו שרייבען, נור פון קנעכטשאַפט, וועלכע פאַרנעמען ניט אַזאַ געהויבע-נעם אַרט אין דער געזעלשאַפט. נור אז מיר זעהען וואָס עס קומט פאַר און וואָס עס טהוט זיך אין די לעצטע יאָהרען, ווי די עבדים און פועלים האָבען אויפגעהויבען זייערע קעפּ, און האָבען געמאַכט אַ וועלט איבער-קעהרעניש, און פיל בלוט איז פאַרגאַסען געוואָרען ביז צום היינטיגען טאָג, און פיעל בלוט גיסט זיך נאָך אַלין, און ס'איז נאָך ניט געענדיגט. מיר ווייסען ניט וואָס דער מאַרגען וועט געבען און צו וואָס די קאַני-פליקטען וועלען דערפיהרען, ווער אויף וועמען וועט זיעגען, און ווער

וועט געוויינען. איז ווען ג' ב"ה האָט געוואלט ריכטיג פארזאָרגען און איינאַרדענען די אידען אַלס אַ גליקליכע נאַציאָן, ער זאָל לעבען רוהיג און גליקליך אַלס אַ פּאַלק. עס זאָל ניט פּאַרקומען ביי איהם אַ זעלכע איבערקעהרענישען און רעוואָלוציעס, האָט ג' ב"ה צום אַלעס ערשמען, געפונען פאַר נויטיג, איינאַרדענען די קנעכט, אַוועקשטעלען זייער פולע רעכט, אַלס אַרבייטער און אַלס מענש, אום עס זאָל ניט פּאַרקומען קיין ווידערשטאַנד פון זייער זייט, ווייל מען באַרויכט זייערע רעכטען און זייער עקזיסטענץ.

מיר האָבען זיך אויך שטענדיג געוואונדערט, און ניט פאַרשטאַנען, וואָרום ווערט ניט דערמאַנט אין דער תּוּרָה פון עולם הבא און תּחִיית המתים, וועלכע זיינען מעיקרי היהדות. נאָר אין אַלע ערטער וואו עס האַנדעלט זיך וועגען צאַהלען שכר פאַר לערנען תּוּרָה, און היטען מצות, ווערט נאָר דערמאַנט עולם הזה, די וועלט. דאָס מיינט, אז גאָט וועט צאַהלען זיין לויין פאַר היטען תּוּרָה מיט מצות אויף דיזער וועלט, אזוי לויטעט אין פּרשָה בחוקותי און אין פּרשָה עקב, און אין קריאת שמע, און אין נאָך ערטער אין דער תּוּרָה. אָבער יעצט פאַרשטעהען מיר עס ריכטיג. יעצט אַז מיר לעבען אין אַזאַ שרעקליכער תקופה, אין אַ צייט פון כפירה און אַפיקורסות, אין אַ צייט אז וואָס מען זעהט ניט מיט די אויגען, גלויבט מען ניט. די מעהרסטע פון יונגען דור איז ווייט פון אמונה און הייליגקייט, מען איז אַריין געטאַהן אין קערפּערליכע פאַר-געניגענס און אין לוקסוס. עס איז געקומען אַזוי ווייט אז אַ גרויסע מלוכה, איז איינע פון איהרע הויפט פּרינציפען כפירה באלק, לייקע-נען אין דעם יסוד כל היסודות, אין דעם עיקר פון אַלע עקרים. זיי פאַר-שפּרייטען און פּראָפּאַגאַנדירען די געפּעהרליכע לעהרע צווישען די ברייטע מאַסען און שיכטען פון פּאַלק, איז, ווען אונזער תּוּרָה וואָלט געווען פאַרזיכערען דעם שכר איהרען לעולם הבא, דאן וואָלטען די כופרים און אַפיקורסים געהאַט אַ פּתחון פּה, און וואָלטען קומען מיט טענות און תּביעות, מיט געפּילדער און געשריי, זעהט ווי די אידישע תּוּרָה וויל אונז נאַרען, זי רעדט פון עולם הבא און תּחִיית המתים, אַזעלכעס וואָס מען קען ניט אויפווייזען דעם אמת פון די פּראַבלעמען,

די תורה פארבלענדעט אונז די אויגען מיט אַזעלכעס וואָס מען קען זיך ניט איבערצייגען, אין דער וואהרהייט, און ריכטיגקייט פון דעם. מען קען עס ניט קאָנטראַלירען. דעריבער האָט די תורה געשריבען אז דעם שכר וועט זי צאָהלען אויף דער וועלט, אז דער יעניגער וועלכער וועט הימען תורה און מצות, וועט לעבען אַ גליקליך לעבען אין אַלע פרטים, אום מען זאל קענען איהר קאָנטראַלירען צו איז אמת וואָס זי פארזי-כערט און זאגט צו.

מיר געפינען אויך אין נאָך פיעלע אַנדערע ערטער אין דער תורה, וואָס מען זעהט קלאַר און דיימליך אז די תורה איז אַ געטליכע און אַ אייביגע און זי פאָסט פאר אַלע דורות, תקופות, און ציימען. דאָס אַלעס אין אַנגעוואַונקען אין דעם מאמר וואָס מיר האָבען געבראכט אויבען, די תורה איז געגליכען צו פייגען (תאנים), און ווי רש"י ערקלעהרט עס, אַז די נאָטור פון פייגען, איז צו ווערען פארטיג און פרוכטבאר ביסלעכ-ווייס, היינט אַביסעל און מאַרגען אַביסעל, אַזוי איז אויך די תורה, פאר-שמעהן איהר אין גאַנצען מיט אַמאָהל איז אוממעגליך, ווייל די תורה איז אַן אייביגע, און איז געגעבען געוואָרען פאר אַלע ציימען, און דורות, נאָר מיט דער צייט, מיט די פילע ענדערונגען וואָס עס קומט פאַר אין לעבען, דאן הויכט מען אַן ערשט פארשמעהן, דעם זינן פון דער תורה. די ליכטיגקייט וואָס עס קוקט אַרויס פון איהרע דינים און משפטים פאר דעם גליק און וואהלוזין, פאַר דעם איינצעלנעם מענשען ווי פאַר דעם כלל.

און פון דעם קענען מיר דרינגען אַז אויך די מצות, וואָס היינט ווייסען מיר ניט זייער מעם, אז אין דעם גאַנג פון דער וועלט-געשיכטע וועט אונז קלאַר ווערען דער מעם, אַזוי ווי די אויבען דערמאָנטע מצות איז אונז קלאַר און באוואוסט געוואָרען, ומשה אמת ותורתו אמת.

ב.

תורה און לעבען

וער יום מותו צריך האדם להתיסר ולא בתעניתים וסיגופים רק ברכן פיו ובתאותו, וזהו התשובה. וזה כל פרי העולם הבא כמו שכתוב כי נר מצוה ותורה אור וגו' אבל ודרך חיים תוכחת מוסר. — (דאָס מיינט זאָגען, און ביז זיין לעצ-טען אָטעם, מוז דער מענש זיך אַליין שטראַפּען, אָבער ניט פייניגען זיך דורך תעניתים און אנדערע קערפערליכע אָפ-צעהרונגס־מיטלען, נור מאַכען אַ צוים אויף זיין מויל און ניט שטענדיג פלאַפלען און אויך ניט נאַכגעבען זיינע ערדי-שע פארנעניגענס, און דאָס איז די גרעסטע תשובה, וואָס אַ מענש קען טהון, און דאָס איז די פרוכט וואָס מען קען צו-קומען צו עולם הבא. (אויסצוג פון ווילנער גאונ'ס בריוו צו זיין פאַמיליע).

והעולם הזה דומה לשותה מים מלוחים ידמה לו שמרוה וצמא יותר, — (דאָס מיינט, אז די אַלע פאַרגעניגענס אין דער וועלט איז גלייך ווי איינער טרינקט געזאלצענע וואַ-סער. איהם דורכט זיך אַז ער האָט געשטילט זיין דורשט, אָבער אין אמת'ן ווערט ער נאָך מעהר דורשטיג (פון דעם זעלבען בריוו פון ווילנער גאון).

דער ווילנער גאון איז זיינע געצעהלטע ווערטער, וועלכע ריחרען אַן די טיעפעניש פון דער נשמה, קרימירט ער זייער שאַרף און שנייד-דענד די מעשים פון דער היינטיגער וועלט אין וועלכער מיר לעבען און

מיט זיין שארפען קוק, און שטרענגען טאָהן, ווענדעט ער זיך צו די היינטיגע יוגע לייט צו די מאָדערנע מענשען, פאר וואָס זיי גיבען זיך צו פיעל אָפּ צו קערפערליכע פאַרגעניגענס און פאַרשיימע לוקסוס.

און פון צוויי שמאַנדפונקטען ערקלעהרט ער זיין שמעלונג ערשט-טענס ווייזט ער אָן אויף די פאַרדאַרבענהייטען און די ווילדשאפט פון זייערע מהאַמען, און ער איז זיי מתרה אַז די ענדע וועט זיין זעהר ביי-טער אויב זיי וועלען זיך ניט אָפקעהרען פון די וועגען וועלכע זיי טרען-טען, און צווייטענס: ערקלעהרט ער אָפען און ווייזט מיט דעם פינגער, אויף זייער גרויסען טעות אין דעם געדאַנקענגאַנג פון דער תורה, און לעהרנען אין איהר פאַלשע פשטים, און פאַרקעהרמע אויסטייטשונגען. און נעמליך, די היינטיגע מאָדערנע ציוויליזירטע מענשען קומען מיט מענות און תביעות אויף דער תורה.

זיי זאָגען, אַז די תורה האָט פאַרצאַמט פאַר זיי די וועג פון הנאה האַכען פון פיעלע פאַרשידענע פאַרגעניגענס, און פון אַלע קערפערליכע ערדישע גענוס. די תורה מאַכט ענג זייערע טריט, און זיי קענען ניט געהן און טאָהן אלעס וואָס זייער אויג זעהט, און וואָס די האַרץ גלוסט. וואָרוב, ווייל אויף יעדער טריט און יעדער טהאַט וואו זיי קעהרען זיך און ווענדען זיך, זיינען זיי אַרום גערינגעלט מיט פילע דינים. דאָס מעג מען, און דאָס טאָר מען ניט. דאָס איז כשר, און דאָס איז טריף, און נאָך פילע אַזעלכעס. אויך אויפ'ן מויל און צונג, האָט אונזער היי-ליגע תורה ארויף געלייגט איהר סטעמפעל, און אַ מענש טאָר נישט ריידען אַלעס וואָס עס קומט איהם אַרויף אויף זיין געדאַנק.

די תורה האָט שטרענג פאַרזאָגט רעדען לשון הרע, רכילות, שווערן פאַלש, זאָגען ליגען, לצנות און ניכול פה. און אַזוי רעכענען זיי אויס די היינטיגע מאָדערנע מענשען אַלע גזרות און באַגרענצונגען, אַלע געזע-צען און שוועריגקייטען וואָס די תורה האָט באַגרעניצט און שווער גע-מאַכט פאַר דעם מענשען, און עס איז נישטאָ קיין איין גליעד ביים מענ-שען וואָס די תורה האָט איהם ניט באַשווערט מיט עפעס אַ חומראַ, און האָט אויף איהם נישט אַרויפגעלייגט אַ שלאָס, אַז ער זאָל ניט קענען אַרויס פון זיין צוים.

אבער אריינמאכענדיג אין די אנגעלעגנהייטען אביסעל טיער-
 פער און קלעהרער, און ווען מיר מאכען א שטיקעל חשבון הנפש ווערן
 פאר אונז קלאהר ווי דער טאג, אז די אלע מענות האבען ניט קיין גרונד.
 און זיינען אויף שפייגעוועק באזירט. די מענות קומען נאר פון קלות
 הדעת און אויבערפלעכליכקייט, און מיט איין ריהר ווערען זיי פונאנדער-
 געפאלען און צו בלאזען. אין אמת'ן גערעדט האט די תורה ניט פאר-
 צאמט פאר דעם מענשען יעדען פארגעניגען פון וואס ער קען געניסען.
 די תורה ערלויבט דעם מענשען עסען און טרינקן און הנאה האבען פון
 לעבען. די תורה פארפליכטעט יעדען מענשען נעמען א פרוי און האבען
 קינדער. און ווי די גמרא דריקט אויס דארף ער זוכען א שעהנע פרוי:
 אין אשה אלא ליופי (כתובות נ"ט), און נעמען א פרוי איז איינע פון די
 ערשטע מצות אין דער תורה. די תורה איז דאגעגען, אז א מענש זאל
 זיצען אין תעניתים, און זיך פייניגען. ווי די גמרא דריקט אויס, כל
 היושב בתענית נקרא חוטא. דאס מיינט צו זאגען, אז דער וואס פיי-
 ניגט זיך איז א זינדיגער. און אין ירושלמי סוף מסכת קידושין שמעיה,
 אז דער מענש וועט מוזען געבען חשבון, אויב ער האט ניט געגעסען
 אלעס וואס זיין אויג האט געזעהן. און אין פרשת ראה שמעיה בכל
 אות נפשך תאכל בשר, דו זאלסט עסען פלייש וויפיעל דו ווילסט און ווי-
 פיעל דו דארפט.

א ביישפיעל האבען מיר די גרויסע סעודה וואס אברהם אבינו האט
 געמאכט פאר די מלאכים אורחים וועלכע ער האט זיי פאררעכענט פאר
 מענשען, און אויך די גרויסע סעודות, און די רייכע באנקעטען וועלכע
 שלמה המלך פלעגט אראנזשירען פאר די פארשיעדענע געסט, וואס פלע-
 גען קומען צו איהם אויף א בעזוך. און אויך אפילו אין פעלע וואו די
 תורה האט אונז פארבאטען, האט זי עס אונז ערלויבט אין אנאנדער
 ארט און אויף אנאנדער אופן. די תורה האט פארבאטען בלום האט זי
 ערלויבט עסען לעבער וואס דער מעס איז פון בלום. זי האט פארווערט
 עסען דאס חלב פון א בהמה, האט זי מתיר געמאכט די חלב פון א
 חיה. די תורה האט פארוועהרט עסען חזיר, האט זי מתיר געווען מוחא
 דשיבומא, וואס דער מעס איז ריכטיג ווי פון חזיר, (חולין דף ח').

און דאָס זעלבע איז אויך וואָס אַנבעלאַנגט צו קליידער. רבי יוחנן האָט גערופֿען די קליידער וואָס אַ מענש טראַגט מכבודתיה. דאָס הייסט אַז מען געהט שעהן אָנגעטאַהן איז דאָס אַ כבוד פאר דעם מענשען. און די קליידער וואָס דער כהן גדול האָט געטראַגען וועלכע זיינען געווען גענייהט און געוועבט פון די בעסטע פּורפיר וואָהל געפּלאַכמען צוזאַ- מען מיט גאלד. און אויף זיין שמערן האָט ער געטראַגען דעם ציץ של זהב.

די אַלע פּאַרשידענע זילבערנע און גאלדענע כלים וואָס עס איז געווען אין בית המקדש, און ווי די גמרא דריקט זיך אויס, איז ענינת במקום עשירות. דאָס מיינט, אַז קיין שום שפור פון אַרימקייט האָט זיך נישט באַוווּזען אין בית המקדש.

און אויך אונזערע עלטערען אברהם יצחק ויעקב זיינען געבענשט געוואָרען מיט גרויס רייכקייט אין אַלעס, און אויב אז מ'זאָל ניט טאַרען געניסען מיט דעם פולען מויל פון אַלע פּאַרגעניגענס, וואָס איז עס פאר אַ ברכה. די תורה איז אויך פול מיט גרויסע הכמחות: מטל השמים ומשמני הארץ, אויב מ'וועט געהען אין די וועגען פון דער תורה און פּאַלגען איהרע געבאַטען, איז עס דען הלילה פשוטי מילי בעלמא, סתם אַזוי זיך גערעדט?

אַבער אין אמת'ן גערעדט, מעג מען יאָ געניסען פון אַלע פּאַר- שיעדענע הנאות און פּאַרגעניגען אין דער וועלט, נאָר דאָס אַלעס איז ערלויבט מיט אַ געוויסער מאָס און אַ צאַהל — צוליב דעם מענשענס גליק אליין. דער מענש מעג עסען און טרינקען. אַבער ניט זיין קיין זולל וסובא. ער איז מחויב צו נעמען אַ פרוי, כדת משה וישראל. אַבער ניט אויס ברענגען אַלע זיינע קרעפטען אויף פרויען, וועלכע זיינען צו איהם ניט ערלויבט. ער מעג עסען פלייש צו זאָט, אַבער ניט קיין טרפה. ער מעג טרינקען וויין, אַבער ניט שכור'ן. און אַזוי מיט אַלע פּאַר- געניגענס, וואָס עס איז פּאַראַן אין לעבען. מען מעג פון אַלעס געני- סען, אַבער ניט אַריבער כאַפען די מאָס, און ער זאָל בריקען פון פיעל זאַטקייט און פיעל פּאַרגעניגען, ווי עס שטעהט אין פסוק, וישמן ישורון ויבעט. שמנת עבית ותשכח ד' מחוללך.

די תורה שמעמם פעסט שטאַתל אייזען געגען נור אַזעלכע לוקסוס און פארגעניגען וועלכע קענען דעם מענשען אַראַפּפיהרען פון גלייכען און עהרליכען וועג. די תורה איז נור געגען פארשייטקייט און פארדאַר-בענהייט, די תורה איז געגען ווילדשאפט און משוגעות. געגען פרעסען און זויפען, אַבער די תורה איז ניט געגען אַזעלכע פארגעניגענס וועלכע פאַרשטאַרקען און מאַכען קלעהרער דעם מענשענס שכל און דעת. און ער געפינט זיך מומיהגער און קרפּעטיגער ווען ער געניסט פון די פאַרגעניגענס. עס איז אמת, אז דער יצר הרע לאַזט ניט דעם מענשען ער זאל זיך פיהרען אין דעם מיטעל-פונקט, אין דער גילדערנער וועג. יעדען טאַג ברענט אין איהם די תאוה, אז ער זאל אַריבער געהן דעם גרעניץ און ער זאל טאַהן אַלעס וואָס זיין האַרץ גלוסט, און אַלעס איז ערלויבט, אַלעס איז רעכט. אַבער דער דאָזיגער וועג איז זעהר געפעהרליך, און זי שפּאַרט אָן אין די טיפעניש פון גיהנום, און די ענ-דע איז זעהר ביטער. ער ברענגט אום זיין קערפּער מיט די נשמה.

וואַרום ווען דער מענש ערפילט אַלע זיינע גראַבע ערדישע קער-פערליכע פארגעניגענס, ווערט איהם דאָס לעבען איבערדריסיג, און צו-לאַסט און ער האַט מעהר קיין ציעל אין לעבען. וואַרום, דער גאַנ-צער עקזיסטענץ פון די וועלט, פון איינצעלנעם ווי פון כלל, איז באַזירט אויף'ן קאמפ, וואָס יעדער קעמפט פאַר זיין לעבען און עקזיסטענץ. יעדער איינער וויל עררייכען דאָס וואָס ער האַט ניט, ער וויל גרייכען דאָס וואָס עס איז העכער פון איהם. יעדער מענש וויל פאַרשמעהען דאָס וואָס עס איז פאַרהוילען פון איהם. יעדער וויל וויסען די פאַרבאָרגענע סודות פון די נאַטור און קומען צו אַ באַשטימטען רעזולטאַט, און די כאַראַק-טערען פון מענשען זיינען פאַרשיעדען. דער בויט און דער צווייטער ברעכט. דער געהט אַרויף און דער אַראָפּ. דער פלאַנצט און דער רייסט. און דאָס זעלבע איז ביי גאַנצע פעלקער אויך. און אזוי ווערט די וועלט געבויט. און ווען דער מענש עררייכט זיין באַגעהר אין פולען, דאַן הויבט ער אָן געהן ריק-וועג, אַראָפּ און אַראָפּ.

אזויאזוי אויך מיט אַ גאַנצען פאַלק. ווען ער קומט צום שפיץ פון זיין

גליק, און ער הערט אויף ענטוויקלען זיינע גייסטיגע קרעפטען און איי-גענשאפטען, געהט ער מיט שנעלע מריט צוריק ארונטער. און עס ווערט פון איהם גאר נימ.

אנדערש איז ווען דער מענש האט א שמענדיגען קאמף מיט זיך זעלבסט. מלחמת הטוב והרע. ער פיהרט אן א גרויסע מלחמה, ווי צו באזיעגען זיינע ערדישע קערפערליכע שמרעכונגען און שמרעמונגען. ער איז פארטיעפט ווי צו שמארקען די גומעס אויף די שלעכטעס, און ווי צו נעמען די אויבערהאנט אויף דעם יצר הרע, וועלכער געפינט זיך אין איהם. איז דאך אין דעם אליין, זאל ליגען דער סוד פון זיין לע-בען און עקזיסטירען. ווייל יעדער מאג קומט איהם צו עפעס נייעס וואס ער האט נעכטען נימ געוואוסט, ואין שמחה כהתרת הספיקות.

אבער נישט אזוי איז מיט א גרויסען טייל פון אונזער יוגענד אין דער איצטיגער צייט, פון דער היינטיגער וועלט. מיט איין מאך מיט דער האנט האבען זיי אלעס אפגעווישט, און זיי מהוען אלעס וואס זיי-ער הארץ גלוסט. אלעס איז זיי ערלויבט, און נאך גאר פון זייער פרי-הער יוגנד האבען זיי עררייכט אלעס וואס זיי האבען געוואלט. זיי הא-בען זיך נימ פארמידען פון אלע ערדישע קערפערליכע פארגעניגענס. עסען און טרינקען אלעס וואס עס קומט נאר צו דער האנט. אלע מעג איז ביי זיי ווי ימים טובים. אט מיט אזא מין פיהרונג איז נאטירליך אז זיי פאנגען אן געהן צוריק-וועגס. און זיי געהן און ווערען געשמרוי-כעלט און פאלען אין גאנצען. און אין די בעסטע יאהרען נידערען זיי אין קבר. און דאס איז זעהר א טרויעריגע ערשיינונג אין דעם לעבען פון היינטיגען דור. פון א גרויסען טייל פון אונזער יוגענט, אין די גרויסע שמעדת, וועלכע שמראמען מיט הונדערטער טויזענדער מענשען.

און די גאנצע אונזערע פאריגע רייד איז אנגעדייטעט אין די אייני-ציגע קלאהרע שארפע ווערטער פון דעם אומשמערבליכען ווילנער גאון ז"ל.

ערשמענס, אז א מענש דארף זיך נימ פייניגען דורך פארשיעדענע יסורים. נימ דאס איז דער וועג, און נימ דיזעס פארלאנגט ג-מ. נור

דער מענש זאל איינהאלטען זיינע תאוות און קערפערליכע אינסטינקטען, צאמען דעם מויל און דעם צונג. און ביז זיין לעצמען אטהעם, מוז ער קעמפען מיט זיך אליין. ער מוז זיך באוואַרענען מיט אלע מיטלען, ווי אויסצורייסען פון זיך אלע שלעכטע זיטען און געוואָהנהייטען, און מיט דעם גופא, קויפט ער זיך איין אין דעם אייביגען לעבען, ודרך חיים תוכחת מוסר.

ג.

בתי כנסיות ובתי מדרשות.

ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות
שבבבל (מגילה כ"ט ע"א).

בית המקדש! אט דער פרעכטיגער פאלאץ, אט דער הויכער כארג,
וואס אלע האבען זיך געקעהרט צו איהם, אט דער פלאטץ וואס אלע
אויגען זיינען געווען געווענדעט צו איהם. אט די גרויסארטיגע הויז
וועלכע האט אין זיך פאראייניגט די הערצער און נשמות פון גאנצען
אידישען פאלק. אט דער ארט וואס איז די הייליגקייט פון אלע הייליג-
קייטען. אט דער ארט וואס די שכינה האט אין איהם גערוהט, און פילע
נסים (איבער נאטירליכקייטען) האט זיך אפגעשפיעלט אין איהם.

אט די געהויבענע הויז האט געהאט א דרייענדיגע אויפגאבע. ער-
שמענס, פאר געמליכע ענינים, דא איז ערפילט געווארען די פונקציעס
פון מענש צו ג-מ, דא זיינען געווען כהנים בעבודתם, ולוים בדוכנם.
די כהנים האבען מקריב געווען אלע קרבנות, וועלכע עס פארבינדען
דעם מענשען מיט ג-מ. אין דער הויז האט דער כהן גדול געבעטען
אום יום-כפור, א מליחה מהילה וכפרה פאר אלע אידען, און גליקליך איז
דער מענש, וועלכער האט דאס געזעהן.

צווייטענס, דער בית המקדש, האט ערפילט נאציאנאלע פונקציעס.
ווייל דריי מאהל אין יאהר: פסח, שבועות, סוכות, האבען אלע אידען

געמוזט קומען אין בית המקדש. און ווי שעהן איז געווען אַם דער הער-ליכער בילד. די אידען פון אַלע זייערע ווינקעלאך, וואו זיי האָבען גע-לעבט, וואו זיי האָבען זיך געפונען, וואו זיי זיינען פארשפרייט געוואָ-רען, קלייבען זיך צונויף דריי מאָהל אין יאָהר אין איין פלאַץ, אין בית המקדש. איז דאָס דען נישט געווען די שעהנסמע און גרעסטע היסטאָ-רישע ערשיינונגען אין דעם אידישען פּאָלקס-לעבען. האָט עס דען נישט געהאט די ווירדע פון גרעסטען נאַציאָנאַלען וועזען, וואָרום אין אַזעלכע גרויסע פּאָלקס-פּאַרזאמלונגען פון אַלע אידען צוזאַמען, האָט מען גע-קאַנט באַשטימען און באַשליסען אַלע וויכטיגע פּאָלקס אינטערעסען, אי-נערליכע ווי אויסערליכע. פּאַרבינדען אַלע אידען אין איין קערפּערשאַפּט. אַלע פּאַר איינעם און איינער פאַר אַלע און אַלעס זאָל קומען אין אַרד-נונג. פיל גליק און גוטעס בריינגט מיט זיך אַזעלכע אַספּות, אַלע אי-דישע מאַססען האָבען מיט די אויגען געזעקן זייערע פיהרער און וועג-וויווער, און מיט די אויערען געהערט די פּלאַמענדיגע רעדעס פון זייערע לעהרער, און צו אַלע אידען איז געוואָרען ליכטיג.

און פאַר דיזער אויפנאַבע איז אויך געווען די מצוה פון מעשר שני. אַז אַלע אידען זאָלען עס עסען אין ירושלים. וואָרום די מעהרסטע פון אידישען פּאָלק, זיינען געווען עובדי אדמה, ערד-אַרבייטער און נאָך אַזעלכעס. און די פּשוט'ע ארבייט איז ניט מסוגל צו בילדען און לער-נען דעם מענשען צו עטוואָס העכערס און ערהאַבענעס, און אויב זיי וועלען ניט אָפטער באַזוכען די הויפט-שמאַט פון אַלע אידען, וואָס דאַרמען איז געווען דער ריכטיגער אַרט פון תורה און חכמה. דער אַרט פון גרויסע תלמידי חכמים און וויסענשאַפּטסלייט, קאָן דאָך מיט דער צייט פאַסירען, אַז אַלע זאָלען פאַרגעסען זייער שטאַם און דעם רבש"ע, און פאַרבלייבען פּראָסט און אומוויסענד וואָס דאָס מיינט דער אונ-טערגאַנג פון פּאָלק.

דעריבער האָט די תורה אָנגעזאָגט דעם דין פון מעשר, וואָס עס איז אַ חוב אויף יעדען איינעם, אַז ער זאָל עס עסען אין ירושלים. און ווען ער וועט דאַרפּען פּערוויילען אַ לענגערע צייט אין ירושלים, ביז ער וועט פאַרברויכען די גאַנצע מעשר-שני, וועט ער אונטער דער צייט, שמרע-

בען צו לערנען פון די אידישע גרויסע געלעהרענטע און תלמידי חכמים, פארשידענע דינים און וויסענשאפט, בנוגע צו יהדות און אנושיות.

און דיזער געדאנק איז אנגעוואונקען אין ספרי. עם ווערט גערבראכט אין תוספות בבא בתרא, דף כ"א ע"א, בד"ה, כי מציון תצא תורה, וכו', למען תלמוד ליראה וכו', גדול מע"ש שמביא לידי תלמוד לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מע"ש שלו, והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה, היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה.

א דריטע אויפגאבע האט דער בית המקדש געהאט, און נעמליך, א קולטורעלע. ווארום די אויפגאבע פון די כהנים איז אויך געווען צו לערנען און פארשפרייטען די תורה צווישען די אידען און פאלקס-מאסען ווי עם שמעהט אין פסוק. כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. אויך זיינען די סנהדרי גדולה געזעסען אין לשכת הגזית, אין בית המקדש, און אין אלע שווערע פראבלעמען וואס איז פארגעקומען אין לעבען, און אין אלע קאמפליצירטע פראגען האבען זיי געזאגט זייער מיינונג און לעצטען ווארט.

אין בית המקדש האט אויך געהאט אן ארט, א מענטש פון אן אנדער גלויבען. א פרעמדער צו אידען. עם האט ניט אויסגעמאכט, ווער עם זאל ניט זיין, זיינען די טירען פון בית המקדש, געווען אפען פאר איהם, עם ווערט דערמאנט אין שלמה המלך'ס תפלה (מלכים א' ח'), וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך וכו', אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי וכו'.

דאס זעלבע געפינען מיר אויך אין ישעיה ק' נ"ו, כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים.

און ווען דער בית המקדש איז חרוב געווארען. אידען זיינען צו-שפרייט געווארען אין אלע טהיילען פון דער וועלט, און וואו זיי קומען האבען זיי ניט קיין מנוחה. אבער די פונקציעס פון בית המקדש האבען זיי ניט אויפגעגעבען, ווייל דעם ארט פון בית המקדש, האט פארנומען

דער בית המדרש, וועלכען אידען בויען אין יעדען אָרט, וואו זיי באַזעצען זיך, און צענטראַליזירען זיך אַרום איהם. די גרויסע גייסטיגע כחות פון בית המקדש האָבען זיי איבערגעטראָגען אין אַ קלנערער מאָס אין בית המדרש.

אויך דער בית המדרש, ערפילט די אויבען דערמאָנטע פונקציעס: רעליגיעזע, קולטורעלע און נאַציאָנאַלע. אין בית המדרש ווערט געדאַ- ווענט דריי מאָהל אַ מאָג. אין בית המדרש ווערט געלערענט, גמרא, משניות, עין יעקב, א. ז. וו., דאָרט ווערט געהערט דער קול יעקב. אין בית המדרש קומט פאַר אַלע פערזאָמלונגען פאַר לאַקאַלע אינטערעסען, און פאַר אַלגעמיינע נאַציאָנאַלע. אַלע פאַרשידענע צדקות ווערט פו- נאַדערגעטיילט אין בית המדרש. יעדער פאַרביטערטער מענש, יעדער צובראַכענע האַרץ, יעדע צעווייטאַנטע נשמה, געפינט זיין אָרט אין טרייסט אין בית המדרש. פון בית המדרש איז נאָך קיינער נישט אַרויס לידיג. דער בית המדרש איז שטענדיג געווען דער פיהלענדער און לע- בעדיגער נערוו, אין יעדער שטאָרט און שטעדטעל, ווי דער בית המקדש איז געווען פאַר דעם גאַנצען כלל ישראל. און דאָס איז דער געדאַנק פון מאַמר וועלכער איז אויבען געבראַכט געוואָרען.

און ווי גרויס איז דער ווייטאַג, און ווי טיעף איז דער וואונד, צו זעהען אַז די שוהלען וועלכע האָבען געבראַכט אזוי פיעל גוטעס, און האָ- בען פאַרשפרייט אזוי פיעל ליכט אין יעדען אידישען ווינקעל, וואו זיי האָבען זיך געפינען, זיינען ביי היינטיגען מאָג, אראָפּ פון דער סצענע, און זיינען ניט מעהר קיין פאַקטאָר, און שפילען ניט קיין ראלע אין לע- בען. זיי זאָלען פאַרזעצען שמידען די אידישע נשמה.

די בתי מדרשים און בתי כנסיות, זיינען וויסנט פון תורה און תפלה. מען זעהט אין די שוהלען נאָר געצעהלמע איינציגע אַלמע לייט אין וועל- כע עס האַלט זיך אויף קאָס די נשמה, און די קומען עס דאווינען און האַלטען אַ ספר אין האַנט. אָט די אויסגעלאַשענע מענשען זיינען נאָך אַביסעל פאַראַינטערעסירט אין די בתי מדרשים און בתי כנסיות,

אָבער דער יוגענט די פרישע כלומ, די יונגע קרעפטען, האָבען פארלאָזען דעם בית המדרש, און ווילען איהם מעהר ניט וויסען.

ווי שטאַרק און שרעקליך איז די מליצת פון בעריהממען פאָעט חיים נחמן ביאַליק, ז"ל:

כותלי בית המדרש קירות הקדשים מחבא רוח
איתן מקלט עם עולמים למה כה תעמדו דומים
וכנואשים הטו צללים שחורים צללים נאלמים.

אָבער אונזערע האָפנונגען זיינען נאָך שטאַרק, אז עם וועט קומען די צייט און עם וועט מקויים ווערען דער מאמר חז"ל (מגילה כ"ט):
תניא רבי אליעזר הקפר אומר, עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות
שכבבל שיקבעו בארץ ישראל. דאָס מיינט צו זאָגען אז יענע שוהלען,
וועלכע זיינען געשמאנען אין בבל און פילע יאָהרען האָט געפלאָסען פון
זיי ליכט און גוטסקייט, און נאָכהער זיינען זיי אונטערגעגאנגען, וועט
קומען די גליקליכע צייט, אז די אידען וועלען זיך צוריק קעהרען אין
זייער היימלאנד, אין ארץ ישראל, און וועלען לעבען במנוחה, דאן ווע-
לען די שוהלען און בתי מדרשים צוריק פארנעמען זייער געהעריגע פאָ-
זיציע און חשוב'ן אָרט אין אידישען לעבען, צו פארשפרייטען פיעל גו-
מעס און ליכטיגקייט.

ד.

די תורה נעמט ארום אלע צווייגען פון לעבען

שמע בני מוסר אביך ואל תמוש תורת אמך.

א מוטער האט געהאט צוויי זיהן, איינעם א רייכען און א צווייטען א ארימאן. דער רייכער זעהן האט אויסגעבילט פאר דער מוטער זעהר א שעהנע הויז, מיט אלע אימפרוואומענטס, און מיט רייכע מעבל, אויך האט ער אנגעמאך דער מוטער א גאלדענע קרוין אויף איהר קאפ, ברי-ליאנמען און פערל אויף איהר האלדז, און ער האט איהר אויסגעקליי-דעט מיט די בעסטע סאמעטענע און זיידענע קליידער, אבער פאלגען די מאמען וואס זי זאגט, דאס האט ער קיינמאהל ניט געטהון. פארקעהרט, ער פלעגט אויף איהר אנפאלען מיט זלזולים און שימפ-ווערמער.

דאגעגען, דער ארימער זעהן, האט דער מוטער די אלע רייכקייטען ניט געעקנט געבען. ווייל ער אליין האט עס אויך ניט פארמאגט, אבער ער האט דער מוטער פיל כבוד און עהרע געגעבען. איהרע ווערמער זיי-נען געווען ביי איהם הייליג און טהייער. און נישט נאר האט ער געהיט און געפאלגט וואס די מוטער האט גערעדט, דיימליך און פינקטליך, נאר אפילו וואס די מוטער האט אנגעוואונקען, האט ער עס באלד אויסגע-פאלגט. און אז מען האט א פרעג געגעבען דעם ארימען זעהן, די סבה, וואס ער האלט דער מוטער אזוי טהייער, און דער רייכער ברודער האט פאר דער מאמען קיין רעספעקט, — האט ער גענטפערט, אז איבער דריי אורזאכען רעספעקטירט ער דער מוטער:

ערשמענס, זאגאר זי איז דאך אן אלטע פרוי, א איינגעבויגענע, א איינגעשרומפענע, א איינגעקארטשעמע, אכער ווען מען פארקניפט מיט איהר א שמועס, זעהט מען איהר גרויסע חכמה און פארשמאנד. עס ווערט אָנגעצונדען איהרע צוויי שוואַרצע ליכטיגע ברענענדיגע אויגען, מען צייגט זיך איבער, אז זי איז פול מיט לעבען, מיט מומה און ענערגיע, וואָס אפילו גאָר די אינגסטע פארמאָגען ניט איהרע אלע אייגענשאַפֿט־מען. איהרע ווערטער זיינען געציילט, געוואוינען און געמאָסעמן. יעדער וואָרט איהרער, האָט אַ בעזונדער בעדיימונג, און מען קען זיך גאָר־ניט אפּוואַנדערען פון איהר גרויסען פערשמאנד. מיין רייכער ברודער, איז קיין מאָהל ניט געווען אין איהר אַנוועזענהייט, און האָט מיט איהר קיינמאָהל ניט פאַרבראַכט, דעריבער האָט ער ניט קיין אהנונג צו שער צען איהרע מעלות און בעגאבטקייט.

צווייטענס, די מאמע איז מיר זעהר געטריי און איבערגעבען, זי היט מיין הויז מיט איהרע לעצטע קרעפטען, ווען איך געה אַרויס אדער פאָהר אוועק פון הויז, איז מיר די האַרץ זיכער, אז עס וועט קיין זאך נישט פאַסירען, ווייל די מאמע היט אַלעס. און ווען נישט די מאמע, וואָלט אויפפאַסען, וואָלט איך שוין לאַנג אויף דער וועלט נישט געווען.

דריטנס, מיין מאמע האָט מיר געזאגט, אז זי איז זעהר רייך. איהר באַנק ביכעל טרעפט אָן הונדערטער טויזענדער דאָלאַרען, און זי וועט עס מיר איבערלאָזען בירושה, און וואָס די מאמע זאָגט בין איך איבער־צייגט, אז עס איז אמת. נו! פאר וואָס זאָל איך ניט ליב האַבען און רעס־פעקטירען אזא מוטער.

דאָס גלייכען, די אידישע תורה האָט צווייערליי קינדער, רייכע און אַרימע. די רייכע אידען בויען פאַר די תורה גרויסארטיגע מעמפלען. זיי טהוען אָן די תורה גאַלדענע קרוינען, זיי באַפּוצען איהר מיט ברי־ליאַנטען און פּערל, די מענטעלאַך און די גארטלען זיינען גענייהט פון די בעסטע און טייערסטע זייד און פלוש. זייערע גייסטיגע פיהרער קרי־גען הויכע שכירות, אכצעהן און צוואַנציג טויזענד דאָלאַר אַ יאָהר. אַכער דאָס אַלעס איז בלוז אויסערליך. צו פאַלגען און מקיים זיין די

תורה, און אלעס וואָס שמעקט אין איהר, פון דעם זיינען זיי ווייט. וואָס הערט זיך מיט שבת, מיט כשרות, מיט טהרת המשפחה, תפילין, ציצית, מזוזה און זאָ ווייטער, און ווייטער, פון דעם אלעס איז מאַן דער שמיה.

די תורה האָט אַבער אַרימע קינדער אויך, וועלכע קענען ניט בויען קיינע רייכע מעמפלען פאר די תורה און איהר פּוצען אין גאלד און זיל-בער. זי האָט געהאט זעהר אַ טהייערען זוהן ר' אליהו בן שלמה זלמן ז"ל, (וועלכער איז באוואוסט ביי אַלע אידען מיט דעם נאָמען דער וויל-נאָר גאון ז"ל), ער איז געווען אַרים. עס איז ניט געווען אַ שטיקעל ברויט אין שטוב פאר די קינדער. די פאמיליע זיינע מיט איהם צוזאמען, האָבען געליטען הונגער און קעלם. דאָגעגען אַבער איז ער געווען זעהר איבערגעגעבען פאר תורה און מצות. ער האָט זיך מוסר נפש געווען פאר יעדען אידישען מנהג וועלכער איז נאָר אָנגעוואונקען אפילו מיט אַ רמו קל. ער האָט די תורה ניט אָנגעטאַהן קיין קרוין, דאָגעגען אַבער האָט ער די תורה געהאַלטען ווי אַ קרוין אויף זיין קאַפּ.

דאָס אידישע פּאַלק האָט אין יעדער צייט און אין יעדער תקופה אַרויסגעגעבען פון זיינע רייכען טייערע קינדער און זיהן, וועלכע זיי האָבען פאַרשיינט די גאַנצע וועלט מיט זייער תורה און חכמה, און אַז מען האָט אַמאָהל געפּרעגט דעם ווילנער גאון, ווארום איז ער אזוי אי-בערגעגעבען פאר תורה מיט מצות, מיט אַזאַ מסירות נפש, האָט ער גע-ענטפּערט, ווי יענער ארימער זוהן, וואָס איז געווען געטריי דער מו-טער, און ער האָט געזאָגט: די תורה איז איין אלטע, זי איז געגעבען גע-וואָרען מיט טויענדער יאָהר בעפּאר אויף דעם באַרג סיני. אַבער זי איז אימער ניי. די נייעסטע אידעען און פּראָגראַמען קענען זיך נישט פאַרגלייכען מיט איהר. אין דער תורה געפינען מיר אַ פּתרון צדק אויף אַלע אָנגעוועהטאַגע, שווערע פּראַבלעמין פון לעבען. אין דער תורה איז פאַר אַ פּראָגראַמע, ווי אזוי מען זאל לעבען אויף דער וועלט, און זיך אויפּפיהרען. צום גליק פאַר זיך אַליין און פאַר דער וועלט, סיי אין פרט און סיי אין כלל. פאַר דעם יחיד ווי פאַר דעם צבור. און דאָס איז די סדרה קדושים תהיו כי קדוש אני ד' אלק.

אין די דאָזיגע ווערטער לערענט אונז די תורה, דעם באַגריף וואָס עס מיינט הייליג. פאַראַן מענשען וועלכע דענקען, אז הייליג מיינט, ווען אַ מענש האָט זיך אָפגעשייד פון אלע ערדישע פאַרגעניגענס, און ער איז איבער געגעבען נור צו גייסטיגע הייליגמוס. אָדער ווען דער מענש פאלט אַ קרבן פאַר זיין אידעע. אָבער אַזעלכעס קענען אויספיהלן רען נור געצעהלמע מענשען. פון אַ גאַנצען פּאַלק קען מען עס ניט פאַרלאַנגען און פאַדערען, אז זיי זאָלען זיך אָפשיידען פון אַלערליי סאַר-מען פאַרגעניגען און ווען אונזער תורה מאַהנט פון אַלעמען פון גאַנצען כּלל, אַז מען זאָל זיין הייליג "קדושים תהיו", שרייבט זי פאַר, אַזאָ הייליגמוס וואָס יעדער מענש קען עס בעגרייפן און ערפילען דאָס אין לעבען. ווארום נאָך דעם פּסוק פון קדושים תהיו שמעחמ, איש אמו ואביו תראו, ואת שבתותי תשמרו. אין דעם פּסוק איז פאַראַן אַ פּאַל-שמענדיגע פּראָגראַמע פאַר דעם איינצעלנעם מענשען ווי ער זאָל לעבען און ער זאָל זיין גליקליך איבער גליקליך.

ווארום, ווען עס רעדט זיך וועגען די פליכטען פון קינדער צו עלטערן, שמעחמ עס אין דער תורה, אין פאַרשיעדענע לשונות. אין די עשרת הדברות ווערט געשריבען מיט דער אויסשפראַכע: "כבד את אביו ואת אמך למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך", און אין פ' קדושים שמעחמ, "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו". די גמרא אין (קידושין דף ל"ב), שמעלמ זיך אָפ אויף דעם אונטערשיעד פון כיבוד ביו מורא, און זי מיינט אים אזוי, אַז כיבוד מיינט אין קערפערליכען זינג, ווי מאַכלהו ומשקהו, געבען דעם פאַטער עסען און טרינקען, קליידען און שוכען. מורא, מיינט אין גייסטיגען זינג. לא יעמוד במקומו ולא ישב במקומו, ולא יסתור את דבריו. נישט שמעחמ און נישט זיצען אויפ'ן פּאַ-טער'ס פלאַטין, און אויך נישט אַבווענדען דעם פאַטער'ס רייד.

פאַר כיבוד אב ואם איז דער שכר אויף יענער וועלט (לעולם הבא), ווי די גמרא זאָגט אין קדושין דף ל"ט, און אין ענדע חולין, אז ביי די מצות וואו עס שמעחמ געשריבען דער מתן שכר ביי דער זייט, ווי כיבוד אב ואם, און שילוח הקן, וואָס עס שמעחמ למען ייטב לך והארכת ימים—אַז דיר וועט זיין גוט און דו וועסט לעבען לאַנג. מיינט עס עולם הבא.

ווארום אויף דער וועלט איז נישטאָ קיין אַכסאָלומ גוטעס, און קיין אריכות ימים נאָך דעם בעגריף פון אייביגקייט. און די גמרא ברענגט פאקטען אויף דעם. אָבער מוראת אמו ואביו, וואָס עס שמעהט נישט אין פסוק, למען ייטב לך והארכת ימים, וואָס דיזעס מיינט עולם הבא, נאָר עס שמעהט צוזאמען מיט שמירת שבת. איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמרו, און ביי שבת געפינען מיר יאָ דעם שכר אויף דער וועלט, ווי עס שמעהט געשריבען אין שבת דף קי"ט, די געשיכטע מיט ר' חיי'ן, וואָס ער האָט געהאלטען שבת ביי איינעם אַ שבת, אין דער שטאָדט לודקיא, און ער האָט דארט געזעהן אויסערגעווענהליכע רייכקייט, ווי זעכצעהן מענטשען האָבען אַריינגעטראָגען אין שטוב אַ גאַלדענעם טיש, און די בעסטע מאכלים און משקאות איז געשטאַנען אויף איהם געגרייט. און אַז ר' חייא האָט געפרעגט ביים ווירט, פון וואָנען האָט ער זוכה געווען צו אַזאַ עשירות, האָט ער געענטפערט: ווייל ער האָט מכבד געווען דעם שבת, אַז אַלעס וואָס ער האָט געקויפט האָט ער געזאָגט: אַז עס איז לכבוד שבת.

ווען מיר געפינען, אַז מוראת אמו ואביו שמעהט אין דעם זעלבען פסוק פון שבת, איז דאָס פארשמענדליך, אזוי ווי פאר כיבוד שבת איז פאַראַן דער שכר אויף דער וועלט, אזוי איז אויך פאַראַן דער שכר אויף דער וועלט, פאר מוראת אמו ואביו. און אין וואָס קען באַשטעהן דער שכר פון מוראת אמו ואביו אויף דער וועלט, — אַ, זעהר פיעל! און זעהר גרויס!

דער פאַמיליען לעבען פון יעדען מענטשען וואָלט געווען אַ גליקלי-כער. ווארום פאר וואָס איז דאָ אין אין אַמעריקא, אין מעהרערע פאַלען דער פאַמיליען לעבען אַ אומגליקליכער, ווייל די קינדער זיינען נישט מקיים מוראת אמו ואביו, ווי עס בעדארף צו זיין. זיי הערען נישט וואָס דער פאַטער און די מוטער רעדען צו זיי. די עלטערען וועלכע זיינען די אמת'ע גוטע פריינד פון זייערע קינדער, און ווילען זייער גליק זעהן, איז ביי דעם ענטשידענעם מאַמענט ווען די קינדער געהען הייראמען, וואָל-מען זיי הערען דעם ראטה פון די עלטערען, וואָס עס פאַסט פאַר זיי, און מיטוועמען עס פאַסט פאַר זיי שלימען אַ פאַרטי און פאַרבינדען זיך אויף

דעם גאנצען לעבען, וואלמען זיי דאך זיין שמענדיג גליקליכע, און צו-
פרידענע. דער פאמיליען לעבען וואלט געווען א גאנצער. דאס איז דאך
דער גרעסטער גליק ביי יעדען מענשען.

אלזא אין דער מצוה פון מוראת אמו ואביו, געפינען מיר א פראג-
ראמע אין דעם פריוואט לעבען פון מענשען, פאר זיין וואהלוזיין. מיר גע-
פינען אויך אין די נעקסטע פסוקים פון דער פרשה א פראגראמע אין אל-
געמיינעם געזעלשאפטליכען לעבען. "וכרמך לא תעולל, ופרט כרמך
לא תלקט, לעני ולגר תעזוב אותם". דאס מיינט, אז דו זאלסט האבען
אין זינען דעם ארימאן און דעם פרעמדען, דו זאלסט איבער לאזען פאר
זיי פון דיין וויינגארטען. און פון דיין פעלד, זאלסטו לאזען פאר די ארי-
מע, לקט שכחה און פאה. ווארום דער ענין פון צדקה איז אויך א געזעל-
שאפטליכע סיסטעמאטישע ארדנונג אין לעבען.

צדקה האט א דרייענדיגע אויפגאבע. ערשמענס, יעדער מענש מוז
וואס געבען און ביישטייערען צום געזעלשאפטליכען לעבען. יעדער
מענש געניסט מיט פולע הויפענס פון דער גאנצער מענשליכער ציווילי-
זאציאן און קולטור. דער מענש האט פארגעניגען און פיעל הנאה פון
אלע ערפינדונגען און עררייכונגען אויף אלע געביטען אין לעבען, מוז ער
צומראגען צו דער געזעלשאפט, און זאלען אנדערע אויך גענימען פון
איהם ווי ער געניסט פון זיי. צווייטענס, נישט אלע מענשען זיינען פע-
היג ביישטייערען צו דער געזעלשאפט מיט זייער חכמה און וויסען, מיט
זייער קאפ און מח, זאלען די ערפילען דעם חוב זייערען מיט זייער געלד.
העלפען דעם ארימאן און ליידענדען.

צדקה האט נאך א אויפגאבע. אז די געזעלשאפט זאל לעבען רוהיג
און שמיל. ווארום, ווען עס איז פאראן א טייל מענשען וועלכע ליידען
הונגער און קעלט, נויטה און פיין, דאן זיינען די רייכערע אויך נישט
זיכער מיט זייער האב און גוטס. און אין מאנכע פאלען, אויך מיט זיי-
ער לעבען. ווייל די ליידענדע און געדריקטע וועלען סוף כל סוף, זיך
אויפשטעלען און אינטריגירען געגען זיי. און ניט נאר בהיתר, נאר אויך

בדרך איסור. ווארום ווען א מענש איז הונגעריג, און ליידעט יסורים, איז ער ניט פארענטווארטליך וואס ער מהומט.

דער מדרש אין רות זאגט מאַקע, אז "יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעה"ב". דאס מיינט, אז דער בעל הבית וועלכער גיט די צדקה, געניסט מעהר מיט זיין געבען ווי דער אַרימאן מיט זיין נעמען. און דער הויפט ציעל פון צדקה איז מאַקע אז דער אַרימאן זאל קענען לעבען און עקזיסטירען. און די גמרא אין בבא בתרא, דף ח' ברענגט אז רבא האָט געצוואונגען רב נתן'ען, און ער האָט גענומען ביי איהם פיער הונדערט גילדען אויף צדקה, וואָס אין יענער צייט איז עם געווען זעהר אַ גרויסער סומע.

אַט די אַלע באַהויפטונגען באַווייזען קלאַר אז צדקה איז אַ גע- זעלשאַפטליכע אַרדנונג, און ווען עם זאל ניט עקזיסטירען קיין צדקה, קען עם שאַדען מאַהן די אַרדנונג פון נאַראַלען לעבען. דעריבער קען אַנגעווענדעט ווערען שמערענגע מיטלען צו באַקומען די געווינשמע סומע פאַר צדקה.

דער מענש איז אויך פאַרבונדען מיט דער געזעלשאַפט דורך ביזנעס, דורך האַנדעל, און ווען אַ מענש פיהרט זיך ניט עהרליך, ווערט פון דעם צוויסטיגקייטען, און פאַרשיעדענע מהלוקת'ן שפּראַצען פון דעם אַרויס. עם ווערט צושטערט דער שלום פון דער געזעלשאַפט. אויף דעם קומט דער אַנזאג: "לא תגנבו, ולא תכחשו איש בעמיתו ולא תשקרו", אום אז דער געזעלשאַפטליכער לעבען זאל זיין אין אַרדנונג. ס'זיינען דאָ אויך מענשען וועלכע זיינען פאַרבונדען מיט אַרבייטער, און ווען מען זאל זיי נישט עהרליך בעהאַנדלען, קומט עם צו אַ איבערקעהרעניש און אַ רע- וואַלוציע. אַלואַ זאָגט אַן די תורה, "ולא תלין אתך פעולת שכיר, עד בוקר". אַט דאָס איז דער פולער פראַגראַם, ווי אזוי מען זאל אַנגעהן מיט אַלע פאַרשידענע פראַגען אין לעבען.

און דאָס איז דער פּשט אין פּסוק, "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". דרך איז אַ ברייטע וועג. נתיב מיינט אַ שמאַלע סמעזשקע. דאָס מיינט צו זאָגען, אַז סיי די ברייטע וועג, דאָס איז די צבוריות, דער רשות

הרכיב, כלל זאכען, סיי די שמאלע סמעזשקע, דער פריזואטער לעבען, דער רשות היחיד, איז נועם און שלום.

מיר געפינען אויך אין דער תורה, א פראגראמע פאר א מלכות, ווי אזוי ער זאל זיך אויפהרען און אנגעהן מיט זיינע קעניגליכע פליכטען. נאך אונזער שכל און פארשטאנד דארף אויסקומען אז א קעניג מוז זיך פארנעמען ווי שאפען מעהר געלד אין דער רעגירונגס טרעזשורי, ער מוז זיין א פעהיגער דיפלאמאט און רעגירער. פיהרען א קלוגע פאליטיק מיט דער וועלט. אבער די תורה ארדענט גאר אנדערש איין. אין פרשה שופטים שמעהט געשריבען אז לא ירבה לו נשים וכסף וזהב לא ירבה לו, דאס מיינט, אז א קעניג זאל נישט פאראינטערעסירט זיין אין זאמלען פיל גאלד און זילבער, ער זאל אויך נישט זיין איבערגעבען צו קערפער-ליכע פארגעניגענס, נאר דער פליכט פון קעניג איז, ער זאל שרייבען א ספר תורה, און לערנען זיין גאנצען לעבען.

דיזען אנואג פון דער תורה פארשמעהען מיר נישט נאר טעארעטיש, נאר אויך פראקטיש. מיר זעהן בפירוש אז די תורה איז גערעכט. ווא-רום פאר אונזערע אויגען זיינען געפאלען צוויי שמארקע און מעכטיגע קעניגרייכען. רוסלאנד און דייטשלאנד. דער דייטשער קיסר איז געווען שמענדיג פאראינטערעסירט ווי צו זאמלען מעהר גאלד און זילבער, און פארנעמען וואס מעהר לאנד און טעריטאריעס אום צו פארשמעלצען צו זיין מדינה, אבער וואס איז געווען זיין ענדע, אז ער איז געפאלען צו-זאמען מיט זיין לאנד

אויך דער צווייטר קעניג איז געווען פאראינטערעסירט אין תענוגי בשרים און ערדישע פארגעניגענס. איז ער אויך געפאלען צוזאמען מיט זיין מלוכה. מען האט איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע אומגעבראכט, און נאך עהנליכע פילע פאלען אין דער געשיכטע פון מאנארכען, וואס די ענדע זייערע איז געווען זעהר א טרויעריגע.

איז געוויס אונזער תורה גערעכט, ווען זי זאגט א, אז "לא ירבה לו נשים וכסף וזהב לא ירבו לו", נאר ער זאל שמענדיג לערנען "ויאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב כל ישראל". דער ווילנער גאון האט

אויך געזאגט, ווי יענער קלוגער אַרימער זעהן, אז ער ליבט און פאַלגט דער מוטער, ווייל זי איז איהם זעהר גינציג, און פאַרהיט איהם, אז עס זאַל קיין שלעכטס מיט איהם פאַסירען. ווען די מוטער איז אין הויז, קען ער אַרויס פאַר ביונעס, און ער קען געהן וואו ער וויל. די מוטער וועט שוין אַלעס פאַרזארגען. דאָס גלייכען, די תורה פאַרהיט דעם אי-דישען פאַלק פון אונטערנאנג. ווען די תורה ווערט געהיט אין די אידי-שע הייזער, איז אַלעס גאנץ און רוחיג. די שונאים זיינען מאַכטלאָז צו טאַהן אירגענד שלעכטעס דעם אידישען פאַלק, ווי משה זאָגט אין דער תורה: "זיהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ד' ויפוצו אויביך וינסכו משנאיך מפניך". דאָס מיינט צו זאָגען, ווען דער ארון הקדוש מיט דער תורה געהט צוזאַמען מיט די אידען, די אידען טיילען זיך ניט אָפּ פון ארון הקדוש, דאָן ווערען די אידישע שונאים צווייהט און צושפּרייט און קענען קיין רשעות נישט טאַהן די אידען.

דער ווילנער גאון האָט אויך געזאָגט ווי יענער אַרימער קלוגער זעהן, אז ער ליבט און פאַלגט דער מוטער ווייל די מוטער איז רייך און וועט איהם איבערלאָזען אַ גרויסע ירושה. זי פאַרמאָגט אַ מיל-ליאָן דאָלאַר אין דער באַנק, נור דער רייכער ברודער גלויבט איהר ניט. איך גלויב איהר יאָ. ווייל זי וועט מיר ניט נאַרען. זי זאָגט מיר שמענדיג דעם אמת. דאָס גלייכען די תורה איז מכטיח דעם מענשען אַ גרויסען שכר אויף דיזער וועלט און אויף יענער וועלט.

אַבער צום גרויס באַדויערען, ווערען די אַלע אמת'ן פאַרדונקעלט אין די היינטיגע טעג. מען נעהמט ניט אין אַנבעטראַכט, אז דער לעבען זאַל זיך פיהרען אין איינקלאָנג מיט די אמת'ן, און וואָס זעהען מיר: "שעריה שוממין, כהניה נאנחים". די שוהלען פוסטעווען, די גייסטיגע פיהרער זיפצען. עס איז אַ פאַלקאַמענער תהו ובהו. אַבער לאַמיר האַפען, אז עס וועט קומען אַ בעסערע צייט, און מענשען וועלען אַנערקענען אַט די אייביגע אמת'ן, און וועלען ווידמענען צו דעם זייער לעבען.

ה.

די עשרה הרוגי מלכות

די עשרה הרוגי מלכות, וועלכע זיינען זעהר פארהייליגט ביים אידי-שען פאלק, און אין די צוויי מעג ווי אין דעם גרעסטען הייליגסטען יום-טוב'דיגען טאג יום כפור, "לא היה ימים טובים לישראל כיום הכפורים" (סוף מסכת תענית), און אין דעם גרעסטען נאציאנאלען טרויער טאג, ווי תשעה באב, ווערען די עשרה הרוגי מלכות דערמאנט, מיט דעם גרעסטען כבוד און פארכימערטקייט אויף זייער שיקזאל, וואס עס האט פאסירט מיט זיי.

יום כפור ווערען זיי דערמאנט אין פיוט פון סוף מוסף. אין דעם קאפיטעל "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי", און תשעה באב אין דעם קאפיטעל "ארזי הלכנו". דער גאנצער אידישער פאלק און אונטערשיעד פון שאמירונגען און גרופירונגען בויגט פאר זיי דעם קאפ, און באוויינט יאמערליך און פיינליך ווען ער עראינערט זיך אין דער גרויסער טראג-געדיע.

אבער נור צוויי פון זיי, ביי ר' עקיבא'ן און ביי ר' אליעזר בן שמוע ווערט דערמאנט גענוי די צייט ווען די הינריכטונג איז פארגעקומען. ביי ר' עקיבא'ן אין סוף מסכת ברכות, בשעה שהוציאו את ר' עקיבא לתריגה זמן קריאת שמע היה, והיו מסרקיין את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים, והיה מאריך באחד. די גמרא דער-צעהלט אונז, אז די הינריכטונג איז פארגעקומען אין דער צייט ווען מען

האָט געלייענט ק"ש, און ביי ר' אליעזר בן שמוע ווערט דערמאָנט אין די קינות פון תשעה באב אין דעם קאָפּיטל ארזי הלכנו: "יום ערב שבת היה ויקדש ויקרא", אז די הינריכטונג איז פארגעקומען ערב שבת, ווען מען מאַכט קידוש. איז ווען די גמרא דערצעהלט אונז גענוי, די הינריכטונג פון ר' עקיבא, ווען עס איז פארגעקומען, איז דאָס פאר-שמענדליך, ווייל רבי עקיבא איז דער יעניגער תנא, וועלכער מייטשט אױם דעם פסוק אין קריאת שמע, "בכל לבבך ובכל נפשך", אז בכל נפשך מיינט אז דער מענטש זאל ליבען ג—ט און זיך מוסר נפש זיין פאר ג—ט, אפילו ווען עס קאָסט איהם זיין לעבען. און ר' עקיבא, האָט עס געפראַקטיצירט אויף זיך זעלבסט, דעריבער דערצעהלט עס די גמרא גענוי, אז די פראַקטיק האָט אויסגעהאלטען ביי ר' עקיבא'ן מיט זיין טע-אָרי, אָבער צו וואָס איז נויטיג געווען גענוי איבערצוגעבען, ווען די הינ-ריכטונג פון ר' אליעזר בן שמוע איז פארגעקומען.

דער תירוץ איז, אז ר' אליעזר בן שמוע איז געווען אַ תלמיד פון ר' יהודה בן בבא, ווי ס'ווערט דערמאָנט אין מסכת סנהדרין דף י"ה. און ער האָט געזעהן די גרויסע מסירת נפש פון רבי'ן ווי אזוי ער איז אומ-געקומען אויף דער גזרה פון סמיכה, וואָרום אין יענער צייט האָט די גרויזאמע באַרבאַרישע רעגירונג אַרויס געגעגעבען אַ ווילדע גזרה אַז מען זאל נישט מסמיך זיין, וואָרום ביי אידען איז איינגעפיהרט פון משה רבנו, אַז דער יעניגער קען שמעהן בראש פון אַ אידישער קהלה, און זיינע ווערטער זאל ווערען רעספעקטירט, נור ווען ער האָט סמיכה פון דעם גדול הדור, ווי משה רבנו האָט געמאָהן צו יהושע'ן, ווי עס שמעהט ויסמוך ידיו עליו, און אויף דעם האָט דאָס די רעגירונג גוזר געווען, אַז ביי אידען זאל אַזעלכעס נישט פאַרקומען, דאָס מיינט, אַז דער גאַנצער ענין פון סמיכה זאל כּמל ווערען, און ווער עס וועט זיך ערלויבען יאָ געבען סמיכה, זאל באַשטראַפט ווערען מיט די שווערסטע און האַרסטע שטראַף, וואָס עס קען זיין. האָט דער תנא ר' יהודה בן בבא גענומען פינג זקנים, ר' מאיר, ר' יהודא, ר' שמעון, ר' יוסי, און ר' אליעזר בן שמוע, און איז מיט זיי אַוועק אין אַ פאַרבאַרגענעם אַרט און ער האָט זיי מסמיך געווען. און ווען די רעגירונג האָט זיך פון דעם דערוואַוסט, האָט ד

זי ר' יהודא בן בבא' דורכגעשאסען מיט דריי הונדערט קוילען און זיין קערפער איז געווארען ווי א געלעכערטע זיפ. איז עס אבער אינטערעסאנט צו פארשמעהן, ווארום האט ר' יהודא בן בבא זיך מוסר נפש געווען אויף דער גזרה פון סמיכה. אויב מיר גע- פינען יא אין פארשיעדענע שווערע ציימען פון גזרות, אז געטרייע אי- דען האבען זיך מוסר נפש געווען אויף תורה, שבת, מילה, און נאך אזעלכעסוואס די אידישע שונאים האבען עס געוואלט צושטערן, איז דאך דיזעס פון די עקרי היהדות וואס דערנאנצער אידישער פונדאמענט איז געבויט אויף דעם. אבער ווען דער שונא האט געוואלט במל מאכען סמיכה, טא וואס איז דא פאר אזא גרויסע צרה, וועלען נישט זיין ביי אידען קיין מוסמכים, וועט מען אויסקומען אהן סמיכה. די תורה וועט מען דאך קענען הימען און אויספילען, נישט געשמערט.

אבער, אויב אויבערפלעכליך האט זיך דא נישט ארויסגעוויזען קיין אומגליק, דאך טיפער אריינטראכטענדיג איז אין דער גזירה געווען בע- האלמען א גיפטיגע סכנה פאר דעם עקזיסטענץ פון דעם אידישען פאלק, וואס די ברייטע שיכמען פארשמעהן דאס נישט.

עס איז דאך באוואוסט, אז שנאת עולם לעסעולם. — א אייביגע פיינדשאפט עקזיסטירט צום אייביגען פאלק. און וואו עס איז פאראן שנאה, איז פאראן קנאה, און וואו עס איז דא קנאה, איז דארטען פא- ראן מלחמה. האבען טאקע אלע פעלקער ערקלעהרט מלחמה דעם אי- דישען פאלק. נאך אין פארשיעדענע פארמען. אמאהל איז עס א אפגע- מלחמה און אמאהל א פארשמעלטע. אמאהל איז עס אויף דעם עקאנא- מישען געביעט און אמאהל אויף דעם גייסטיגען. אמאהל איז די מל- חמה אין איין לאנד, און אמאהל איז א צווייטער לאנד, אמאהל אין דער פארמע און אמאהל אין א צווייטער פארמע. אבער די מלחמה הערט נישט אויף. און פון די אלע מלחמות געהט ארויס דעראידישער פאלק, דער זיענער, ווארום ווען עסטרעפט זיך צוזאמען עשו'ס כח מיט יעקב'ס מח, זיענט שמענדיג יעקב'ס מח.

אמת, פאר די עקאנאמישע קערפערליכע גזרות בייגט איין דער איד

זיין קאפ, און ער ליידעט פון זיין אַנגרייפער. ער שוויגט און ליידעט. אַבער ווען עס קומט צו זיין נשמה, ווייזט ער אַרויס מורא'דיגע גבורות. דאָ בויגט ער זיך נישט פאַר קיינעם, און זאָגט די פרייגעזאָגענע, ווערען דאָן קעמפּעריש געשטימט, און עס וואַכט אין זיי אויף דער אידישער פונק, צו קעמפּען ביז דעם לעצטען מראַפען בלומ, פאַר אידען און אידישקייט. ווי די היסטאָריע האָט אונז באַוויזען אין שפּאַ-ניע, פאַרמוגאל און אין נאָך פאַרשיעדענע לענדער, ווען מען האָט גע-דריקט אידען, אז אפילו באַראָנען, פירסטען, גראַפען, מיליאָנערען, האָ-בען זיך געלאָזט פאַרברענען, נאָר נישט צו לייקענען באלק' ישראל.

ווען נאָר די שונאים אונזערע, גרייפען אונז אָן אין אַ אָפענעם קאַמף, זיינען מיר די זעגער, און זיי פאַרלירען. אַלזאָ מיט דער גזרה פאַרבאַמען סמיכה, ביי אידען, האַבען די שונאים זיך געוואלט אויס-דרעהען פון אַן אָפענעם קאַמף מיט אונז, ווייל די גרויסע מאַססען פון פּאָלק, וועלען ניט פאַרשמעהען געגען וואָס ס'איז געציעלט די דאָזיגע גזרה. ווייל אויבערפּלעכליך מיינט עס ניט אויסראַמען תורה מיט מצוות, ממילא וועט נישט קומען קיין ווידערשטאַנד פון גאַנצען פּאָלק. אַבער אין דער וואַהרהייט, איז די גזרה פון סמיכה ניט קיין קלענערע, ווי אַלע שווערע און ברומאַלע גזרות געגען דערתורה און יודענטום, און פיר לייכט איז די דאָזיגע גזרה נאָך שאַרפּער און שניידענדער. וואָרום אַ תלמיד חכם אַ מוסמך, מיינט צו זיין, אַ גרויסער אויסאַרימעט אין תורה און יראת שמים, וועלכער זאָל שמעהן בראש העם און לערנען דעם פּאָלק, ווי צו געהן אין דער ריכטיגער וועג, און אין אַ קריטישען מאָ-מענט זאָל ער געהן בראש און ווייזען וואָס מען האָט צו טאָהן. און אזוי אַרויס פיהרען דעם פּאָלק פון זיין פאַרלעגנעהייט, וואָס דער אידישער פּאָלק, נישט האַבענדיג קיין אייגענע היים, האָט ער פאַר זיך שטענדיג שווערע פראַבלעמען און געפינט זיך איבעראַל אין שלעכטע קאַנדי-ציאָנען.

דער גרויסער תנא ר' יהודא בן בבא מיט זיין נביאישען ווייטעך בליק, און מיט זיין קלאַהרען שכל און פאַרשטאַנד, האָט פאַראַוים איינ-געזעהן די גרויסע סכנה, פון דער גזרה אז עס זאָל ניט עקזיסטירען ביי

אידען, דאָס וועזען פון סמיכה. דעריבער האָט ער געפונען פאר נויטיג זיך מוסר נפש זיין, אום אַז דער שונא זאָל ניט דערגרייכען זיין ציעל, געגען דעם אומגליקליכען אידישען פּאָלק.

ר' אליעזר בן שמוע האָט עס אַלעס נאַכגעפּאָלגט די איבערגעבענ-
 הייט און מסירת נפש פון זיין רבי'ן. האָט עס אויף איהם געמאכט זעהר
 אַ מייעפען איינדרוק. און אין דעם מאַמענט ווען מען האָט איהם אויך
 געהאלטען ביים הינריכטען, האָט ער געמאכט קידוש און געזונגען די
 הייליגע ווערטער אין קידוש "כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים",
 אַז ווען זאָגאר מען פיהרט איהם צו אומבריינגען זיין לעבען, איז ער
 ניט געפּאָלען ביי זיך, נור ער זאָגט מיט ווירדע און שטאַלץ אז ער איז
 אַ זוהן פון דעם עם הנבחר, דעם אויסדערוועהלמען פּאָלק. וואָרום מסירת
 נפש געמט זיך פון אמת. פאר דעם אמת איז מען זיך מוסר נפש, און
 וואו עס איז דאָ אמת, דאָרטען איז דאָ נצחיות (אייביגקייט). און דערי-
 בער איז די ברכת התורה אשר נתן לנו תורת אמת וחי עולם נמע
 בתוכנו. דער רבנו של עולם איז אַ אייביגער, איז זיין חתימה אמת.
 חותמו של הקב"ה אמת. אַט פון דער געשיכטע פארמשעהן מיר ווי
 גרויס און וויכטיג עס איז, אַז ביי אידען זאָל זיין מוסמכים און גדולי
 תורה.

1.

די פארשידענע נעמען פון אונזער תורה.

אונזער תורה טראגט אויף זיך פארשידענע נעמען, וועלכע באוויי-
זען איהרע הויכע אייגענשאפטען און נעמליך, זי האט דעם נאָמען
"אמת", ווי יעדער איז זאָגט עס ווען מען רופט איהם עולה לתורה זיין:
אשר נתן לנו "תורת אמת".

די תורה הקדושה ווערט אויך אָנגערופען מיט דעם נאָמען "חיים"
(לעבען), ווי מען זאָגט עס אין שמונה עשרה: כי באור פניך נתת לנו
ד' אלק' תורת חיים.

זי טראגט אויך דעם נאָמען "טוב" (גוט), ווי עס שמעהט אין פסוק,
כי לקח טוב נתתי לכם תורתִי אל תעזובו.

מען רופט איהר אויך מיט דעם נאָמען "אור" (ליכט), ווי עס
שמעהט "כי נר מצוה ותורה אור", און משה רבנו רופט די תורה אויך
מיט דעם נאָמען אש (פייער), כי מימינו אש דת למו (פ' וזאת הברכה).
אז די תורה איז אַ תורת אמת, זעהען מיר עס פון די אַלע ערטער
וואו די תורה איז אונז מבטיח מיט דעם באַלוינען גוטעס ווען מען פאלגט
איהר אויב, און מען טהוט וואָס זי פארזאָגט.

די תורה פארזיכערט אונז גוטעס אויך אויף דיזער וועלט, ווי עס
שמעהט אין קריאת שמע: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש,
ואספת דגנך ותירושך ויצתרך. דאָס מיינט, אז דער רעגען וועט געהן
אין דער ריכטיגער צייט און מען וועט אריינעהמען די קאַרען, וויין און

בויםאוויל, און מען וועט זייט זאט, און דאָס זעלבע שמעטא אין פרשה בחוקותי, און אין פרשה עקב. און ווען די תורה פארזיכערט די גוטעס אויף דיזער וועלט, קען מען עס דאָך קאָנטראָלירען און פרוואווען צו איז דאָס אמת וואָס זי זאָגט. זאָל מען היטען די תורה, וועט מען זעהען צי וועט טאָקע קומען דער גוטער לויז וואָס די תורה פארזיכערט. אז אונז-זער תורה איז אַ תורת חיים, אַ תורה פון לעבען, לערנען מיר פון דעם.

ווארום די מעהרסטע אומגליקען וועלכע עס טרעפען אין דער וועלט, די מעהרסטע שלעכטע פאסירונגען ביי דעם אינדיווידועל און ביי דעם קאָלעקטיוו, אַלע פארשיעדענע בלוט פארגיסונגען, אלעפארמען פון נאַרערעיי און פאלשקייט וואָס עס פאסירט ביי מענשען, איז עס צוליב דעם וואָס דער מענש איז אימער עגאָאיסטיש געשטמיט. דער מענש טראַכט נאָר וועגען זיך זעלבסט, ער רעכענט אז די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָר צוליעב איהם. ער אַליין דאַרף געניסען פון איהרע פאַרגעניגענס. אָבער דעם חבר זיינעס וועלכר איז בצלמו ובדמותו, קומט איהם נישט דאָס זעלבע וואָס איהם קומט. פאר דעם צווייטען איז גענוג פיעל ווייניגער, קוים צו דערהאלטען די נשמה. אַנ-דערש אבער וואלט די וועלט אויסגעזעהן, ווען דער מענש וואָלט-אַנ דערש טראַכטען און דענקען, און נעמליך, — אז אַלע מענשען זיינען גלייך, און פאַר אַלעמען איז די וועלט באַשאַפען געוואָרען און אז אַלע מענשען דאַרפען לעבען. ער איז נישט מעהר יחסן ווי דער צווייטער און פילייכט איז זיין חבר נאָך פיעל וויכטיגער און העכער פון איהם. וואָלט דאָך די וועלט געווען אַן אמת'ער גן עדן. אַלע וואָלטען לעבען גליקליך, צוזאַמען און אין פרידען.

און אונזער תורה וועלכע זי ווינשט אלעמען זעהען גליקליך און צו-פרידען, האָט זי פארגעשריבען, ואהבת לרעך כמוך, דו זאָלסט ליבען דיין חבר ווי זיך זעלבסט, און דאָס וואָס דו ווילסט נישט אז מען זאָל דיר טאָהן זאלסטו דיין חבר אויך נישט טאָהן, אייניגע ווערטער אבער זיי ענטהאַל-טען זעהר פיעל. (מועט המחזיק את המרובה), און ווען דער מענש זאָל עס ערפילען ריכטיג, מיינט עס לעבען פאַר אַלעמען, פאַר דעם פרט און

כלל. איז דעריבער ווערט גערופען די תורה "תורת חיים", ווי אויבען דערמאנט.

אז די תורה וורט גערופען אויך מיט דעם נאָמען "אור" ליכט, — פארשמעהען מיר פון דעם, ווען אַ מענש געהט אין דער פינסטער, קען ער ניט אויסמיידען איינס פון די ביידע, אָדער ער וועט אריין פאלען אין אַ גרוב, אָדער ער וועט זיך אַנשמויסען אין אַ שטייג, וועלכער געפינט זיך אין וועג, אויף וועלכער ער געהט. אזוי צו אזוי, שמעהט פאר איהם זעהר אַ שווערע פראַבלעמען אין לעבען, וואָס ער קען ריזיקירען מיט זיין לעבען צו יעדער מינוט. אָבער ווען די וועג איז באַלויכטען ארום און ארום איז ליכטיג, דאן ווערט ער באַשיצט פון אַלעם בייזען, און ער וועט קומען גליקליך צו דעם ריכטיגען ציעל וואָס ער האָט פריהער באַציי-כענט. דאָס גלייכען די יעניגעמענשען וועלכע דער אור התורה האָט אויף זיי ניט געשיינט, און זיי געהען נישט אין איהר ליכט וועלען ניט אויסמיידען איינס פון די צוויי. אָדער זיי וועלען געהן אין קרומע וועגען, זיי וועלען מאַהן אַלעס וואָס די אויג זעהט און די האַרץ גלוסט, און מיט דיזעס וועלען זיי אַריין פאלען אין די טיפענישען פון די גראַבע ערדישע פאַרגעניגענס. אָדער זייער קורצער פאַרשטאַנד וועט זיי דיקטירען, אַז זיי זאָלען זיך אין גאַנצען דערווייטערען פון דער וועלט, זיך אָפשיידען פון אַלע פאַרגעניגענס, ווי עס האַבען עס פראַקטיצירט אין די גאַר אל-טע צייטען די נזירים און אסירים.

אָבער אויך דער וועג איז נישט דער ריכטיגער. ווייל: "כי לא תהו בראה, לשבת יצרה", די וועלט איז באַשאַפען געוואָרען, אַז זי זאָל ווע-רען געבויט, פאַרגרעסערט און בליהען, אָבער די שמה פון דער תורה איז צו פאַראייניגען עולם הזה מיט עולם הבא, הימעל מיט ערד צוזאַ-מען. און זי לייכט דעם מענשען אין וועלכער וועג ער זאָל געהן און ער זאָל ניט געשמרויכעלט ווערען. ער זאָל קומען צום ריכטיגען ציעל. איז דאָך זעהר צוגעפאַסט דער נאָמען "אור" פאר דער תורה.

די תורה האָט אויך אַ נאָמען "טוב". און ווירקליך, אַלע פאַרשידענע שימות און פראַגראַמען, פון איינצעלנע מענשען, ווי פון גאַנצע פאַר-

שייען, קענען ניט צופרידען שמעלען אלע קלאסען מענשען. וואָרום וואָס
 עס איז גוט פאר דעם קלאַס, איז ניט גוט פאר דעם צווייטען קלאַס.
 אויב עס איז גוט פאר רייכע, איז ניט גוט פאר אַרימע, און ווען עס
 איז גוט פאר אַרימע, איז עס ניט גוט פאר רייכע. ווען עס איז צופרידען
 דער פאַבריקאנט, איז ניט צופרידען דער אַרבייטער. און ווען עס איז
 צופרידען דער אַרבייטער, איז ניט צופרידען דער פאַבריקאנט. ווען דער
 מוכר איז פרעהליך, איז פאַר'דאגה'ט דער קונה, און ווען עס איז צופרי-
 דען און פרעהליך דער קונה, איז פאַר'מרה-שחורה'ט דער מוכר. קיין אב-
 סאלומע גומעס עקזיסטירט ניט אין דער וועלט. יעדער איינער ווערט
 געבויט פון צווייטענס חורבן. פאַר דעם אַ גליק און פאַר דעם צווייטען
 אַ שמריק.

אַבער די פראַגראמע פון דער תורה, איז גוט פאר אַלעמען, פאַר
 אַלע קלאַסען און פאַר אַלע פאַרשידענע מענשען. וואָרום אין די דינים
 און געזעצען פון די תורה געפינען מיר אַ ריכטיגע הערליכע ענטשיידונג,
 צו אַלע שווערע פראַבלעמען אין לעבען. און עס איז נישטאָ קיין רויבער
 און גערויבער. קיין גולן און גע'גול'טע. קיין אַנגרייפער און געגריפּענע.
 אַלע זיינען גלייך פאר איהר געזעץ, און דאָס איז די ווירקליכע גומעס.

איז געקומען משה רבנו פאר זיין פמירה, און ער רופט די תורה,
 "אש" (פיער), "מימינו אש דת למו", און מיט דעם נאָמען "אש" האָט
 ער ענדעקט די אייגענשאַפט פון דער תורה, וואָס עס איז אַנבעלאַנגט
 ספעשעל צום אידישען פאָלק, וואָרום משה רבנו מיט זיין נביא'שען
 בליק אויף דער אידישער צוקונפט, האָט פאַראויס געזעהן אין וואָס
 פאַר אַ שרעקליכען צושטאַנד דער אידישער פאָלק וועט זיך געפינען אין
 זיין לעבענס געשיכטע. ער וועט זיין אַרום גערינגעלט פון פאַרשידענע
 שונאים און אַנטיסעמיטען, וועלכע עס לויערען אויף זיין בלוט איינצו-
 שליינגען לעבעדיגערהיים און אומבריינגען איהם ביי יעדער געלגענהייט,
 דעריבער האָט ער זיי אַנדעקט דעם גרויסען קראַפט וואָס די תורה
 פאַרמאָגט, און נעמליך אַז די תורה איז פיער, און אזוי ווי פיער איז
 דער גרעסטער פאַרניכטונגס כח, אזוי האָט אויך די תורה אַ גרויסען
 כח צו פאַרניכטען אַלעס און אַלעמען, וועלכע עס וועלען מלחמה האַל-

מען מיט איהר. דאָס מיינט, מיט דעם אידישען פּאָלק, וועלכער האָט
מקבל געווען די תורה און האלט איהר אָן.

און דאָס איז אויך אָנגעוואונקען צו די אידען, אז די אידען מוזען
האַלמען און הימען די תורה. ווארום, ווען פאַרניכמעט פייער, ווען דער
פייער ברענט און לייכט, ווען אבער דער פייער איז פאַרלאָשען, דאן קען
ער גאר ניט טאָהן און אומברענגען. און נעמליך, — ווען וועלען די
שונאים פאַלען און פאַרניכמעט ווערען, נאָר דאן ווען די אידען וועלען
לייכמען מיט דאָס לייכט פון דער תורה. ווי עס שמעהט אין מדרש, אַז
"בשעה שהקול קול יעקב, אז אין הידים ידי עשו". פון דעם ווייסען
מיר, אז דער אידישער עקזיסמענט איז נור די תורה.

ז.

די ריכטיגע ליניע פון מזרחי.

די אידישע געשיכטע צעהלט צווישען איהרע גרויסע העלדען, יהודא המכבי און שמעון בר כוכבא. עסאיז אַבער אַ חילוק פון איינעם און דעם אנדערען. יהודא המכבי איז פארהייליגט ביי אידען. זיין נאָמען ווערט דערמאָנט מיט דעם גרעסטען כבוד און רעספעקט. יהודא המכבי איז דער סימבאָל פון מוטה און האַפענונג, פון ווירדע און שטאַלץ. פון קעמ-פען און מלחמה האַלטען, פון געהן אויף מסירות נפש פאר קידוש ד' און די תורה, און ווען מיר ווילען אויפמונטערען און בעגייסטערען אַט די יעניגע פארפראַהרענע קאַלטע אידען, איז גענוג זיי דערמאָנען דעם נאָמען, יהודה המכבי, און אַלע און אַלעס, פאַלען אַריין אין אַ געהויר-בענער שטימונג, און די גאַנצע סיטואַציע ווערט אומגעבלימען.

אַנדערש איז אַבער מיט שמעון בר כוכבא. זיין נאָמען איז געבליבען פארפלעקט, און ער איז געשטעמפעלט גאַווערען מיט דעם גרעסטען זלזול און שימפּ-וואַרט, ווי ליגנער, בר-כזבא. וואָרום איז דאָס אַזוי? ווייל שמעון בר כוכבא האָט געוואַלט אַריין דרינגען אַן אַנדער געדאַנ-קען גאַנג אין דער אידישער אידעאָלאָגיע. וואָרום ביי אונז איז אַנגענו-מען, אַז דער העכסטער אויטאָריטעט, וואָס זיין וואַרט מוזען אַלע הע-רען, איז דער תלמיד חכם אין יעדען דור. ווי עס שמעהט אין פרשה שפטים, כי יפלא ממך דבר בין דם לדם, בין דין לדין, בין משפט למשפט, וקמת ועלית, ועשית ככל אשר יורוך, לא תסור מהם ימין ושמאל, און בר כוכבא האָט ערמאַרדעט זיין אַנקעל דעם גרויסען תנא ר' אליעזר'ן

ווייל איהם האָט זיך געדוכט אַז ר' אליעזר איז ניט איינשטימיג מיט זיי-
נע אידעען, און ווען ער וואָלט געפיהלט דעם ריכטיגען רעספעקט פאר אַ
תלמיד חכם, וואָלט ניט פארנעקומען אַט דער טרויעריגער אַקט פון
אומברענגען אַזא גרויסען תלמיד חכם. און דעריבער האָט בר-כוכבא
פארלוירען זיין גאנצען איינזעהן ביי אידען.

יהודא המכבי אבער, זאָגאר ער איז געווען דער אמת'ער גבור און
העלד, און ווי מיר ווייסען פון געשיכטע, האָט ער אָנגעפיהרט דעם גאַנ-
צען שרעקליכען פארבימערטען קאמף מיט די גריכען פון יענער צייט.
דאָך איז ער נישט אָבעטראמען אויף איין האָר פון זיין טאַטען מתתיהו,
וועלכער ווערט באַטאַנט מיט די ווערטער כהן גדול. און די אויפגאבע פון
אַ כהן גדול איז: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו", און
יהודא המכבי האָט אַלעס אויסגעפאלגט, און דעריבער האָט ער געוואו-
נען און זיין נאָמען איז פארהייליגט געוואָרען אויף אייביג.

מיט דעם קאָנען מיר פארשמעהן די וויכטיגקייט פון מורחיו. וואָס
צוגלייך מיט אַלע ציוניסטישעפארטייען, קעמפט אויך דער מורחיו פאר
ארץ ישראל, שמעהט אָבער דער מורחיו העכער פון יענע אנדערע פאר-
טייען, ווייל ער קעמפט פאר אַ תורה'דיגע ארץ ישראל, אַז אַלעס זאָל
זיך פיהען אין ארץ ישראל עפ"י התורה והמצוה, און נאָר מיט דער
שיטה פון מורחיו, וועלען מיר געווינען ארץ ישראל, ווי עס באַווייזט אונז
דער פסוק אין פ' וירא, "כי ברך אברכך והרבה הרבה את זרעך ככוכבי
השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער אויביו".

די שמערן אבוואָהל זיי זיינען גאַנץ נאָהענט איינער צום צווייטען,
אָבער זיי זיינען קיין מאַהל ניט צוזאַמען, און ווען איין שמערן זאָל אַריין
דרינגען אין צווייטען וואלט עס בריינגען דעם גרעסטען חורבן, און די
גרעסטע וויסמעניש. דאָס גלייכען איז די ברכה פון אברהם'ס קינדער,
ווי שמערען, אַז זיי זאָלען זיין אין באַצונג צו אנדערע פעלקער ווי שמערן,
דאָס מיינט, זיין נאָהענט צו זיי, אָבער געוויס ניט צוזאַמען, "גזרו על
פתם משום שמנן ושמנן מפני יינן ויינן מפני בנותיהם", און דאָן וועט
זיין וכחול אשר על שפת הים.

דער מדרש גלייכט צו די רשעי עכו"ם, ווי די רוישענדע כוואליעס פון ים, וועלכע ווילען דערטרינקען די וועלט, אבער ווען זיי קומען צו די ברעגעס פון ים, און ריהרען אן די זאמד, ציהען זיך די כוואליעס צו-ריק אין ים אריין און מהוען מער נישט קיין שלעכטס. אזוי זאגט די תורה, אויב זיי וועלען זיין ווי די שמערן, וועלען זיי ווערען באשיצט פון די רשעי עכו"ם, אזוי ווי די זאמד באשיצט, אז די כוואליעס זאלען ניט נישט פארפלייצען און עס וועט אויך פארקומען אז וירש זרעך את שער אויביו, די אידען וועלען באזיגען זייערע פיינד, און דאס איז דאך די שיטה פון מזרחי, אז אידען זאלען זיין ווי די שמערען אין הימעל.

ח.

תורה און ערד ארבייט

א פאלקס ווערטעל זאגט, ווען איז דער ארימאן פרעהליך,
ווען ער האט געפונען דאס וואס ער האט פארלוירען.

דער פאלקס ווערטעל איז ריכטיג, צוגעפאסט צו דער באוועגונג
ישוב ארץ ישראל, וועלכע עס געהט שוין אן פון א לענגערע צייט אין
אידישען לעבען, און ספעציעל יעצט אין דער געגענווארט פון אונזער לע-
בען די באוועגונג פון די חלוצים אין אלגעמיין, און די חלוצי המזרחי
(הסתדרות תורה ועבודה) בפרט, וועלכע שמרעבען אַוועקשטעלען און
איינאַרדענען אין ארץ ישראל, צוריק דאס אידישע לעבען אויף ערד-
אַרבייט. איז דאך דער אידישער פאלק, פון דעם מאַמענט ווי ער האט
גענומען עקזיסטירען אלס א פאלק, נאך גאָר פון זייער פריהער יוגענד,
באַצייכענט געוואָרען אין תנ"ך, אז זיין גאַנצער גליק איז דורך ערד-אַר-
בייט, און דאָס איז דער נאַטירליכער לעבען, דורך די פאראייניגונג פון
מענש און נאַטור, דורך אַקערען, זייען, שניידען, און נאך אַזעלכע פעלד-
אַרבייטען, און אַט דער נאַטירליכער געזונטער לעבען איז איבערגעריסען
געוואָרען ביי אידען פון דעם מאָג ווען ער איז פארטריבען גוועאַרען פון
זיין לאַנד און פארשפרייט געוואָרען אין אַלע טיילען פון גאָר דער וועלט,
און ער האט ניט קיין באַשטימטען באַדען און קיין מקום מנוחה וואו זיך
אויפצוהאַלמען.

ווי געזאגט, ווערט באַצייכענט דער אידישער גליק אין תנ"ך דורך

ערד-ארבייט. און דייטליך און קלאַהר האָט עס די תורה באַמאַנט אין פילע שמעלען. אין פרשה בחוקותי, ונתתי גשמיכם בעתם, ונתנה הארץ יכולה, ועץ השדה יתן את פריו. והשיג לכם דיש את בציר, ובציר ישיג את זרע, וברך פרי בטנך ופרי אדמתך, דגנך ותירושך ויצהרך (עקב פ' א'), כי ד' אלק' מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו' ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון (פ' עקב הנ"ל). ונתתי מטר ארצכם בעתו, יורה ומלקוש ואספת דגנך ותירושך ויצהרך (עקב פ' ששי). והותירך ד' למנוחה כפרי בטנך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך על האדמה אשר נשבע ד' לאבותיך לתת לך. יפתח ד' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידיו. וישב ישראל ויהודה לבטח איש תחת תחת גפנו ואיש תחת תאנתו (מלכים א' ה'), ושכתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו ונטעו כרמים ושתו את יינם ועשו גנות ואכלו את פרים (עמוס ט'), וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד (מיכה ד'); בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פרי (ירמיה כ"ט); עוד תטעו כרמים בערי שומרון נטעו נטעים וחללו (ירמיה ל"א); און נאך אין פילע פסוקים ווי די אויבענדערמאנטע, וועלכע עס באַווייזען אונז קלאַהר און דייטליך די לעבענס-פראַגראַם לי-ניע פון דער תורה אויף דעם קערפערליכען געביט, אז די קוואַלען און די השפעה זיינען, זאל זיך ציהען דירעקט גלייך פון ערד-ארבייט. פון פלאַנצען גערטנער, אַקערען פעלדער, און זייען די ערד, און נאך אַזעל-כע, אַבער פאר קיין פאַל נישט פון לופט-פרנסות, פון דברים של מה בכך, וועלכע האָבען ניט קיין געזונטען באַדען אונטער זיך, און וועל-כע עס שמעלען אין געפאהר דעם באַטרעפּענדען מענשען, וועלכער עס פארנעמט זיך מיט דעם.

אין דער גמרא געפינען מיר שוין מיינונגען, וועלכע מאַכען נישט אַזוי גרויס דעם וועזען פון ערד-ארבייט, (זעה יבמות ס"ג), אַבער ווי באַוואוסט, איז אין די צייטען פון די חכמי התלמוד, זיינען שוין דאן אַז-דען געווען אין גלות, אונטער געוואַרפען אַלע אומשטענדען פון זייערע אַנגרייפער, וועלכע האָבען געהאט די אויבערהאנט איבער זיי. אין אַזאַ שטאַנד זיינען די אידען ניט געווען מסוגל צו עבודת אדמה, ערד-ארבייט

ווי אין די ציימען ווען זיי זיינען געזעסען פעסט איינגעוואָרצעלט אויף זייער באַדען, ווייל יעדע מינוט זיינען זיי געווען אונטערגעווארפען דעם שיקזאל פאַרמריבען צו ווערען פון לאַנד, וואו זיי האָבען זיך געפונען און אלעס פאַרלאָזען, און ווייל אין יעדער לאַנד איז זיי פאַרגעשמאַצען אַט דער בימערער און פינסטערער גורל, דעריבער האָבען זיי זיך פאַרנומען מיט האַנדעל און וואַנדעל. מיט אַזעלכע פרנסות, וואָס מען זאל קענען מיטנעהמען מיט זיך, זייער פאַרמעגען, ווען זיי וועט אויסקומען פאַר-לאָזען דאָס לאַנד, ווען זיי ווערען אַנגעגריפען און זוכען נייע ערמער, וואו צו קענען מעהר אַדער ווייניגער זיך איינאַרדענען.

ווי שרעקליך עס איז הערענדיג שמענדיג שימפּ-ווערטער, פון אלע שונאי ישראל און אַנטיסעמיטען, געגען אידען, אין אלע לענדער, וואו זיי האָבען זיך געפונען, אַז דער אידישער פּאָלק, איז אַ פּאָלק פון האַנט-דעל-וואַנדעל, פון פּראָצענטיקעס, לעבען פון לופט, אידען ווילען לעבען גרינג, און נאָך אַזעלכע דברי רוח וואו. זיי פּלאַנצען מיט דעם איין אויך שנאה צו אידען, ביי אַרענמליכע קריסטען, וועלכע דענקען גר-מעס אויף אידען, און ווען מיר הערען אַט די באַשולדיגונגען געגען אי-דען, זאָגען מירצו זיי, שווייגט, פאַרמאַכט אייערע מיילער, און רעדט נישט אַזעלכע ליגענס, און ווארפט ניט אַזעלכע שמוץ אויף אידען. און מיט אַ דריי-גאַרענדיגען ענטפער, וועלען מיר אייך ווייזען, אַז איהר זאָגט ניט קיין אמת. אייערערייד האָט קיין ווערדע ניט. עס איז ווינט-רייד און האָבען קיין שום גרונט ניט.

(א) ווען מיר זאָלען אייך נאָך געבען אפילו אַז עס געפינען זיך ביי אידען איינציגע מענשען וועלכע פאַרדינען אייערע באַשולדיגונגען, און עס קליידעט זיי ריכטיג, איז צוליב איינצעלנע מענשען קען מען באַ-שולדיגען אַ גאַנצען פּאָלק? איז עס רעכט אזוי, איז עס דער יושר אזוי. און צווישען אייך באַשולדיגער, צווישען אייערע פּעלקער, געפינען זיך ניט איינצעלנע מענשען וועלכע זיינען שולדיג אין די באַשולדיגונגען, וואָס איהר באַשולדיגט אונז, מַאָ פאַר וואָס שמורמט איהר ניט אויף דעם גאַנצען פּאָלק צוליב די יחידים.

(ב) ווען אפילו מיר זאלען נאך געבען אז אייערע באשולדיגונגען איז אין גאנצען אמת, איז עס אבער ניט אויף אונזער אדרעס, נאָר אויף אייער אדרעס זעלבט. איהר זייט שולדיג אין דאָס אַלעס וואָס איהר באַ-שולדיגט אונז. דאָס מיינט, איהר האָט אונז גשטופט, אז מיר זאלען געהן אין די וועגען וועלכע איהר טייטעלט מיט די פינגער, אז עס איז נישט קיין כשר'ע.

נאָר איהר אַליין זיינט שולדיג אין דעם. איהר האָט גורם געווען אז מיר זאלען זיך אַריינפאַסען אין אַזעלכע פרנסות. איהר האָט אונז פאַר-שמעלט די וועגען פון אנדערע פרנסות. איהר האָט אונז אין אַלעס באַג-רעניצט. איהר האָט אונז אַריין געווארפן אין דער ענגער פינסטערער געטהאָ. איהר האָט פון אונז פאַרשלאָסען אַלע קוועלען און צינורות פון אַלע פרוכטבאַרע און קולטורעלע אַרבייט אויף אַלע געביעטען, איהר האָט אונז געדריקט און געשטיקט. איהר האָט די שרעקליכסטע גזרות דורכ-געפיהרט אויף אונז. דאָס אַלעס האָט אונז מאַנכעס מאַהל געצוואונגען פאַרנעמען זיך מיט ניט נאָר קיין ריינע און שעהנע פרנסות, וועלכע זיי-נען ניט אין איינקלאַנג מיט אַן ענטוויקעלט פּאָלק.

און נאָך אַלעמען, און נאָך די אַלע שרעקענס אפילו, קען מען נאָר אַנצייגען אויף יחידים, און ניט אויף דעם גאַנצען פּאָלק. און דריטענס, מיט שטאַלץ ווייזען מיר אַן און מיר ווילען עפענען אייערע אויגען, און עפענען אייערע אויערען, אז איהר זאלט זיך איבערצייגען אין דעם אומ-שמערבליכען אידישען גייסט. אויף זיין אויסערגעווענהליכע גייסטיגע שטאַרקייט, אויף זיין איבערנאַטירליכע שטרעבען צום לעבען און צו עק-זיסטירען.

מיר ווילען פאַר אייך אויפדעקען די גרויסע אידישע כשרונות, אז אין יעדער צייט, אונטער אַלעשרעקליכע, פינסטערע און פיינליכע אומ-שמענדען, פון צרות און ליידען, פון פייז און אַנגסט, פון טרעהרען און בלוט, געפינט דער אידישער פּאָלק פאַרשיעדענע וועגען און עצות, ווי צו באַשיצען זיך און זיך אַפּשמעלען לעבען, און פאַר קיין פאַל זיך ניט לאַזען פאַרפלייצט ווערען מיט די שטראָמען פון וואַסערען, אין וועלכע די גענגער זיינע ווילען אַז ער זאל דערטרונקען ווערען.

און לאַמיר זיך פארשמעלען אַ ביישפּיעל. עס זיינען געווען צוויי גרויסע העלדען, וועלכע האָבען באַוואַנדערט די וועלט מיט זייערע העל-דענמאָסטען, און די העלדען זיינען קראַנק געוואָרען און געבליבען לי-גען אין בעט. די דאָקטוירים וועלכע ס'האַבען זיי בעטראַכט, האָבען אויסגעפינען אז מען מוז ביידע אָפּערירען, און פּיליכט נאָך די ערשטע אָפּעראַציע וועלען זיי מווען דורכמאַכען אַ צווייטע און אַ דריטע. איי-נער פון די העלדען האָט זיך געלאָזט מאַכען די ערשטע אָפּעראַציע, אָבער דורכמאַכען אַ צווייטע אָפּעראַציע, צו דעם האָט ער שוין נישט איינגע-שטימט. פּיהלענדיג די גרויסע יסורים וואָס ער האָט געלימען ווען ער איז דורכגעגאַנגען די ערשטע אָפּעראַציע. זיינע קרעפטען זיינען איהם אויסגעגאַנגען ביסלעכווייז, ער איז אָפּגעשוואַכט געוואָרען, און האָט אויסגעהויכט זיין לעצטען אָטעם.

אָבער ניט אזוי איז פאַרגעקומען מיט דעם צווייטען העלד, ווימען-דיג אז איהם קומט פאַר צו האָבען נאָך אַן אָפּעראַציע, האָט ער זיך גע-שטאַרק, און האָט אָנגעווענדעט אלע זיינע קרעפטען דורך פאַרשיעדע-נע מיטלען, דורך גרויסע דאָקטוירים און היילבאַרע רעצעפּטען, אום ער זאל קענען אַריבער טראָגען די צווייטע אָפּעראַציע, און ער זאל פאַר-בלייבען לעבען. און אזוי איז עס טאַקע פאַרגעקומען. ג—ט האָט איהם געהאַלפּען, און ביסלעכווייז האָט ער זיך געשמעלט אויף זיינע פּיס, דער געזונד האָט זיך צו איהם אומגעקעהרט, צו זיין גליק און צו די פּרייד פון אלע זיינע גוטע פּריינד.

נאָך דיזער פאַרשמעלונג פאַרשמעהט יעדער אז דער אמת'ער העלד איז דער צווייטער, וועלכער האָט געטאַהן אלע מיטלען אום צו בליי-בען לעבען. ער האָט געוויזען העלדענמאָסט, אז אפילו ווען ער איז שוין געווען אָפּגעשוואַכט פון די ערשטע אָפּעראַציע, האָט ער זיך נישט פאַרלוירען. ער האָט זיך געשטאַרקט און אזוי ארום איז ער געבליבען צווישען די לעבעדיגע.

אָבער דער ערשמער העלד, האָט נור געקאַנט אַריבער טראָגען איין אָפּעראַציע, און ווען עס איז איהם אויסגעקומען צו האָבען אַ צוויי-

מע האָט ער זיך פארלוירען, און איז אזוי אומגעקומען און צוועק פון דער וועלט.

דיזער בילד איז ריכטיג צוגעפאסט וואָס אַנבעלאנגט דעם אידישען פּאָלק, אין באַצוג צו די אור-אלטע פעלקער, וועלכע ווערען דערמאָנט אין תנ"ך. מיר דוכט אַז אין דעם הינזיכט, האָט דער אידישער פּאָלק נים קיין גלייכען אין דער וועלט געשטיכע, וואָס נאָך אַזעלכע פּאַר-פּאַלגונגען וואָס דער אידישער פּאָלק איז אויסגעשטאַנען אין זיין טוי-זענד-יאָרהיגער מאַרטירער גלות געשיכטע, אין אַלעלענדער וואו ער האָט זיך געפינען און דאָך איז ער געבליבען לעבען אין זיין אייגענעם געשטאַלט, און אין זיין אַרגינעלער פּאַרמע, ריכטיג ווי אין דער צייט וואָס ער האָט גענומען עקזיסטירען אַלס אידישער פּאָלק.

אַבער די איבעריגע פעלקער, וועלכע ווערען דערמאָנט אין תנ"ך צוגלייך מיט די אידען, ווייסען מיר נים וואָס עס איז געוואָרען מיט זיי און פון זיי. יעדענפאלס, האָבען זיי זיך נישט אַפּגעשטעלט גאַנץ אין זייער פּאַרמע און געשטאַלט, גלייך ווי זיי האָבען גענומען עקזיסטירען אַלס פּאָלק, פילע פון זיי האָבען זיך צומישט מיט די פעלקער וואו זיי האָבען זיך געפינען און זיינען דארטען געזעסען. די דאָזיגע פעלקער האָ-בען נאָר עקזיסטירט ביי זיך אין לאַנד אויף זייער אייגענער טעריטאָריע, מיט דעם אייגענעם קיסר און מיטמענשען.

און אפילו בעת אז אפּאָלק האָט געמוזט דורכמאכען די ערשטע אַפּע-ראַציאָן, וואָס עס מיינט, מען האָט פּאַרניכטעט זיין קעניגליכען פּאַ-ליטישען לעבען און מען האָט איהם געצוואונגען זיך בויען פאר זיין אַנגרייפער, און נאָר צוליב דעם וואָס ער האָט נים געדאַרפט דורכמאכען די צווייטע אַפּעראַציאָן, וואָס דאָס מיינט, ווערען פּאַרמריבין פון זיין אייגענעם לאַנד, און וואַנדערען אין פּרעמדע לענדער, — האָט ער זיך אַפּגעשטעלט לעבען.

אַבער דער פּאָלק וואָס האָט דורכגעמאכט די צווייטע אַפּעראַציע, און אויך די דריטע, וואָס עס מיינט, ער איז פּאַרמריבען געוואָרען פון זיין לאַנד, און אין זיין גלות-לאַנד האָט ער נישט געפונען קיין מקום-

מנוחה. ער איז געווען געדריקט אויף יעדער שריט און מריט. פון דעם דאזיגען פאלק איז קיין שריד ופליט נישט געבליבען.

אָבער דער אידישער פאלק האָט דורכגעמאכט אַלע דריי געפעהר-ליכע אָפּעראַציעס: א) מען האָט חרוב געמאכט זיין לאַנד; ב) ער איז פארטריבען געוואָרען אין פרעמדע לענדער; ג) און אינדי גלות לענ-דער האָט ער ניט קיין מנוחה. ער איז געדריקט און געשטיקט. מען טראַכט אױס אויף איהם די שרעקליכסטע בבלולים, אום איהם צו גאַר-נישט מאַכען. מען קליגט זיך מיט אַלע פארשיעדענע קאָמבינאַציעס, ווי איהם אין גאַנצען אַבווישען פון דער וועלט, און פון דעסוועגען איז דער אידישער פאלק נישט אונטערגעגאנגען. ער האָט זיך געקליגט מיט אַלע פארשיעדענע עצות און מיטלען. ער האָט אויסגעפינען אַלע סאר-טען פרנסות און לעבענס-מיטלען, אום אַנצוהאַלטען זיין עקזיסטענץ, ער זאָל ניט אויסגעהן פון הונגער און קעלט, ביז עס וועט קומען אַ בעסער-רע צייט, און די זון פון הצלחה וועט ווידער שיינען אין זיין פענסטער, און ער וועט צוריק אויפבליהען און אויפלעבען. האָט דען דער אידישער פאלק, פאר אַזעלכע העלדען-ארבייט, נישט פארדינט דעם געהעריגען כבוד. און געוויס קומט איהם נישט צו רוה'ן און פאראכטען.

און זעהר טרעפליך האָט ערקלעהרט דער ספר "אמרי השכל", דעם מדרש אויף דעם פסוק "השביעני במרורים הרוני לענה", זאָגט אויף דעם דער מדרש איכה, מה שהשביעני, במרורים בלילי פסח, הרוני לענה בליל ת"ב. דער שיקזאל פון אַ פאלק, איז ריכטיג ווי דער שיקזאל פון אַן איינצעלנעם מענשען. פאראן מענשען וועלכע דאַרפען לעבען אויף אַ דיעמאָ, זיי מאַרען ניט עסען קיין ביטערע, זויערע און געזאלצענע, און דאָס גלייכען. ווייל זיי זיינען קראַנק אויף פארשידענע לעבענס-גלידער. דאָגעגען זיינען פאראן מענשען וואָס קיין זאָך שאדט זיי נישט. געזונטע שטאַרקע מענשען אויף אַלע גלידער, קענען און מעגען עסען אַלע שווער-סט און גראַכע מאַכלים און עס וועט זיי נישט שאַדען.

דאָס גלייכען זיינען פאראן פעלקער, וועלכע זיי לעבען אויף אַ דיעמאָ, ביי זיך אין לאַנד, מיט אייגענע מענשען, מיט אַ אייגענעם

קיסר, אייגענע געזעצען, עקזיסטירען זיי נאך ווי עס איז, אבער ווען עס קומט זיי אויס צו לעבען ניט אויף זייער דייעטא, דאס מיינט, זיי ווערען פארטריבען פון לאנד, קענען זיי עס ניט איבערמראגען, און זיי געהען אונטער, און ווערען אפגעווישט פון דער וועלט. דאס איז א בעווייז אז זייער ארגאניזם איז אשוואכער.

דער אידישער פאלק איז שוין טויזענדער יאהרען ווי ער לעבט ניט אויף א דייעטא, האט ניט קיין לאנד, האט ניט קיין רעגירונג, האט קיין זאך ניט וואס עס האלט אויף א פאלק, און דאך לעבט ער און עקזיסטירט, איז דאס א בעווייז, אז ער האט א שטארקען ארגאניזם וואס ער קען אלעס אריבער טראגען.

אט דאס איז די באדייטונג פון מדרש. השביעיני במרורים בלילי פסח, אונזער פאלקס-קערפער איז א געזונטער. ער קען פארטראגען און זאט ווערען מיט פיל מרור. הרוני לענה בלילה ת"ב. דעריבער קען ער איבערלעבען פילע ת"ב, דאס מיינט, פילע גזרות און חורבנות, גלות ירושלים, גזרות מסעי הצלב, גירוש שפניא, גזרות ת"ח ות"ט, און נאך און נאך. און נאך אלע צרות, שמעלט זיך דער אידישער פאלק אפ לעבען, און האפט שטארק אז ער וועט קומען צוריק צו זיין אמאָהלי-גער גרויסקייט.

ט.

דאָס רעכט צו לעבען אויף דער וועלט

צווישען די פילע אַנקלאַגעס פון די אידישע שונאים באַגעגענען מיר אַ מענה אויף וועלכער עס לוינט זיך אַבשמעלען און גענוי בעטראַכטען.

מ'הערט אַפּט מאַנענדיג, וואָס נעמט איהר זיך אזוי איבער מיט אייער אויסדערוועהלטקייט מיט אייער הויכער מאַראַלישער לעהרע און מיפע יושר-געפיהלען — וואָס גרויסט איהר זיך אזוי מיט אייער תורה וועלכע ענטהאלט די העכסטע געזעצען פון צדק און יושר. אַט האָט איהר דאָך אַליין געהאנדעלט פונקט דעם געזענזאָן צו אייער געפרע-דיגטע לעהרען, האָבען דאָך די בני ישראל מיט דער תורה אין האנט אויסגעשלאכטעט די פעלקער פון כנען, און האָבען פונקט ווי די אַמאָת-ליגעבאַרבאַרישע שבטים אַנגעפיהרט אַן אויסראַטונג און עראַכערונגס מיסמעס?

און די מענה הערען מיר נישט נאָר פון די שונאים פון יודענטום, פון די אזוי גערופענע וויסענשאפטליכע אַנטיסעמיטען, נאָר מ'הערט עס אויך פון די גוט מיינענדע מאַדערנע אידישע יונגע לייט, און ספעציעל פון די כלומר'שט אויפגעקלעהרמע אידען. זיי קענען נישט פארשמעהן די גרויסע סתירה צווישען די הויכע מאַראַלישע געזעצען פון דער אי-דישער תורה, און דער באַפעהל "לא תחיה כל נשמה", זיי קענען נישט אויסגלעמען דעם פאראדאָקס צווישען "לא תרצח" און "החרם תחרים".

אויבערפלעכליך קלינגט אפשר די מענה גאנץ שטארק. אויבעני-
 אויף איז די סתירה גאנץ בולט. און טאקע, ווי ערקלעהרט זיך עס, אז
 די תורה, וועלכע ענטהאלט געזעצען פון גערעכטיגקייט, צו דער גאנ-
 צער מענשהייט, צו אלע מענשען וואָס לעבען אויף דער ערד — געזע-
 צען וועלכע זיינען דער העכסטער אויסדרוק פון מאָראַל און עטיק, ווי
 צום ביישפּיעל: "זאהבת לרעך כמוך", "לא תקום ולא תמור", "חוקה
 אחת ומשפט אחד לכם לגר ולאזרח הארץ", און ווי דער תנא זאגט אין
 אבות: "חביב אדם שנכרא בצלם", און דאָס מיינט מען דאָך סתם מענש,
 אפילו נישט אַ איד, ווארום די חשיבות און באַליבטקייט פון אַ איד ווערט
 דאָך אויסגעדריקט אין אַ צווייטער משנה: "חביבין ישראל שנקראו
 בנים למקום", און די זעלבע תורה ווידער, פארזאָגט אויסצוראמען די
 שבע אומות?

ווי קומט דאָס, אַז אַ תורה וואָס פארדאמט אזוי שטארק אכזריות
 און אונטערדריקונג געגען אלע לעבעדיגע באַשעפענישען אויף דער
 וועלט, און דער גייסט פון רחמנות ווערט אויסגעשפּרייט אזוי ברייט, אַז
 עס נעמט אַריין נישט נאָר מענשען, נאָר אפילו בהמות "צער בעלי חיים
 דאורייתא". מ'מאָר נישט פּייניגען קיין לעבעדיגע באַשעפעניש. שבת
 דאַרף יעדער בעל חי רוהען. אפילו בויען און פלאַנצונגען מאָר מען ניט
 פאַרניכטען, — און די זעלבע תורה באַפעהלט אויסצושלאַכטען די
 כנענישע פעלקער און אלעס פארוויסמען? לכאורה אַ שאַרפע סתירה!

און דאָך, נאָך אַ קלאַהרע באַטראַכטונג און טיפע אַנאַליזירונג פון
 דער ערשטער תקופה פון אידישען פאַלק, נאָך אַ גרינדליכען שמודיום,
 וועגען דעם צושטאַנד און כאַראַקטער פון די פעלקער, וועלכער האַבען
 באוואוינט דאָס לאַנד כנען, דערזעהט מען ווי די גאַנצע מענה איז פאלש
 און גרונדלאָז, און די סתירה פאַרשווינדט ווי אַ זיפּען בלאַז.

עס איז לעכערליך צו מעסען דעם אידישען קאמף געגען די פאַר-
 דאַרבענע אויסגעלאַסענע געצענדינער מיט דער זעלבער מאַס וואָס מען
 מעסט די מלחמות פון אַנדערע פעלקער. עס איז אַ גרויסער מעות צו
 קוקען אויף דעם פון אַ שטאַנדפונקט, אַז די מלחמה וואָס אידען האַבען

געפיהרט געגען די פעלקער פון כנען, איז געקומען פון ענגהארציגקייט, פון ברוטאליטעט, אָדער פון עראבערישען לוסט.

ניין! און טויזענד מאַהל ניין!

עס איז נישט געווען אַ מלחמה פאַר ערד און רייכטהיימער, נאָר פאַר מלכות שמים אויף דער ערד. עס איז געווען אַ קאַמף צווישען גערעכט-טיגקייט און ברוטאָלער מאַכט, צווישען רחמנות און בעסטיאָליטעט. עס איז געווען אַ מלחמה אויסצורייסען מיט'ן וואַרצעל דאָס רשעות, טומאה און פאַרדאַרבענהייט.

גלייך מיט'ן געבורט פון אידישען פּאָלק האָט זיך אָנגעהויבען דער קאַמף געגען דער געצענדינערשער וועלט, "למה נקרא שמו סיני מפני שירדה עליו שנאה לאומות העולם (שבת פ"ט), ס'איז געווען דאמאָלסט ווען אַלעס איז נאָך אין אַ ווילדען צושטאַנד געווען. רויח און פאַרדאַר-בען, אַלעס איז געווען איינגעהילט אין פינסטערניש; ווען דער לויטע-רער געמליכער קוואַל איז נאָך געווען פאַרשלאָסען, און קיין העכערע אידעע, ווי אויסצונוצען די אַלע ווילדע פּראָסטע תּאוות האָט אין מענש-ליכען מח קיין אַרט נישט געקענט געפינען. עס איז געווען דאן ווען די געצענדינער באַרבאַרישע געזעלשאַפט איז געווען אין ברוטאָלסטען חיה'שען צושטאַנד, אָהן די מינדעסטע געזעצען אָדער פּליכטען. ס'האַט געהערשט הפּקרות אין גרויזאַמסטען פאַרם. יענע ווילדע באַרבאַרען האָ-בען זיך נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר אַזאָ שוידערליכען, חטא ווי מאַרדען קינדער, ווי עס ווערט דערמאָהנט אין פּרשה ראה י"ב: "כי כל תועבת ד' אשר שנא עשו, כי גם את בנייהם ואת בנותיהם ישרפו באש. זיי פּלעגען אומברענגען זייערע שוואַכע עלטערן, ווי רש"י ברענגט אין פּרשה ראה, אמר רבי עקיבא אני ראיתי עובד כוכבים שכפתו לאביו לפני כלבו ואכלו. זיי פּלעגען פּראַקטצירען סעקסועלע אָבנאַרמאַלע אויס-געלאָסענהייט פון נידריגסטען סאַרט. האָבען געהאט געשלעכטליכע צוואַמענקונפּטען מיט בהמות. ווי מ'קען דאָס זעהן דייטליך פון די פּאַל-גענדע פּסוקים אין פּרשה אחרי מות, ואת זכר לא תשכבו משכבי אשה תועבת היא, וכל בהמה לא תתן שכבתך למאמה בה, ואשה לא תעמוד

לפני בהמה לרבעה תכל הוא; אל תטמאו בכל אלה. כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם, ותטמאו הארץ ואפקד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה". זיי זיינען באגאנגען אזעלכע מיאום'ע פארברעכענעם אז די שטומע ערד האט דאס שוין ניט געקאנט פארטראגען. מ'האט זיך פאר קיין זאך ניט אפגעשטעלט, מ'האט געמאען וואס די חיה'שע אינ-סטוינקמען האבען דיקטירט. זיי זיינען געשטאנען אין מדרגה פיעל ניד-ריגער ווי די חיה.

זעלבסט פארשטענדליך אז עס איז געווען אומעגליך פאר אידען צו לעבען בשותפות מיט אזעלכע בארבארען. דאס אידישע פאלק וואס האט גענומען אויף זיך די אויפגאבע איבער צו בויען דעם לעבען אויף מענש-ליכע אידעאלע יסודות, שאפען א לעבען, וואס איז דורכגעדרוינגען מיט גייסט פון צדק און יושר, קדושה און מהרה, און דאס זאל דינען אלס סימבאל, אלס וועג-ווייזער פאר דער גאנצער וועלט. אונטער אזעלכע אומשטענדען איז בשום אופן ניט געווען קיין ארט פאר שלום, פאר צו-זאמענמישונג, אדער קאמפראמיסען. עס איז געווען א ביטערער קאמף צווישען מענש און חיה. צווישען רעכט און אומרעכט. צווישען קדושה און טומאה. "לא ישבו בארצך פן יחמיאו אותך; כי מוקש הוא לך; ושמרת את משמרת לבלתי עשות את כל התועבות אשר נעשו לפניכם ולא תטמאו בהם כי בגלל התועבות האלה ד' אלקיך מוריש אותם מפניך, לא תחום עינך עליהם כי מוקש הוא לך". אט אזעלכע און עהנליכע אויסדרוקען זיינען די דייטליכסטע באווייזען אז די מלחמה געגען די פעלקער פון כנען האט ניט געהאט קיין עראבערונגס צילען, האט ניט געהאט קיין שפורען פון ברוטאליטעט, נאר דער איינציגער צוועק איז געווען דאביי אויסצורייניגען די טומאה, אבהאקען דעם פארפולמען און פארגיפטמען אבר, כדי צו ראטעווען דעם איבעריגען טייל פון קער-פער. אויסרייניגען די אנשמעקענדע באצילען און מאכען דעם באדען אומשעדליך פאר דער ענטוויקלונג פון ממלכת כהנים וגוי קדוש.

דערמיט ערקלעהרט זיך די שמרענגקייט פון דעם אנואג: "זכור אל תשכח", צו געדענקען נישט צו פארגעסען אויסצוראמען עמלק'ן. עס

איז געווען דער רוף פון סיני אויסצומעקען דעם מקור פון רשעות. אויס-
צורייסען מיט'ן וואלצעל דעם טומאה באצילען.

"אין השם שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק". — די
געטליכע לעהרע פאר'ן מענש וועט ניט קענען פראקטיצירט און פאר-
פאלקאמט ווערען, ווען דער עמלק-גייסט, דער סימבאל פון טומאה און
רשעות, איז נישט פארטיליגט אויסגעווארצעלט.

"לא תחוס עינך עליהם", — די תורה האָט געווארענט דעם איד גע-
גען רחמנות, ווען עס קומט אויסצורייניגען פארדארבענהייט. ווען ג-ט
האָט באפוילען שאול המלך אויסצוראמען עמלק, האָט שאול ניט גע-
קענט פארשטעהן און געצווייפעלט אין די ריכטיגקייט פון דעם מאַהט.
ער האָט געזאגט, אויב אויף איין אומגעקומענעם נפש הייסט די תורה
ברענגען אן עגלה ערופה, אַראַבצונעהמען די שולד און שאַנד-פלעק פון
דער געמיינדע, על אחת כמה וכמה, צו פאַרניכטען אַ גאַנצען פּאָלק —
אַ מאַססען-שחיטה, איז דאָך דער פאַרברעכען שרעקליך. האָט אַ געמלי-
כע שמים פון הימעל איהם געענטפערט: שאול זיי ניט צו פיל צדיק,
צווייפעל נישט אין די ריכטיגקייט פון ג-ט'ס דרכים. מעסט נישט מיט
דיין קורצען פארשמאנד און שוואַכען בליק די געטליכע מצות — אין
פאל פון "ובעת הרע מקברך", מאַר מען נישט בעאיינפלוסט ווערען פון
רחמנות-געפיהלען, ווייל עס איז נישט קיין אמת'ע רחמנות וואָס איז
באזירט אויף געזונטע לאַגיק. עס איז בלויז נערווען-שוואַכקייט און קורצ-
זיכטיגקייט. (זעה מײן ספר "זכרון שמואל" חלק א' דרוש לפ' שמות).

אסור לבין דין לחוס על ההורג שלא יאמרו כבר נהרג זה ומה תועלת
יש בהריגתו של הורג ונמצא מתרשלין בהריגתו שנאמר, ולא תחוס עינך
עליו ובערת דם נקי. (רמב"ם הלכות סנהדרין פרק ב' הלכה ד').

אויסראמען שלעכטעם, אויסרייניגען פארברעכענס איז נישט קיין
אַקט פון נקמה, עס איז אַ דרינגענדע נויטווענדיגקייט, פאר דער עקזיס-
טירענדע מענשליכע געזעלשאפט, און מען מוז דאכיי זיך באַנוצען מיט
געזונדען פארשמאנד, און נישט ווערען הינגעריסען פון שוואַכהאַרציע

מענטימענמען. נישט רחמנות האַבען אויפ'ן שולדיגען, אויפ'ן שעדליכען פארברעכער, ריים אויס די שלעכטס מיט'ן ווארצעל.

און פון יורדישען שטאַנדפונקט איז דער ענין אויך גאנץ קלאַר. אַ מענש האָט נאָר דאָן עקזיסטענץ באַרעכטיגונג, ווען מיט זיין לעבען אויף דער וועלט, ברענגט ער נוצען דער וועלט. ער צאָהלט פאַר אַלעס וואָס ער פאַרברויכט פון די וועלט אוצרות, אַבער ווען אַ מענש גיט נאָר נישט דער וועלט, נאָר פאַרקעהרט, ער צושטערט, רויבט און פאַרניכט מעט אַנדערע, דאָן האָט ער זיכער נישט קיין עקזיסטענץ באַרעכטיגונג. דאָן פאַרלירט ער זיין מענשליכע ווערטה, און עס איז אַ פליכט איהם אַפצוראַמען פון דער ערד, צו מאַכען איהם אומשעדליך פאַר דער פריד-ליכער געזעלשאַפּט. ביי אַלע ציוויליזירטע פעלקער איז איינגעפיהרט גע-זעצען פון טוידט שטראַף פאַר ברואים וועלכע זיינען אַ סכנה פאַר דער מענשהייט.

און אויב מ'קאָן געפינען וואָס אויסצוזעצען גענען טוידט שטראַף, פאַר אַן אינדיווידיאַום, אויב מ'קאָן געפינען אַ זכות פאַר אַן איינצעל-נעם פאַרברעכער פאַרטיידיגען איהם מיט די מענות אַז ער איז דורך סבות אַרומטער געשמויסען געוואָרען פון גלייכען וועג. אז ער איז גיים-טיג קראַנק, און דאַרף קורירט ווערען אין אַ תּפּיסה-סאַניטאַריום, קען מען אַבער אַזעלכע מענות בנוגע פאַרברעכערישע פעלקער וועלכע האַבען זיך געמאַכט אַ קולט פון באַרבאַריום, אַדער קאַנאַבאַליום, און זייערע ווילדע מעשים ווערען געמאַהן מיט אַ פראַגראַם, מיט אַ שיטה. קענען אַזעלכעאויז נישטאָ קיין אַנדער רפואה ווי אַויסראַטונג, אַזעלכע זיינען אַ גרויס געפאַהר פאַר דער וועלט, און האַבען פאַרלוירען עקזיסטענץ באַ-רעכטיגונג.

מאַכענדיג אַ גענויען שמודיום אין דער תקופה פון אידישער פאַלקס-געבורט, בעטראַכטענדיג דאָס אַלעס גרינדליך און אַלזייטיג, אַהן פאַר-אורטיילען, בלייבט קיין שום צווייפעל, אַז דער אידישער קאַמף געגען די געצענדינערישע פעלקער פון כנען איז געווען לגמרי אַנדערש און האָט אַן אַנדער באַראַקטער ווי די מלחמות פון פעלקער און שבטים, איבער

דער גאנצער וועלט. יעדער לאַגיש דענקענדער מענש, וועט צוגעבען, אז דער אידישער קאמף איז געווען הויפטזעכליך, פאר אַ נייע וועלט אַרד-נונג, צו שאַפֿען אַ נייעם מענש, אויפהויבען איהם פון שמוציגען זומפ און ארויפגעבען אויף איהם דעם צלם אלקי'.

עס איז געווען אַ קאמף צווישען קדושה און שומאה, — צווישען הימעל און ערד. אדער ריכטיגער געזאגט, אויפצוהויבען די ערד נעהן-טער צום הימעל, ארויפגעבען אויפ'ן מענש דעם צלם אלקי'. און קיין שום עלעמענט פון אכזריות אַדער בייזוויליגקייט איז אין דעם קאמף געגען די שבעאומות נישטאָ.

איצט פאַרשמעהען מיר זעהר דיימליך דעם פסוק, "כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם מן הארץ", די זינד און אונטערמענשליכ-קייט פון דור המבול, האָט דערגרייכט דעם נידריגסטען תהום. ווייל עס איז געמאַהן געוואָרען מיט אַ שיטה, מאַסען-פארברעכען מיט אַ קולט גרויזאמקייט און שרעקליכקייט פון זייער זינד איז געקומען פון — פון באַרבאַריום און אויסגעלאַסענהייט. "כי מלאה הארץ חמס", — "מפניהם". ווייל די זינד זיינען געמאַהן געוואָרען עפענטליך פאר אַלע-מענס אויגען, אַהן שאַנדע און אַהן געוויסענביסע. און ביי אַזא צו-שמאַנד, פון פאַרדאַרבענהייט און געפלאַנטע אויסגעלאַסענהייט, בלייבט איבער דער איינציגער מיטעל, אויסרייסען די שלעכטן מיט'ן וואַרצעל. דאָן איז "קין כל בשר בא לפני", אַזעלכע האָבען פאַרלאָרען עקזיסטענץ באַרעכטיגונג, — אַזעלכע זיינען שעדליך פאַר דער וועלט, דעריבער והנני משחיתם מן הארץ.

אַרגאַניזאַציע און אייניגקייט.

אין דער, טויזענד-יעהריגער אידישער מאַרטירער גלות-געשיכטע ווען אין פאַרשידענע ציימען, האָט פאַרדעקט אַ פינסטערער וואַלקען אויפ'ן אידישען גייסטיגען אַדער מאַטעריעלען לעבען, און עס האָט גע- זאָלט פאַרקומען אַ קאַטאַסטראַפּע, האָבען שטענדיג זיך געפינען אויך בעלי בתים דורך געדרונגען מיט תורה געפיהלען און אידישען גייסט, וועלכעזיינען געקומען מיט כח און מח העלפען און ראַטעווען. און אזוי איז מען אַרויס גאַנץ פון דעם פאַראַוים געזעהענסע אומגליק, והכל על מקומו באַ בשלום. (עיינן בספר תולדות יצחק להסופר יעקב ליפשיץ מקאָוונא, וואַרשאַ תרנ"ז, ובספר זכרון יעקב מהסופר הנ"ל, ובמאמר דור דור וסופריו "בתכרם" להסופר אלעזר אַמלעם, תרמ"ח). מיט אונ- זערע אויגען האָבען מיר געזעהן פאַקטען, וועלכע וועלען פאַרשריבען ווערען, מיט גאַלדענע ווערטער אין דער אידישער געשיכטע, און נעמ- ליך, אין אַנפאַנג די גרויסע וועלט מלחמה, 15—1914, ווען אין די צעהנדליגער, הונדערטער טויזענדער אידען, זיינען געלאָפּען אַדער פאַר- טריבען געוואָרען, פון פוילען, ליטא, לאַטוויע, פינלאַנד, א. ז. וו. און זיינען פאַרשיקט געוואָרען אין די אינערליכע צענטראַלע שטעט פון רוסלאַנד, און די אַסימילירטע און האַלב אַסימילירטע אידען, האָבען עמ- פאַנגען מיט גרויס רחמנות געפיהלען די אידישע פליכטלינגע. און האַ- בען זיי ווייניגער אַדער מעהרער איינגעאַרדענט מאַטעריאַליש, און ווען די פאַרשידענע קאָמיטעטען פון די רוסישע אידען האָבען גענומען איינ-

אָרדענען די פליכטלינגע אויך אויף דעם גייסטיגען געביעט, און האַבען געוואָלט פאַרבויען אַביסעל דעם רעליגיעזען געפיהל פון די אומגליק-ליכע אַנמלאַפענע, האָט זיך געגרינדעט גלייך אין פעטערבורג און מאַס-קווא, ספּעציעלע קאָמיטעטען פון בע"ב יראים ושלמים, אויפצוהאַלטען רבנים, שוחטים, חדרים, מקואות, און אז. וו., אין די אלע שמעדת און שמעדתלאך וואו די אידען זיינען פארווארפען געוואָרען.

אין מאַסקווא איז געשטאַנען כראש פון דעם קאָמיטעט, דער בע-וואוסטער גביר און למדן, וירא שמים, ר' רפאל שלמה גאץ ז"ל, דער איידעם פון וויסאַצקי'ן און ער האָט ניט גערוהט ביז ער האָט אַוועק-געשטעלט דעם קאָמיטעט אויף אַ זיכערען שטאַנד, אז מען זאל קענען איינאַרדענען אלע אידישע רעליגיעזע פונקציעס. (ענדע 1918 יאָהר ביי דער רעגירונג פון די באַלשעוויקעס, ווען ר' רפאל שלמה גאץ ז"ל האָט געמוזט אַנטלויפען פון מאַסקווא, איז דער קאָמיטעט אויך אונטערגע-גאַנגען).

זייער פיעל האָט געהאלפען אין די וויכטיגע ארבייט הרב הגאון מוהרי"ל גרויבארט ז"ל, וועלכער איז לעצטענס נפטר געוואָרען אין מאָרונטא, קענעדע, וואו ער האָט פאַרנומען דעם כסא הרבנות.

הרב גרויבארט ז"ל, איז אַרום געפאַהרען אין די אַלע רוסישע שמעדת און שמעדתלאך, וואו די פליכטלינגע האַבען זיך געפינען און האָט אַרין געזעצט רבנים, שוחטים. געגרינדעט חדרים, געבויעט מקואות און האָט געגעבען געלד אויף אַלעס מיט אַ ברייטער האַנד (עין "ספר זכרון" להרב הנ"ל הוצאת מוסרה לודו תרפ"ז). לייגענע-דיג דעם ספר, ווערט מען פארוואונדערט פון די אומגעווערע גרויסע ארבייט וואָס זיי האַבען געשאַפען אויף דעם געביעט. און אזוי איז דאָס אידענמום פאַרשטאַרקט געוואָרען אויך אין די ווילדע סטעפעס פון סי-ביר, וואו די פליכטלינגע האַבען זיך געפונען.

אַבער ליידער, דאָ אין אַמעריקא, צו דעם טרויעריגען מצב פון אר-טאָדאַקסישען יודענמום, ווערט די טראַגעדיע נאָך גרעסער מיט דעם וואָס קיינעם אינטערעסירט ניט דער מצב. קיינער פון די רייכע בעלי

בתים זיינען נישט פאראינמערעסירט צו שאפען וואָס וויכטיגעס אויף דיווען געביעט.

אין אַלע שוהלען גרעסערע ווי קלענערע, זיינען די מעמבערס פאַר-נומען מיט זייער פאַלימיק פון שוהל. וועגען פרעזידענט פון שוהל און די איבעריגע אַפּיסערס, אין פיעלע שוהלען איז מען אויך פאראינמע-רעסירט מיט צדקה אַנשמאַלמען, ווי גמילות חסדים, לחם לעניים, ביקור חולים און אזו. וו.

אמת, די דאָזיגע אַרבייט איז אויך אַ נויטיגע, די דאָזיגע אינסטיטור-ציעס זיינען וויכטיג. מען העלפט מענשען, מען ראַמעוועט פילע פון אונ-טערגאַנג און די ארבייטער און מתעסקים טווען פיל גוטעס מיט זייערע לייסטונגען. אָבער די אַלע עיקרי היהדות ווי שבת, מקואות, חינוך, כשרות, ישיבות, לימוד התורה, זיינען כאַבן שאין לו הפּוכים. מען איז ניט גענוג פאראינמערעסירט ווי עס דאַרף זיין צו אַזעלכע עיקרי היהדות, וואָס נור אַ דאַנק די דאָזיגע עיקרים איז דער אידישער פאַלק געבלי-בען גאַנץ, און איז ניט אונטערגעגאַנגען. אַדער האָט זיך נישט אסימי-לירט, וואו ער האָט זיך געפינען. אָבער ווען אַם די עיקרי היהדות ווע-רען פאַראַכלעסיגט, איז ווי אזוי קענען מיר געהאַלפען ווערען, און ווי קען זיך אידישקייט שטאַרקען, און צו וואָס קענען מיר האַפען?

עס איז באמת געווען אַזאַ תקופה אויך אין דעם אידישען לעבען. מיט צוויי יובל יאָהרען בעפאַר, ווען דער גייסט פון רעפּאַרם האָט שטאַרק געשלאָגען זיינעוואַרצלען אין דייטשלאַנד, און האָט טיעף אַריי-געדרונגען אין די אידישע הייזער און אידישע פאַמיליעס. אָבער דאן איז אַרויפגעשוואומען אזא גרויסער גייסטיגער ריעז ווי רבינר הירש, וועל-כער איז געווען גרויס און מעכטיג אויף אַלע געביעטען. אין תורה און חכמה, און איז אויך געווען אַ גלענצענדער רעדנער און טאַלאַנטירטער שרייבער. מיט אַ אויסערגעווענהנליכער ענערגיע, און וועלכע האָט גע-שפראצט מיט פונקען פייער פון מסירת נפש, פאַר תורה און מצות, און מיט די צעהן מענשען וועלכע זיינען געבליבען טריי דעם מראַדיציאַנע-לען יודענטום אין פראַנקפורט אַם מיין, האָט ער געקעמפט ווי אַ לייב,

און ער האט אין גאנץ דייטשלאנד אויפגעלעבט די אידיאלען פון דער תורה, און ביז היינטיגען טאג איז דארטען פארבליבען אין יעדער שטאט פילע פרומע עהרליכע אידען, שומרי תורה ומצות, וועלכע זיינען ארגאניזירט אין בעזונדערע קהלות, אבער דא אין אמעריקא, ביי די אומ-שמענדען, קען זיך ניט טרעפען אזעלכע גרויסע מענשען, וועלכע זאלען זיין בכח אויפטאָהן וואָס וויכטיגעס אויף דעם געבייט.

אבער פון דעם איז נאך אלעס ניט פארלוירען. אמת, קיין איינצעל-נע גרויסע קרעפטען הן אין רבני'שען לאַגער, וחוץ בע"ב פארמאָגען מיר נישט. אבער זאלען זיך די אידען, וועלכע קימערען זיך פאר תורה און מצות, און רופען זיך אַרמאָדאָקסען, מעהרער זיך אַרגאַניזירען, און פאַר-אייניגען צוזאַמען, אַרבייטען קאַלעקטיוו, פאַר שמירת שבת, חינוך, כשרות, ישיבות און ד. גל. זאלען אלע אַרמאָדאָקסישע שוהלען שליסען אַ פערבאַנד, און וויסען איינע פון די צווייטע, וואָס עס קומט פאַר אין יודענטום, און זוכען מיטלען אַז אלעס זאַל געפיהרט ווערען, על פי דרך התורה, און פאַר וואָס מהוען מיר ניט כמתוקנין שבהם, וואו אַרגאַניזאַציע און אייניגקייט איז דער ערשטער פרינציפ אין גרונט געזען.

די צייט איז שוין רייף פאַר דעם. און אויב ניט יעצט טאָ ווען. מיר שמעהען דאָ אויף דעם שוועל פון אַסימילאַציע. דער יוגענד געהט אַוועק פון אונז. די בתי מדרשים און בתי כנסיות זיינען פוסט. און נאָר מיט פאַראייניגטע כחות וועלען מיר בע"ה, קענען וואָס פאַרבעסערען, דעם טרויעריגען הפקר'דיגען צושטאַנד, עס איז שוין צייט, עס איז שוין צייט...!

יא.

תלמידי חכמים און עמי הארצים.

עם ווערט דערצעהלט א געשיכטע, אז איינער א פשוט'ער איד, האט געהערט לעהרנענדיג אין שוהל תנ"ך, ווי די נביאים האבען גע- שטראפט די אידען: ווארום זיי דינען עבודה זרה, און דעם גרויסען שטראף וואס ג—ט וועט ברענגען אויף זיי פאר דעם. האט ער גע- קוועטשט מיט די פלייצעס, און האט זיך שמאָרק געוואונדערט, — סמייטש, האט ער גע'מענה'ט: אין חומש שמעיה דאך בפירוש, אז מען זאל יא דינען עבודה זרה. עם שמעיה דאך אין קריאת שמע, ועבדתם אלק' אחרים, והשתחיתם להם, און פרעגענדיג אזוי די וואונדער קשיא צו איינעם א תלמיד חכם, האט איהם דער תלמיד חכם גענמפערט: יא מיין ליבער איד, אז מען זעהט ניט וואס שמעיה פריהער און שפעטער, קען מאַקע אויסקומען אז מען מעג דינען עבודה זרה, אבער לייענט די פריהערדיגע ווערטער פאר דעם פסוק, פון ועבדתם אלק' אחרים, און דעם פסוק נאָכהער, וועט איהר זיך שוין איבערצייגען, צו זייט איהר גע- רעכט מיט אייער פראגע. פריהער שמעיה געשריבען, השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלק' אחרים, און נאָכהער שמעיה וחרה אף ד' בכם, וכו', אז מען לייענט אלעס צו זאמען, זעהט מען דאך קלאַר וואס דער חומש זאגט וועגען דינען עבודה זרה.

אט דער סאטמירישער אַנעקדאט איז מיר ארויף אויף מיין רעיון, ווען איך האָב געלייענט אין "פארווערטס" פון פרייטאָג דעם 27טען יוני, 1930, דעם אַרטיקעל "דאָס וואָרט עם האַרץ האָט פאַרציימען געהאַט

גאר אן אנדער בעדייטונג, ווי דאס האט היינט, — פון דר. ז. קאדיש.

דער באטרעפער צומיקעל אין אַנפאנג פאַלגט: עם הארץ איז אלזאָ היינט, דער היפוך פון למדן, אַט די בעדייטונג האַט עם הארץ גע- האַט שוין אין די צייטען פון משנת, אַכצעהן ניינצעהן הונדערט יאָהר צוריק. אין יענער צייט, זיינען דער חבר און דער עם הארץ געווען אין גאַנצען אַבגעשייד איינער פון אנדערען. דער "חבר", דער מיטגליעד פון דער "חבורה" פון דער געזעלשאַפט פון די פרושים, האַט ניט גע- האַט קיין פאַרקעהר, קיין באַריהרונג מיט דעם עם הארץ. ד ע ס אומוויסענדען אידן פון דער וועלכער האַט ניט געוואוסט די דינים פון טומאה וטהרה, און האַט ניט געגעבען קיין מעשר פון זיין תבואה, אַבער ניט בלויז האַט דער חבר אין דער צייט פון די תנאים זיך געהאַלטען פון ווייטען פון דעם עם הארץ. גאַר ער האַט פאַראַכטעט און פיינט געהאַט גלייך ווי דער עם הארץ וואַלט גאַר קיין מענטש ניט געווען גאַר אַ בהמה. ביי אַזא באַציהונג, צווישען די דאָזיגע צוויי קלאַסען אידען, די רעליגיעזע אינמעליגענטען און די אומוויסענדע פויערים איז פאַרשטענדליך, אז עם איז אויפגעקומען, אַ געגענווייטיגע שנאה צווישען זיי. די חברים האַבען פיינט געהאַט די עמי הארצים, און פונקט אזוי און פיליכט נאָך מעהרער האַבען די עמי הארצים פיינט געהאַט די תלמידי חכמים. די שנאה פון די עמי הארצים צו די תלמידי חכמים, שטעהט עם שוין אין גמרא, איז נאָך גרעסער ווי די שנאה פון גוים צו אידען (פסחים מ"ט).

אין יענע צייטען, האַט עם הארץ שוין אלזאָ בעדייט אַן אומוויסענ- דער אין דער תורה, און א ז. וו.

איך וויל זיך ניט אַפּשטעלען דאָ אויף דעם גאַנצען באַגריף אין ברייטען און טיפען זינג פון ווארט, וואָס ווערט אַנגערופען "עם הארץ", וועלכער ווערט דערמאָנט אין תנ"ך, און אין ש"ס בבלי וירושלמי, מדרשים און אין די איבעריגע ספרים און אויך אין דער נייער העבער- אישער ליטעראַטור. ניט אין אַ קורצען צומיקעל איז דער ארט אויף דעם. שרייבען וועגען דער גאַנצער בעדייטונג פון עם-הארץ אין די אוי- בען דערמאָנטעספּרים, דאַרף פאַרנעהמען זעהר פיעל אַרט. מען מוז

שרייבען א גאנץ גרויסען בוך, און פילייכט אייניגע ביכער וועגען דעם. נאָר איך וועל מאַכען אייניגע קורצע באַמערקונגען אויף דעם מיי-נונג פון אויבען דערמאָנטען שרייבער, וועלכער דריקט אויס און באַ-שמעטיגט אז אן עם האַרץ מיינט, אומוויסענד אין דער תורה. און דעם עם-הארץ, האָט עם דער תלמיד חכם אזוי פיינט געהאט.

לייענענדיג און אורטיילען אזא מיינונג, שמעלט זיך אַפּ אין געדאנק זעהר אַ שלעכטע מיינונג, אויף דעם תלמיד חכם אַליין, אויב דער תלמיד חכם האָט זיך באַצויגען מיט אזא פיינדשאפט צום אומוויסענדען מענ-שען, און בכלל איז דאָס ניט קיין ריכטיגע השערה, אז די פרושים האָ-בען פיינט געהאט אַ פראַסמען מענשען, וועדליג ווי רש"י און דער ברטנורא טייטשען אויס די משנה אין אבות, ולא עם הארץ חסיד, דאָס הייסט, אז אַן אומוויסענדער מענש קען ניט זיין קיין חסיד, אָבער אַ ירא חטא איז ער יא.

שמעלט זיך דאָך די פראַגע, ווי אזוי וועלען די פרושים עובר זיין אויף דעם פסוק פון ואהבת לרעך כמוך, וואָס דאָס איז די גאַנצע תורה (שבת ל"א), און אויך וואָס איז מיט די גרויסע מדה פון שלום, וואָס די חז"ל רעדען זעהר פיעל פון דעם. ווי זיי האַבען אונז אָנגעזאגט ווע-גען דעם: "זהו מקדים שלום לכל אדם ואפילו לנכרי שבשוק" (ברכות י"ז), און די גאַנצע אידישע תורה איז שלום, ווי עם שמעהט דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (גיטין נ"ט), און ביי פיינדשאפט קען קיין שלוםניט זיין. און וואו איז דאָ דער שכל און לאַגיק צו פיינד האַבען אַ אומוויסענדען מענשען, וואָס איז ער שולדיג, ווען מען האָט איהם ניט געלערענט. אמת די חז"ל האַבען אַרויס געזאגט שנאה צו מינים, ואפיקורסים און רשעים, וועלכע לייקענען אין ג-ט און אין די תורה, אָבער ח"ו צו זאָגען אז זיי האַבען פיינט געהאט פראַסמע מענשען זא-גאר זיי זיינען געווען יראי-חטא,

און אזוי שמעהט געשריבען אין אבות דר' נתן פרק ט"ז ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהב את החכמים ושנא את התלמידים, אהב את התלמידים ושנא את עם הארץ, אלא אהוב את

כולם, ושנא את המסיתים והמדיחים ואת המסורות, וכן דוד אמר משנאיך ד' אשנא וכו', הלא הוא אומר ואהבת לרעך כמוך אני ד' מה מעם כי אני בראתי ואת עושה מעשה עמך אתה אהבו ואם לאו אין אתה אהבו. שמעתי דאך געשריבען שווארץ אויף ווייס מיט קלאהרע ווערטער, אז מען זאל ליבען דעם עם הארץ אויך. און די אלע דינים וואס עם איז געזאגט אויף דעם עם הארץ אין סוף פרק אלו עוכרין (פסחי סמ"ט), וואס דער שרייבער ברענגט עם אין זיין אויבענדער-מאנמעל ארטיקעל, זאגט דער רא"ש דארטען בשם הר"י, — דעם הארץ דלעיל איירי במכירו וכופר כדי להכעיס, והוא רע לשמים, ורע לבריות, דהוי הריגתו פיקוח נפשות, כי הוא לסמים וחשוד על שפיכות דמים והריגתו בכל עת מצוה, והצלת נפשות כיון שהוא רגיל בכך אע"פ שאינו עושה כלום באותה שעה, ועם הארץ דהכא וכו' דכמה מיני עם הארץ יש. אלזא איז דאך דער גאנצער ענין פון עמי הארצים פאר-שיעדען און ניט אומעדום איז עסהארץ איינס און דאס זעלבע. האט דער שרייבער געדארפט און געמוזט אויפקלעהרען זיינע ווערטער, קלאהרער און דייטליכער, און אויף אזא ארט שרייבען זאגען מיר: "חכמים הזהרו בדבריכם", און כל שכן אין אייער שרייבען, לאזט ניט איבער קיין פלאטץ אז מען זאל קענען א טעות האבען אין אייער שריי-בען. און דורך דעם זאל מען שלעכט אורטיילען וועמען עסאיז. גענוג וואס אידען האבען געלימען אין פארשידענע ציימען, פון שונאי ישראל, וועלכע האבען צימירט מאמרי חז"ל, וואס אויבערפלעכליך מיינט דאס שנאה צו אומות העולם. אבער אז מען טראכט ארום ריכטיג דעם מאמר חז"ל, ווען און ווי אזוי ער איז געזאגט און געשריבען געווארען, ווייזט זיך ארויס, אז לא דובים ולא יער, לא מיניה ולא מקצתה.

און אזוי האט פאסירט אין 1912, אין דעם באוואוסטען פראצעס פון עלילת דם, אין קיעוו פון מענדיל בייליס, וואס די אידישע עקספער-טען צווישען זיי, דער באריהמטער מאסקווער רבינער ר' יעקב בן ישעיה הכהן מוזאז ז"ל, און יבדל לחיים, דער באוואוסטער מלומד און לי-טעראט בן ציון כ"ץ, און די אנדערע געלעהרענטע, מיט די הילף פון בא-וואוסטען גאון ר' מאיר שמחה הכהן ז"ל, אב"ד בעיר דווינסק, האבען

צוקלאפט אלע טענות פון גלח פארניימיס שמאקאָוו, און די איבעריגע צוררי ישראל, וועלכע האָבען געבראכט ציטאמען פון זהר און גמרא, וואָס באַווייזען אַז די חכמי התלמוד האָבען געהאט שנאה צו די אומות העולם, און די אידישע עקספערטען האָבען ערקלעהרט דיימליך און קלאָהר, ווי אַזוי און ווען די אַנגעוויזענע מאמרים זיינען אַרויסגעבראכט געוואָרען, האָט זיך גאָר אַרויס געצייגט פארקעהרט, צום גרויסען כבוד און רעספעקט פאר דער אידישער תורה און חז"ל.

י.ב.

הימען שבת מאַכט רייך דעם מענשען.

ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיו לכם קודש
שבת שבתון לך.

זעהר פיל גוטע מעלות פארמאָגט אונזער שבת-מלכתא. פיל גליק
און רייכקייט בריינגט שבת דעם וואָס היט עס אָפּ כדת וכדין. שבת
קריגט דער מענש אַ נשמה יתירה. שבת וואַרפט אַראָפּ דער מענש פון
זיך אַלע גראַבקיטען און פארדאַרבענהייטען, און ער ווערט ווי אַ מלאך
אלק. שבת געהט אַריין דער מענש אין אַ העכערער וועלט, אין די אי-
בער-מענשליכע סודות, און ער וויקעלט זיך איין אין קדושה ומהרה,
און די ליכטיגקייט פון ג-ט שוועבט אויף איהם. אין דעם הייליגען
רוחע טאָג פון שבת, מאַכט דער מענש אַ חשבון הנפש, וואָס ער האָט
פאַרזעהן אין די וואַכעדיגע טעג. און ווי ער זאָל עס מתקן זיין אין דער
צוקונפט

ווי די מפרשים זיינען מבאר דעם מאמר אין גמרא (ברכות י"ד),
אמר ר' יונה כל הלן ז' ימים בלא חלום נקרא רע. דאָס מיינט, אַז דער
יעניגער וועלכער נעכטיגט איבער זיבען טעג און איהם חלום'ט זיך
ניט ווערט ער אַנגערופען רע. דער דאָזיגער מאמר מוז האַבען אַן ער-
קלעהרונג, און אזוי ווערט דער מאמר אויסגעטייטש. די ספרי מוסר
רופען אַן עולם הזה מיט דעם נאָמען חלום. ווי דער אויסדריק פון
פימן וכחלום יעוף. די אויבער - מענשען טראַכטען שמענדיג אז די וועלט

איז נור א פארבייגעהענדע, און אין דער באשטימטער צייט וועט מען זיך מוזען שידען מיט איהר. די דאזיגע מענשען מהוען שמענדיג גר-מעס בין אדם למקום ולחברו. זיי געהען אין דער גלייכער ערליכער וועג. פארקרימען ניט און זינדיגען ניט ווי דער תנא עקבי' בן מהללאל זאגט, הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה.

עס זיינען אבער דא מענשען, וועלכע גיבען זיך ניט אפ קיין חשבון הנפש. זיי זיינען שמענדיג צו טראגען און פאריאגט אין זייערע ערדישע אינטערעסען, און האבען נישט קיין צייט צו טראכטען אין עטוואס הע-כערעס, אין דער גייסטיגער וועלט, אין תורה און מצות. דער רעזולטאט פון אזא סארט לעבען איז זעהר א בימערער און א טרויעריגער. פילע געהען אראפ פון דער גלייכער ליניע און פארנעמען זיך מיט אזעלכעס, וואס איז א סכנה פאר דער נשמה.

דעריבער האט אונז ג—ט געשאנקען דעם שבת וואס מען מוז אין איהם רוהען פון אלע ארבייט. דער מענש מוז האבען אין דעם טאג פאל-שמענדיגע רוהע, מנוחת הגוף. ער טאר ניט טאן קיינע ארבייט, און ער טאר נישט טראכטען קיינע וואכעדיגע מחשבות, און אין אזא רוהע טאג, וועט דער מענש טראכטען און מאכען א שטיקעל חשבון הנפש, וועגען זיך זעלבסט, וועגען זיין ציעל אין לעבען און עהנליכעס.

דורך אזעלכע מחשבות, וועט דער מענש זיך אויפוועקען צו מהוען גוטעס צו ג—ט און מענשען.

און דאס מיינט די גמרא אין דעם אויבענדערמנטען מאמר: כל הלין ז' ימים בלא חלום, אז אויך שבת דעם זיבעטען טאג אין וואך פארנוצט ער אויף פוסטקייט, און טראכט נישט אריין אין זיין ציעל, און ער מאכט ניט קיין חשבון הנפש, אז די וועלטאיז דאך נור א חלום, אט דער מענש ווערט אָנגערופען רע. ווארום אָהן א חשבון הנפש איז דער מענש עלול צו טאָהן שלעכטעס און זיין נאָכהער פון די יורדי גהינם.

און נאך א גרויסע מעלה האט דער טאג שבת, און נעמליך, וואס עס מאכט רייך דעם מענשען וועלכער היט שבת כדת וכהלכה. ווי עס ווערט דערצעהלט אין (שבת קי"ט), אז אין חוץ לארץ ווערען מענשען רייך,

ווייל זיי זיינען מכבד שבת, און די גמרא דערצעהלט א געשיכטע, אז רבי חייא האט זיך אמאָהל געטראָפּען אין דער שטאָדט לודקא און ער האט געהאלטען שבת ביי איינעם פון די בעלי בתים אין שטאָדט. האט ער געזעהן אויסערגעווענהליכע רייכקייט אין הויז, און נעמליך, אז זעכ-צעהן מענשען האָבען אַריין געטראָגען אַ גאַלדענעם טיש, און אויף איהם איז געווען סערווירט די בעסטע מאכלים און משקאות. און פון די בעסטע און רייכסטע כלים, וואָס עס קען נור געבען, איז געווען דער טיש געדעקט און באַצירט. מ'האט פארבראכט דעם שבת אין געזאנג און פרייד און אַלע גייסטיגע פאַרגעניגענס. מוצאי שבת האט ר' חייא גע-פרעגט דעם בעה"ב, ווי קומט צו איהם אַזוי פיעל רייכקייט, האט ער געענטפערט, אז ער איז אַ טבח (אַ בוטשער), און די בעסטע פלייש האלט ער אויף שבת, וואָרום ווען ער קויפט זונטאָג אַ בהמה און מאַג-טאָג קריגט ער צו קויפען אַ בעסערע, פאַרקויפט ער די זונטאָגדיגע בהמה, און די וועלכע ער האט געקויפט מאַנטאָג לאַזט ער אויף שבת. און ווען ער האט געקראָגען דינסטאָג צו קויפען אַ בעסערע בהמה, פאַרקויפט ער די מאַנטאָג'דיגע בהמה, און פון דינסטאָג האלט ער אויף שבת. און אַזוי פיהרט ער זיך אַלע טעג ביז שבת. קומט אויס אז די גאַנצע וואָך איז ער אַליץ פאַרנומען און פאַרטאָהן לכבוד שבת. האט ר' חייא געזאָגט: געלויבט איז ג—ט וואָס האט דיר מוכה געווען מיט אַזוי פיעל רייכקייט פאַר כבוד שבת. און ווען ער האט אַלעס געטאָהן לכבוד שבת, איז דאָך געוויס אז ער האט שבת געהיט כדת וכדין, און דאָס זאָגט דער מדרש אויף דעם פסוק, ברכת ד' היא תעשיר ולא יוסף עצב עמה. דער מדרש ערקלעהרט, אז דער פסוק געהט אויף דעם יעניגען וועלכער איז מכבד שבת, אז די ברכה פון ג—ט וועט איהם רייך מאַכען, און ער וועט ניט האָבען קיינע אומאַנגענעמליכקייטען מיט איהר, דאָס מיינט, אז די רייכקייט זיינע, וועט זיין געזיכערט פון אַלעס ביז און שלעכטן, און עס וועט קיין אומגליק פאַסירען. ווייל דאָס האט ער די ברכה פון ג—ט, פאַר זיין כבוד שבת.

אַט דער געדאַנק ווערט אָנגעדיימט אין דעם פסוק וואָס איז אוי-בען געבראכט געוואָרען: "ששת ימים תעשה מלאכה", תעשה מיינט

עם וועט פון זיך אליין געמאָן ווערען. דער מענש וועט האַכען אַ מזל-ברכה אין זיינע אַרבייט, אַז גלייך ווי די אַרבייט וואָלט געמאָהן געוואָרן רען פון זיך זעלבסט. ער וועט זיך ניט דאַרפֿען אַנשטרענגען, און פאַר-לויפֿען, זיך יאָגען וועגען זיינע אַרבייט, אַז עס זאָל אַלעס אויסגעפיהרט ווערען פינקטליך און ריכטיג. ווייל עס וועט אַריין געשיקט ווערען אַ ברכה אין זיינע אַרבייט אַזוי ווי די גמרא ברענגט, אַז אין דער צייט וואָס שמעון הצדיק איז געווען אַ כהן גדול אין בית המקדש, איז אַריין גע-שיקט געוואָרען די ברכה אין "לחם הפנים", און דער כהן וועלכער האָט געקראָגען פון לחם הפנים אַזוי גרויס ווי אַן אַרבעט, אָדער ווי אַ בע-בעל, האָט פאַסירט אַז אַנדערע האַכען געגעסען און זיינען געוואָרען זאַט און אַנדערע האַכען נאָך איבער געלאָזען אויך.

און אַזוי ברענגט אויך רש"י אויף דעם פסוק "ואכלתם את לחמכם לשובע" — אוכל מעט ומתכרך במעיו. אַז דורך די ברכה פון ג—ט עסט מען נאָר אַביסעלע, אַבער מען ווערט זאַט פון דעם. און דער אויבענ-דערמאָנטער פסוק באַמאָנט ווייטער, אַז ווען וועט זיין די ברכה פון ג—ט אין דעם מענשענע אַרבייט, נור דאַן ווען דער מענש וועט מקיים זיין וכיום השביעי תשבת לד' אלקיך, דאַס מיינט, אַז דער מענש וועט היטען שבת כדת דעם זיבעטען טאָג וועט ער זיך אָפּ געבען לד' אלקיך. פון דעם פאַרשמעהען מיר די גרויסקייט און די הייליגקייט פון שבת. דער וועהמאָג איז אַבער זעהר גרויס און דער וואונד איז זעהר טיעף, צו זעהן ווי דאָ אין אַמעריקא, איז דער חילול שבת גרויס ר"ל. שבת איז שוין גאר אַראָפּ פון טאַגעס אַרדנונג, מען דערמאָנט שוין גאר נישט אפילו אין די שוהלען וועגען חילול, שבת. עס איז געוואָרען הפקר שרעקליך! צו וואָס מיר זענען געקומען.

לאַמיר האַפען אַז די צייט וועט זיך בייטען און אויך דאָ אין לאַנד וועט ווערען דער שבת אַפּגעהיט, לשמחת לב כל יראי אלק'.

יג.

דער ערפאלג פון חינוך דורך מעארי און פראקטיק.

וידע קיין את אשתו ותהר ותלד את הנוד ויהי בנה עיר
ויקרא העיר כשם בנו הנוד.

אויף יעדער מענש ליגט א הייליגער פליכט צו ערציהען זיינע קינד-
דער, אז זיי זאלען געהן אין דער גוטער וועג. אין דער וועג פון תורה
און מצות. און אזוי האט געזאגט שלמה המלך, חנוך לנער על פי דרכו,
גם כי יזקין לא יסור ממנה. דאס מיינט, מען זאל ערציהען דעם קינד
נאך זיינע כשרונות, אז אפילו ווען ער וועט אלט ווערען וועט ער זיך
ניט אפקעהרען פון זיין ערציהונגס-לעהרע.

מיר דארפען פארשטעהען אז חינוך פאר'ן קינד איז פארשידענע.
די ערציהונג מוז אנגעהן סיי אין לערנען פון קינד, אין אונטעריכט, און
סיי, אין דער אויפפיהרונג, וואס דאס קינד זאל דערזעהן מיט זיינע אוי-
גען. ווי מען לערנט איהם אזוי פיהרט מען זיך אויף אין לעבען. דאס
מיינט, הן אין דער מעארי און אויך אין דער פראקטיק.

מען מוז מיט דעם יונגען קינד לערנען אזעלכע ספרים, וועל-
כע זאלען אין איהם איינווארצלען די שעהנסמע מדות. ליבעצו ג—ט און
צו מענשען. און דאס לערנען פון די יונגע יאהרען, בלייבט ביים קינד
אויף אייביג, איינגעקריצט אין זיין מה, כמונה בקופסיה דמי. ער פאר-
געסט עס קיין מאהל ניט, און פילעפסוקים אין דער תורה און פילע
מאמרי חז"ל אין גמרא, באווייזען אויף דעם פליכט פון די עלטערען,

צו לערנען מיט זייערע קינדער תורה, און צו פיהרען זיי אין דער גליי-
כער עהרליכער ליניע.

דאָס איז אַבער נאָך נישט אַלעס. די עלטערען אליין דארפֿען זיך
אַנשמערענגען אַז זיי אַליין זאָלען זיך אויך אויפֿפיהרען עפ"י התורה
והמצוה. זייערע קינדער זאָלען זעהען און זיך איבערצייגען אַז דאָס
וואָס מען לערענט מיט זיי אין חדר, איז אמת, ווארום זייערע עלטערן
שוין ערוואַקסענע מענשען, פיהרען זיך און טהוען אויך אַזוי. און ווען
עס פעהלט איינע פון די צוויי פונקטען, מען לעהרענט ניט מיט די קינד-
דער די נויטיגע גומע ספרים, אָדער די עלטערען פיהרען זיך ניט עפ"י
התורה, איז אַזאָ ערציהונג געשלאָגען און וועט ניט ברענגן די גע-
ווינשטע גומע רעזולטאַטען ווי עס דאַרף זיין, און מכל שכן ווען עס
פעהלען ביידע פונקטען צוזאַמען, איז דאָך געוויס ניט צו האַפֿען אַז עס
זאָלען ארויסקומען און אויסוואַקסען גומע און עהרליכע דורות, צו ג-ט
און מענשען.

צום באַדויערען דאָ אין אַמעריקא, וואָס דער גאַנצער באַזיס פון
תורה און אידישקייט איז זעהר שוואַך. פילע פון די עלטערען זיינען
אַליין עובר — צי ברצון צי באונס — אויף די תורה און מצות. די קינד-
דער זעהען ווי די עלטערען טהוען עס, טאָ ווי קען מען האַפֿען אַז עס
זאָל אויסוואַקסען זרע ברוכי ד' עהרליכע און פרומע קינדער, און ווען
אפילו די עלטערען זיינען געצוואונגען עובר זיין אויף תורה ומצות,
אַבער די יונגע קינדערלאך קענען זיך אין דעם נישט פונאַנדערקלייבען,
און אַזוי ווערען זיי אויך פאַרדאַרבען און דער רעזולטאַט איז, שרעקליך
און מרויעריג.

פון דעם שטאַנדפונקט קען מען פארשטעהן דעם אויבענדערמאָנטען
פסוק, וואָס די תורה דערצעהלט, אַז קין האָט אַ נאַמען געגעבען די
שטאַט וועלכע ער האָט געבויעט, מיט דעם נאַמען "חנוך". חנוך
מיינט ערציהען. קין האָט געטאַהן אַ גרויסען פאַרברעכען. ער האָט גע'-
הרג'עט זיין אייגענעם ברודער הבל, און עס איז אויף איהם נגזר גע-

וואָרען צו זיין נע ונד, און ער האָט געוואָלט ערציהען זיינע קינדער, אַז זיי זאָלען זיך פיהרען גוט בדרך הישר והטובה, דעריבער האָט ער אַ נאַ-מען געגעבען דעם זותן חנוך, דאָס מיינט, ער מוז האָבען אַן ערציהונג, מען זאָל אַכטונג געבען אויף דעם קינד וואָס ער טהוט. און דאָס איז נאָך נישט גענוג, נאָר ער האָט אויך אַ נאַמען געגעבען די שטאַדט אויך מיט דעם נאַמען "חנוך", אַז די טעהטיגקייטען פון די מענשען פון שטאַדט, זאָלען האַרמאָנירען מיט דעם נאַמען "חנוך", בכדי אַז זיין זותן זאָל זיך צוקוקען צו זייערע גוטע מעשים, און די פראַקטיק זאָל שטימען מיט דער מעאַרי.

י.ד.

די לעהרע פון חנוכה.

ת"ר נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה.

אין דער מענשליכער געשיכטע, איז פארגעקומען פארשיעדענע מלחמות. עס טרעפט פיל מאהל, ווען א טייל פון דער באפעלקערונג, רעכטע אדער לינקע, זיינען נישט צופרידען מיט די פיהרער און פיה-רערשאפט פון דער לאנד, און זייערע פרידליכע תביעות, צו דער רע-גירונג איז געבליבען כקול קורא במדבר. דאן נעמען זיי וואפען אין די הענד און געהן ארויס אין א אפענעם שטרייט, אראפ ווארפען בחזק-יד די אלטע פיהרער און ארויף זעצען אויף זייער ארט נייע מנהיגים, נאך זייער רוח און גייסט. אין אזא פאל ווערט נישט צו פיעל רואינירט די לאנד. ווייל די רעגירונג האט גענוג מאכט און קראפט, איינצושטי-לען די אונרוהיגקייט און אוועקשמעלען צוריק די ארדנונג, און דער לע-בען געהט ווידער אן נארמאל זיין וועג, והכל על מקומו יבוא בשלום.

דאגעגען האט פיעל מאהל געטראפען, אז אינערליך אין לאנד איז דער בעסטער ארדנונג, די גאנצע באפעלקערונג לעבט זיך בשלום איי-נער מיט'ן צווייטען. אבער מצד חוץ, איז געקומען א שמורס, א נא-הענטע אדער א ווייטע רעגירונג רופט איהר ארויס איבער פארשיע-דענע אורזאכען, צו מלחמה, אז דער שווערד זאל מכריע זיין צווישען זיי. אין אזא פאל איז אויך נישטא קיין סכנה פון אונטערגאנג. ווייל דאן ווערט ערוועקט דער נאציאנאלער געפיהל, און אלע ווי איין מענש.

העלפען מנצח זיין דעם געגנער, און די אַרדנונג ווערט ווייטער אויפֿ-געשמעלט, און דער לעבען ווערט ווייטער נאַרמאל.

א סכנה פון אונטערגאנג און צו רואינירונג, איז נאָר דאָ, ווען אַ לאַנד לעבט דורך אַ קריזיס, אויף ביידע פראנטען, דאָס הייסט אינערליך און אויסערליך. אין דער צייט ווען זיי פיהרען מלחמה, מיט'ן אויסער-ליכען שונא, אין דער זעלבער צייט מוז זי פיהרען אַ אינערליכען קאמף מיט די אינערליכע שונאים פון לאנד, די מלחמה איז מפנים ומאחור, און אין אַזעלכע שווערע צייטען, ווערט מאַקע אַ לאַנד רואינירט אין גאַנצען, און זי ווערט אַפגעמעקט פון לאַנד-קארטע, די וועלט היסטאָריע איז פול מיט אַזעלכע געשעהענישען.

אַט אַזא שרעקליכען שווערען קריזיס, האָבען די אידען איבערגע-לעבט אין דער צייט ווען אַנטיוכוס הרשע איז אָנגעפאלען אויף זיי, און מתתיהו מיט זיינע קינדער האָבען געמוזט פיהרען מלחמה מיט אַנטיו-כוס'ן און מיט די אידישע מתיונים, די פאַרעטער בפנים, וואָס האָבען געוויזען אַ פנים שוחקות צום שונא אין דרויסען, און די מלחמה איז געווען מפנים ומאחור.

און דאָך האָט מתתיהו ובניו מנצח געווען ביידע לאַגערען, אינער-ליך און אויסערליך געגען די נאַמור געזעץ, און וואָס שווערער יאָהרען פייערען מיר חנוכה צום אַנדענקונג פון יענער גליקליכער צייט. אלזאָ דאַרפען מיר פאַרשמעהן אין וואָס איז בעשמאַנען זייער כח אָן קראַפט, צו עררייכען אזא גרויסען נצחון.

דער גרויסער נצחון זייערער איז געווען, ווייל זיי זיינען געשמאַנען פעסט ביי דער תורה וואָס אַנטיוכוס האָט געוואלט איהר פארניכטען, אויסלעשען דאָס הייליגע געטליכע פייער, אויסראמען פון אידען יעדען פונק תורה און מצות, "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", און דורך דעם פארניכטען נאָכהער דעם גאַנצען אידישען פּאָלק.

די תורה אונזערע וואָס איהר דגל איז ליכט און אמת, האָט געגע-בען אַ מורא'דיגען אומנאַמירליכען קראַפט צו מתתיהו'ן מיט זיינע קי-נדר, אַז מיט זעהר אַ קליינער צאָהל העלדען, זאָלען זיי מנצח זיין די

גרויסע מחנות פון שונא, און אויך די אינערליכע געגנער, און זייער נצחון איז געווען אויך לויט א נאטור-געזעץ. ווייל "מעט אור", איז דוחה "הרבה חושך", אביסעל ליכט פארטרייבט די גרעסע פינסמער-ניש. דער אמת איז אלע מאהל מנצה דעם שקר. ווי גרויס און שטארק דער שקר זאל ניט זיין, "קושטא קאי שקרא לא קאי".

זעהר ריכטיג זאגען אונז די חכמי המדרש, "וחשך זו מלכות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל, שאמרו להם כתבו לכם עלקרן השור שאין לכם חלק באלק ישראל" (מדרש רבה בראשית) ליכט און אמת וואס דאס איז די אידישע תורה, וואס איז געגעבען געווארען פון ג-ט, געהט האנט אין האנט. מיט ליבשאפט, רחמנות, יושר און צדק, ווייל אלע מדות טובות קומען נאר פון ליכטיגקייט און אמת, און אלע שלעכטע מדות, שטאמען פון פינסטערניש און פאלשקייט און נידערט-רעכטיגע איינגעווארצעלטקייט.

די יונים האבען געוואלט דערדריקען די אידען אז זיי זאלען ליי-קענען אין זייער ג-ט, וואס ער איז אמת און ליכט, און אָננעמען אזא גאטהייט וואס איז געבויעט אויף קערפערליכע נידערטרעכטיגקייט, אויף די שטארקייט פון גוף, פון חומר, אזוי ווי דער אָקס, וואס מיט זיי-נע הערנער שמויסט ער וועמען ער טרעפט אין וועג. ווייל דורך זיינע הערנער איז ער שטארקער פון אלעמען.

אָבר ווען חלילה די אידען וואלטען געמאכט אזא בייט, און אָנגע-נומען דעם גריכישען קולט, וואלט עס פינסטער געמאכט די אידישע אויגען.

דעם דאזיגען אידעאל פון חנוכה, דארפען מיר געדענקען און לער-נען אין יעדער צייט, יעדער דור. יעדער תקופה. דער אידישער כח איז נור דורך דער תורה, כי היא חיינו ואורך ימינו. און דער וואס זאגט אז חנוכה איז מעהר נישט ווי א היסטארישע לעגענדע, א געשיכטע פון דער פארגאנגענהייט, און עס האט נישט צו מאַהן, מיט אונזער גע-גענווארטיגען לעבען, אזא געדאנק איז פסול, "נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה, דאס מיינט, צו זאגען, אז דער ענין חנוכה, איז

ביי איהם אויפגעהויבען, נאָר אויף אזוי פיעל ווי אַ היסטאָרישער פאקט פון דער פאַרגאַנגענהייט, און מיט דעם מאַג מעגליכען אידישען לעבען, האָט עס נישט קיין שייכות, און מיר קענען פון דערין איצט גאָר נישט לערנען, — איז פסולה. חנוכה דארף זיין אַ לעהרער ביי אונזער יעצטי-גען לעבען, און אויף אימער, דאַן זיינען מיר אַן עם עולם.

טו.

"פון וואַנען שטאַמט דער מנהג פון תשליך"

אונטער אזא קעפל איז ערשינען דעם 22טען סעפטעמבער, 1930, אין "פארווערטס" אן אַבהאַנדלונג וועגען "תשליך", פון דר. ז. קאַדיש. דער שרייבער ברענגט פארשידענע מיינונגען וועגען תשליך, ווי ער פאַרשטעהט.

איך האָב אין יענער צייט געמאַכט באַמערקונגען וועגען דעם דאָ-זיגען ארטיקעל, אָבער דערווייל איז אַוועק די צייט פון שרייבען אַזעלכע באַמערקונגען, וואָס האָבען מעהר שייכות צו ראש השנה. איך רעכען אָבער, אַז זאָגאַר מיט יאַהרען שפּעטער, איז נאָך אויך די צייט צו שרייבען אן אויפקלעהרונגס-ארטיקעל אום אויפמערקזאם מאַכען די פי-לע לעזער און אויך דעם געעהרטען שרייבער אַליין, אַז די השערות זיי-נע, וועגען תשליך, זיינען ניט ריכטיג. בכלל וויל איך באַמערקען דעם חשוב'ען שרייבער, דר. קאַדיש, וועלכער האָט געשריבען אַפּטער ווע-גען פארשידענע מנהגים ביי אידען, אַז מען מוז אַליין זיין טיעף דורכ-געדרינגען וועגען די מנהגי הדת, אום מ'זאָל קענען עס קלאַר באַלייכ-טען. ווי דער שפּריךוואָרט זאָגט, ווילסטו קענען דעם פּאָעט, מוזטו אין זיין לאַנד זיין, וואו ער איז געבוירען.

דער געעהרטער שרייבער, ברענגט נור צוויי טעמים פון ספרים, ווע-גען דעם מנהג געהן צו תשליך, פון ווילנער גאון, בשם המדרש צו דער-מאַנען די עקדה, און פון מהרי"ל, ווי עס לייענט זיך דאָרט פּאַלגענד:

"דער מהרי"ל איז געווען דער גרעסטער פון די רבנים אין דייטשלאנד ביים סוף פון פערצעהנמטען יאָהר-הונדערט. אין זיין באַריהמטען מנהג-בוך, רעדט ער וועגען דעם מנהג פון "תשליך", און ער זאָגט שטרענג אָן, אַז מ'זאָל ניט וואַרפֿען קיין ברעקלאך ברויט צו די פיש אין טייך, ווען מ'געהט ראש השנה צום טייך. אפילו ווען מען טרעפט ביים וואַ-סער אַ גוי, זאָגט ער אָן זאָל מען אויך ניט נעמען פון איהם קיין שטיק-לאַך ברויט פאר די פיש.

מיר לערנען, אַלזאָ אַרויס, צוויי זאַכען פון דעם. ערשטענס, אַז אין דער צייט פון דעם מהרי"ל, אין פערצעהנמטען יאָהר-הונדערט, איז שוין ביי די אשכנז'ישע אידען געווען דער מנהג פון געהן צו "תשליך". צוויי-טענס, זעהען מיר דערפון אַז דער הויפט שמריך פון דעם מנהג פון געהן צו "תשליך", איז באַשטאַנען אין וואַרפֿען שטיקלאך ברויט אין טייך. אַז מאַנכע אידען שאַקלען נאָך איצט אויך אויס די קעשענעס צו "תשליך", האָב איך אַליין געזעהן אַמאָהל אין מיין שמעדיטעל אין לי-טאָ. געוועהנליך אַבער טרום מען עס ניט. עס ווייזט אבער אויס, אַז לכתחילה האַבענעס אַלגעטאַהן. אַז לכתחילה איז שאַקלען ברעקלאך פון די קעשענעס געווען דער עיקר פון דעם גאַנצען מנהג.

מיר זעהען דאָ אַלזאָ, אַז אין דעם מנהג פון "תשליך" ליגט די אַל-טע פרימיטיווע פארשטעלונג פון געבען דעם טייפעל עפעס אַ מתנה, כדי ער זאָל ניט שעדיגען. וואַרוב, אין טייכען, קוואַלען און ברוננימער, זיי-צען ביזע רוחות ניט-גוטע, האָט מען פארציימטן געגלויבט, און איינער פון די בעסטע מיטלען, זיך אַפצוטישעפען פון די ניט גוטע, איז געווען, זיי עפעס צו געבען". דאָס איז די ווערטער פון שרייבער אות באות.

אַבער אין אמת'ן איז פאַראַן נאָך מעמים אויף דעם מנהג פון "תשליך" און אַז מיר וועלען זיי דורכשטודירען, ווערט פארשוואונדען די אויבענדערמאָנטע השערה פון שרייבער.

(א) דער באַוואוסטער שריפשטעלער קלמן שולמאַן אין המליץ שנה ה' גליון 14, בריינגט אַז יוסיפוס דערמאָנט שוין דעם מנהג און עס איז אַנגעוואונקען אין נחמ'י, ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר

לפני שער המים וזה הי' בראש השנה (אוצר ישראל חלק עשירי צד 317 מהדורה שני' תרפ"ד).

(ב) דער גאון בית מאיר, על אורח חיים שרייבט, אז דער עיקר מנהג איז פון "תשליך" פון דעם פסוק אין שמואל א' קפיטל ז' וישאבו מים וישפכו לפני ד' ופירש רש"י סימן הכנעה הרי אנו לפניך כמים הנשפכים (ספר שדי חמד מערכת ראש השנה סימן ב' סעיף קטן ב' בסופו).

(ג) דער ווילנער גאון אין ביאור הגר"א או"ח סימן תקפ"ג, זאגט דעם טעם כדי לזכור את העקדה. ווי דער שרייבער אליין בריינגט דעם מיי-נונג פון גאון.

(ד) דער לבוש (ר' מרדכי יפה), זאגט אויך דעם טעם פון גאון. נאָר ער איז מוסיף, ורגילים לילך במקום שרואים שם דגים לזכור שאנו משולים כדגים חיים שנאחזים במצודה ומתוך כך נשוב בתשובה שלמה.

(ה) דער רמ"א אין ספר תורת העולה זאגט אויך דעם זעלבען טעם, און ער בריינגט אַ רמז פון זהר.

(ו) דער של"ה הקדוש בריינגט אויך דעם מנהג, און ער זאגט, אז מען זאל געהן צו אַ טייך וואָס איז פאראן פיש איבער דעם פריהערדי-גען טעם. און אויך לסימן שלא ישלמו בנו עין הרע, כמו כדגים ונפרה ונרבה כדגים.

(ז) נאָך אַ טעם איז פאראן, כי לדגים אין גבינים ועיניהם פקוחות תמיד כדי להתעורר עינא פקוחא דלמעלה.

(ח) נאָך אַ טעם, מפני שאנו ממליכים היום את הקב"ה, והדרך הוא למשוך את המלכים אצל הנהר לרמו שתמשוך מלכותו. (עייזן בקיצור שלחן ערוך).

(ט) אין ספר מטעמים החדש, אין קפיטל "יום טוב וימים נוראים", בריינגט ער נאָך צוויי טעמים וועגען "תשליך".

(י) אין זעלבען ספר מטעמים אין קפיטל "ר"ה ויוה"כ", בריינגט

ער נאָך אַ מעם אויף "תשליך", מעם למה הולכין לתשליך אל הנהר ששם דגים, כי ר"ת דגים י"ג מכילין דרחמי, וע"כ אנו אומרים שם אצל הנהר הי"ג מדות.

יא) דער ספר נגיד ומצוה, און יוסף אומין, און דער ספר מנהגים ברענגען אויך דעם מנהג פון תשליך און יעדערער גיט אויף דעם.

אלזא, זעהט מען דאָך קלאַהר פון די מעמים, אז מען זאָל נאָר געהן צו אַ טייך וואו עסאיז פאַרפּן פּיש, און פּילע מאָהל קען דאָך טרעפּען, אז די פּיש זיינען נישטאַ ביים ברעג, וועט מען זיי צוואווארפּען שטיקלאַך ברויט אָדער אַנדערע קערנער, אום זיי זאָלען קומען צו שווימען, און כאַפּען די ברעקליך ברויט. אויסהימען פינקטליך דעם מנהג פון תשליך, אין אַ טייך וואָס איז פאַרפּן פּיש. דעריבער שרייבט דער מהרי"ל, אז מען זאָל די פּיש קיין זאָך ניט וואַרפּען, ווארום עסקען קומען צו אַ איסור פון כאַפּען פּיש אין יום טוב ראש השנה, און אזוי איז דער דין אין שולחן ערוך, הלכות יום טוב, סימן תצ"ז, סעיף ב'. אויך נאָך'ן סדר ווי דער שולחן ערוך איז מסדר, און ער אַט אַריינגעשמעלט דעם מנהג פון תשליך אין סימן תקפ"ג, וואו אין דעם סימן ווערט דערמאָנט נאָך זאָ-כען, וואָס מען טהוט דאָס פון סימן וועגען. ווי עסען אַ קאָפּ פון פּיש, לסימן שנהי' לראש ולא לזנב. אויך עסען מעהרען, לסימן שירכו זכיותינו, איז געהען צו תשליך, אויך מעהר ניט ווי אַ סימן ותשליך במצולות ים כל תמאתנו.

אלזא, ווי איך דערקלעהר דאָ, פאַלט אָפּ די השערה פון געהערמען שרייבער, אז וואַרפּען ברעקלאַך ברויט צו די פּיש איז, מקריב זיין וואָס, פאַר דעם שמו, וואָס דאָס וואָלט געווען געגען אידישען גייסט בכלל, וועלכעגלויבען אין ג-ט ב"ה אין השגחה פרמית.

און זעלבסט פאַרשמענדליך, איז זעהר לעכערליך וואָס דער שריי-בער וויל צוזאָמענברענגען דעם מנהג פון תשליך, מיט דעם שעיר לעזאזל, ווי ער שרייבט אין זיין ארטיקעל. אמת, דער רמב"ן אויף חומש וויל מאַקע זאָגען אַט דעם מעם. אָבער די גמרא אין יומא ס"ז און דער

רמב"ם אין סוף הלכות מעילה, שרייבען, אז שעיר עזאזל איז א חוק אהן א מעם, ווי פרה אדומה און נאך אנדערע מצות.

איך וויל איך באמערקען דעם שרייבער, וואס ער וויל צוזאמענברענגען דעם מנהג פון עסען אויף א שלום זכר באב, ארבעס, לינזען, מיט דעסמנהג פון תשליך, מקריב זיין וואס פאר דעם שטן, כדי ער זאל קיין שלעכטעם נישט מאַהן דעם קינד.

דער ריכטיגער מעם, ווי איך האב געזעהן אין א ספר איז, אזוי ווי ביי דניאל'ן און זיינע חברים וועלכע האבען זיך ניט געוואלט ממא זיין מיט מאכלות אסורות, נאר זיי האבען געגעסען זרעונים, און דאך האבען זיי אויסגעזעהן שעהנער פון אלעמען, דאס זעלבע איז א סימן פאר דעם ניי געבוירענעם קינד, אז ער זאל פיהרען א כשר לעבען, און א כשר'ע פרנסה, און דאס וועט איהם אפגליקען אזוי ווי ביי דניאל'ן. מיר דוכט אז דער מעם איז מעהר פארשמענדליך ווי וואס אנדערש.

טז.

דער מענש מוז זיין זעלבסטשטענדיג אין זיינע מיינונגען

ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי וכי הוא מושל בכל ארץ
מצרים ויפנ לבו כי לא האמין להם

עס איז אונז אָנגעזאגט געוואָרען אין דער תורה ובחוקותיהם לא תלכו, ולא תלכו בחוקות הגוי, דאָס מיינט צו זאָגען, מיר זאָלען נישט נאָכ-מאַן די געמיינהייטען פון די פעלקער וועלכע מיר וואוינען צווישען זיי. (די גוטע מעשים דארפֿען מיר יאָ נאָכמאַן אָבער נישט די פאַרדארבענע).

מיר אידען וואָס האָבען מקבל געווען די תורה מפי הגבורה, דארפֿען זיין אַריגינעל, נישט נאָכמאַנצען קיינעם. אדרבה די פעלקער דארפֿען זיך לערנען פון אונז. מדות, מוסר און דרך ארץ, און אזוי ווי ביי דעם גאַנצען פֿאָלק, אזוי אויך ביי יעדער יחיד בפרט, ער מוז זיין פעלזען שטאַרק פעסט אין זיינע מיינונגען און האַנדלונגען.

דער מענש מאַר נישט נאָכלאָזען זיינע גייסטיגע באַשטעטיגונגען און אמת'ן, און ווען אפילו ער געפינט זיך אין אַן אַנדער אומגעבונג אין אַ פרעמדער סביבה, וואו מען קען איהם נישט, דאָך זאָל ער נישט בויה גען זיין קאָפּ און נאָכמאַהן זייערע מעשים, אויב זיי זיינען נישט ריכטיג. און ווען אפילו די פרעמדע סביבה, וועט אַפלאַכען פון איהם ווי ער פיהרט זיך אויף אַנדערש פון זיי, מאַר ער זיך נישט פארלירען. און דאָס איז אַ גרויסער כלל אין די מעלות הצדיקים, אַז דער מענש זאָל זיך נישט שעהמען און בויהען זיין קאָפּ פאר די וואָס לאַכען פון איהם (או"ח סימן א').

אָבער צום גרויסען באַדויערען זעהען מיר גאר אַנדערש. אידען וועלכע אין דער אַלמער היים זיינען זיי געווען פאַלשמענדיגע אידען, מיט אַלע פרטים ודקדוקים, אָבער ווי נור זיי האָבען באַטראַמען דעם אַמעריקאנער באַדען, זיינען זיי געוואָרען אַנדערש. זיי האָבען פאַרבוי-גען אין פילע הינזיכטען וואָס עס איז געווען הייליג און מייער ביי זיי אויף יענער זייט ים, און אַלעס פאַר וואָס, ווייל זיי זיינען בעאיינפלוסט געוואָרען פון דעם אַמעריקאנער לעבען, וואָס פילע זאָכען אויף דעם אי-דישען געביעט איז דאָ הפקר און אַפּגעווישט געוואָרען. אַזעלכע מענשען מיט שוואַכע כאַראַקטערען זיינען נישט קיין משפיעים און מושלים, נור משפיעים. ווייל די לאַנד און די אומגעבונג פון די מענשען, האָבען אַ ווירקונג אויף זיי.

אָבער גאַר אַנדערש זעהען מיר ביי יוסף הצדיק. ער ווייזט זיך אַרויס אין דעם ריכטיגען בילד, אין דער גרויסער זונענשיין פון ליכטיגקייט, ווי עס פאַסט פאַר איהם, פאַר אַ זעהן פון יעקב אבינו ע"ה און אַן אייניקעל פון זיינע גרויסע אבות אבותיו, אברהם ויצחק. הוא יוסף הצדיק מתחילתו ועד סופו. ער איז ניט בעאיינפלוסט געוואָרען פון די מצריים, צווישען וועלכע ער האָט זיך געפינען. ער האָט זיך פון זיי גאַר ניט געלערענט. ער האָט זיך געפיהרט אין אַלע הינזיכטען פון זיין לעבען ריכטיג ווי ער האָט געלערענט ביי זיין פאַטער יעקב'ן אין הויז. ער האָט זיך מוסר נפש געווען און דורכגעטראַגען דעם גרויסען נסיון פון זיין ווירטהיין פומיפער'ן, און האָט ניט פאַרפלעקט זיין קער-פער און נשמה. ער האָט געוויזען אין אַלע איינצעלהייטען פון זיין לע-בען, אַז ער איז אַ מושל און אַ משפיע אין דער לאַנד מצרים. ניט ער לערענט פון זיי, נור פאַרקעהרט, זיי לערנען פון איהם. ער איז דער מושל אין מצרים. ער איז דער מושל אין צווייען, הן בחומר אין מאַטעריעלען זינג, והן ברוח, אין גייסטיגען זינג. ער איז דער שני למלך, און די גאַנצע לאַנד ווערט געפיהרט דורך איהם, ועל פיך ישק כל עמי.

י.

אַרימקייט איז דער רעזולטאַט פון ליגען און פאַלשקייט

שנים שנים באו אל נח אל התבה זכר ונקבה כאשר צוה
אלק' את נח

דער ילקוט שמעוני אין תהלים קפ"ט ז' ברענגט אויף דעם פסוק, הרה עמל וילד שקר, אז דער שקר האָט אויך געוואָלט אַריין געהן צו נח'ן אין תבה, האָט נח איהם געזאגט, אז ער קען אַנדערש ניט אַריין, סיי-דען, ער מוז האָבען אַ בן זוג. איז געגאַנגען דער שקר זוכען צו זיך אַ בן זוג, האָט ער געטראָפּען דעם דלות, פרעגט דער שקר דעם דלות, פון וואָס ער קומט איצט. האָט ער געענטפּערט, פון נח'ס תבה. ער האָט אויך געוואָלט אַריין געהן אין תבה, האָט איהם נח ניט געלאָזען, סיי-דען ער זאל האָבען אַ בן זוג. פרעגט דער שקר דעם דלות, צו וויל ער ווערען זיין בן זוג, ענטפּערט דער דלות: יא, נור ער וויל וויסען, וואָס וועט איהם דער שקר געבען פאר דעם. האָט געענטפּערט דער שקר, אז ער מאַכט מיט איהם שותפות, אז אַלעס וואָס ער וועט פאַרדינען דורך שקר, זאל עס דער דלות צוגעהמען. און אזוי זיינען אַריין געגאַנגען דער שקר און דלות אין נח'ס תבה. ווען זיי זיינען אַרויס פון תבה, האָט דער שקר פאַרדינט און זיך ערוואַרבען זעהר פיל רייכטום. אָבער דער דלות האָט ביסלאַכווייז אַלעס צוגענומען פון שקר. אויף דער בייזער פראגע פון שקר צום דלות, וואו איז אַהין געקומען דער גאַנצער פאַר-מעגען וואָס ער האָט אַנגעקליבען: ענטפּערט דער דלות, ווי אַ זיעגער, האָסטו אזוי גיך גאַר פאַרגעסען אינזער פאַרמערשיפּ וואָס מיר האָבען צווישען זיך געשלאָסען בעפאַר מיר זיינען אַריין אין דער תבה פון נח'ן, אז איך זאל אַלעס צו נעמען וואָס דו וועסט פאַרדינען דורך שקר, פיהרט אויס דער ילקוט, אַט דאָס איז דער מיינונג פון דעם פסוק אין תהלים, הרה עמל וילד שקר.

פיעל ריכטיגקייט איז פאַרען אין דער אַליגאַרישער סאַמירישער ער-צעהלונג. און וואָס פאַר אַ מוסר השכל מיר לערנען פון דעם. ווארום, ביי אונז איז באַשטימט אז דער אמת האָט אַ בעשטאַנד און דער שקר

האָט עם ניט. דער אמת האָט פים אָבער דער שקר האָט עם ניט. און אויב דער מענש וויל זיך איבערצייגען אין יעדער זאך אין דער וועלט, צו איז עם אמת אָדער ניט. צו איז עם ריכטיג אָדער ניט, צו האָט עם אַ געזונטען פונדאמענט אונטער זיך אָדער עם איז געבויט אויף שפיני-וועבאָנץ, קען מען דאָס אַלעס ניט וויסען פון אָנפאנג, ווען די זאך הויבט זיך ערשט אָן צו ענטוויקלען, און אַוועקשמעלען זיך. וואָרום יעדער לי-גען, באַפּוצט מען אין אָנפאנג מיט אמת, אום מענשען זאָלען עם גלוי-בען און עם באַוואונדערען. נור אויב מיר ווילען די זאך ריכטיג און עהר-ליך אָפּשאַצען, דערגרונטעווען זיך אין איהר גאַנצער ערנסטקייט, מוז מען ווארטען ביז צום ענדע, ביז דעם לעצטען סטאַפּ.

די פּראַקטיקע ווייזט אונז, אז פילע שקרים און כזבים, האָבען זיך איינגעברענגט אין דער וועלט, און מענשען ווערען פאַרבלענדעט און פאַלגען עם נאָך, נור ווייל מען האָט זיך ניט אַריין געטראכט, אין די ענ-דע פון דער זאך צו וואָס עם קען בריינגען, און צו וואָס דאָס קאָן דער-פיהרען.

אָבער דער אויבענדערמאָנטער ילקוט, דערלייכט אונזערע אויגען, אז מיר זאָלען ניט פאַרפיהרט און אָפּגענאַרט ווערען פון אַזעלכע שקרים, וועלכע עם איז אַ פאַרבלענדעניש. דעריבער מאַהלט דער ילקוט זעהר שחען דעם בילד און דערצעהלט אונז אז דער שקר האָט אויך געוואלט אַריין כאַפּען זיך אין נח'ם תּבת, און עקזיסטירען און געוועלטיגען, ריכ-טיג ווי דער אמת. אָבער דער שותף פון שקר איז דער דלות, וואָרום דער שקר האָט ניט געקענט קריגען קיין אַנדער זיווג נור ווי דעם דלות. אמת אין אָנפאנגס האָט מען ניט געקענט וויסען ריכטיג דעם כאַראַק-טער און דעם מהות פון שקר, אָבער ביי ענדע איז אַלעס וואָס דער שקר האָט אָנגעקליבען און אָנגעזאמעלט, האָט עם דער דלות צוגענומען, און דער שקר איז געבליבען הויל און נאַקעט ביי גאָר ניט, אָט ביי דער ענדע ווייסען מיר שוין יאָ דעם געשמאַלט און מהות פון שקר.

און פון דעם דאַרפען מיר פאַרשמעהן און לערנען, אויך אַז ביי אַלע פּראַבלעמען אין דער וועלט, דאַרפען מיר זיך ניט איילען און מחליט זיין אויף דעם מהות, גלייך אין אָנפאנגס, נור ביי דער ענדע, ואיזהו חכם הוואה את הנולד.

יח.

דער איז א העלד וועלכער פארלירט זיך נישט אין זיין געפאלענקייט

והיה זרעך כעפר הארץ. — ובמדרש מה עפר הארץ מבלה
את כל כלי מתכות והוא קיים כך בניך מבליים את כל
העכו"ם והם קימים

עס איז א אָנגענומענער כלל ביי דער וועלט, אז דער יעניגער איז
א גבור, און מ'האט מורא זיך אָנהויבען מיט איהם, ווער עס איז קער-
פערליך שמאָרק און געזונד. ער איז געבויט פעלזען פעסם, זיינע גלידער
זיינען ווי שטיקער אייזען, און וועמען ער נעמט אַריין אין זיינע הענט,
קומט שוין יענער נישט אַרויס לעבעדיג. אָבער דער יעניגער, וועלכער
האָט נישט אַזעלכע שמאָרקייט אין זיינע גלידער, ער לאָזט זיך שלאָגן,
ער בויגט זיך פאַר יעדען, ער איז אַ נרדף, ער הערט ווי מען פאַרשעהמט
איהם און ער שווייגט. אַזא מענשען האַלט מען פאַר אַ שלים-מזל,
פאַר אַ מרום, פאַר אַ פייגלינג, פאַר אַ שוועכלינג. און אזוי ווי ביים איינ-
צעלנעם מענשען, אזוי אויך איז דער שיקזאל ביי אַ גאַנצען פּאָלק.

דער פּאָלק וועלכער ווייזט שמענדיג זיינע פּויסטען, ער שרעקט אי-
מער דער וועלט, מיט זיין שאַרפען שווערד, און וואַרפט אַרויף אויף זיי
אַ מורא מיט בלוט-פאַרגיסונג, אַט דער פּאָלק איז אַ גבור, איז אַ העלד.
מען קניעט זיך פאַר איהם, מען פּאַלט פאַר איהם. מען שמיכעלט צו
איהם, מען חנפּה'ט איהם, מען גלעט איהם. מען קוקט איהם אין די
אויגען, וואָס פאַר אַ מינע ער מאַכט.

אָבער דער פּאָלק וועלכער פיהרט זיך נישט אזוי, אין זיין כאַראַקטער
ליגט נישט אַזעלכע אַמביציעס, נור פאַרקעהרט, אין זיין כאַראַקטער ליגט

פריינדשאפט, ליבשאפט, שמילקייט, אַם דעם פּאַלק האַלט מען פאר אַ שוואַכען.

פון דעם שטאַנדפונקט איז דער אידישער פּאַלק דער שוואַכסטער. ווייל ער איז דער גרעסטער נרדף אין דער וועלט, מעהרער פון אַלע פעל-קער, און די אַנדערע פעלקער, וועלכע האַבען געוואָרפֿען זייער שרעק אויף דער וועלט, זיי זיינען דאָס די גבורים, די העלדען.

דעריבער קומט דער אויבען-דערמאָנטער מדרש אונז צו ערקלעהן: רען, אַז עס איז ניט אזוי, אין געגענטייל, ווער איז אַ גבור און אַ העלד, ווער עס קען צונעמען די קלעפּ, וועלכע ער באַקומט פון זיינע אָנגריי-פער, און דאָך שטעלט ער זיך אָפּ לעבען, ער פאלט ניט, ער פארלירט זיך ניט. ער ווערט ניט ערמוטיגט. ער שטרענגט אָן זיינע קרעפטען צו בליבען אויף זיין שטאַנד, אויף זיינע פיס, און ער עקזיסטירט און זעצט פאר ווייטער זיין עקזיסטענץ. פון דעם שטאַנדפונקט איז דער אידישער פּאַלק, דער גרעסטער העלד אין דער וועלט. וואָרום ווער נאָך ווי דער אידישער פּאַלק האָט אַריינגענומען אין זיך אזוי פיעל קוילען און קלעפּ פון זיינע שונאים, און דאָך געבליבען לעבען און ניט געגאַנגען צום גרונט און פארלוירענקייט.

דאָס איז געווען די ברכה פון רבש"ע צו יעקב אבינו, ווי דער מדרש מייטשט עס אויס: והיה זרעך כעפר הארץ, דיינע קינדער וועלען זיין ווי די ערד, און ווער איז נאָך אזוי נידריג ווי די ערד, אַלע טרעמען אויף איהר, אַלע שמוץ ווערט געגאַסען אויף איהר, און זי מוז אַלעס ליי-דען, און פון דעם איז זי שטאַרקער פון אַלעס און פון אַלעמען, ווייל זי לעבט איבער אַלעמען, אזוי וועט זיין מיט יעקב'ס קינדער, זאָגאר אַלע טרעמען אויף זיי, דאָך וועלען זיי אַלע רשעי ארץ איבערלעבען.